

Toegelicht of onderbelicht?

De rol van de media in het debat rondom het
rechtsherstel, 1997-2001.

Linda Dagmar van Gils
(1424890)
Political Culture and National Identities
Begeleider en eerste lezer: dr. A.C.M. Tijsseling
Universiteit Leiden
Augustus 2015

Abstract

In het debat over het rechtsherstel voor de Joodse gemeenschap vanwege de Holocaust kregen totnogtoe vooral de standpunten van de overheid, de wetenschappers en de Joodse gemeenschap de meeste aandacht. Dit onderzoek verlegt de aandacht naar de journalistiek, naar de media. Hadden de media invloed op dit debat? En zo ja, welke? Dat zijn de hoofdvragen in dit onderzoek dat zich baseert op een analyse van krantenartikelen tussen 1991 en 2001. In 1991 verschenen de eerste krantenartikelen met kritiek op het rechtsherstel en in 2001 werd de discussie daarover gesloten door de uitkeringen van de Nederlandse overheid aan de vervolgingsslachtoffers van de Holocaust. Voorafgaand aan deze krantenanalyse volgt een historiografische analyse van de literatuur over het Nederlandse rechtsherstel ten behoeve van de Joodse slachtoffers. Daarin wordt kritisch gekeken naar de bestaande literatuur, naar wat er in die literatuur wordt uitgelicht, en de stiltes in die literatuur. Op deze manier worden ook de verscheidene standpunten die de overheid, de wetenschap en de Joodse gemeenschap hebben ingenomen in deze periode geïnventariseerd. Daarna volgt een historische analyse van de media, waarin 1997 een keerpunt blijkt. Dit is het moment waarop de discussie over het rechtsherstel in de kranten oplaait. Dit onderzoek laat zien waarom.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Centrale vraagstelling	6
1.3 Structuur van de thesis	7
1.4 Methode	7
1.4.1 Literatuuronderzoek	7
1.4.2 Bronnen	8
1.5 Tijds kader	9
2. Wetten en regelingen. Het rechtsherstel, hulporganisaties en de veranderende Maatschappij	10
2.1 Tijdens de oorlog	10
2.1.1 Plannen van de overheid in ballingschap	10
2.1.2 Terugkeer	10
2.1.3 Bijbehorende problemen	10
2.2 Na de oorlog	11
2.2.1 Moeilijk begin van het rechtsherstel	11
2.2.2 De eerste problemen al in 1945	12
2.3 Tot 1950	13
2.3.1 Particuliere organisaties	13
2.3.2 CBVO	14
2.3.3 Raad voor het Rechtsherstel	15
2.3.4 Beurs, banken en Lief tinck	16
2.4 Rechtsherstel gaat verder	17
2.4.1 Schadevergoedingen vanaf 1950	18
2.4.2 LiRo en de Joodse Raad	18
2.5 Begin jaren vijftig tot mid-jaren zestig	18
2.5.1 Wederom Lief tinck	18
2.5.2 Schadevergoedingen door Duitsland en Japan	19
2.5.3. WUV en UIG	19
2.6 De slachtoffers	19
2.6.1 Verschillende wetten voor verschillende slachtoffers	19
2.6.2 Orde in de chaos	20
2.7 Opkomst debat jaren negentig	20
2.8 Conclusie	21
3. De drie spelers binnen het debat	23
3.1 De overheid	23
3.1.1 Instelling onderzoekscommissies	23
3.1.2 Rapport commissie-Kordes	24
3.1.3 Tussenrapport commissie-Scholten	24
3.1.4 Eindrapport commissie-Scholten	26
3.1.5 Rapport commissie-Van Kemenade	27
3.1.6 Excuses premier Kok	28
3.1.7 Gevolgen	28
3.1.8 Sinti en Roma	28
3.1.9 Aalders, Hoek en Klein	29
3.1.10 Uiteindelijke tegemoetkoming	29
3.1.11 Afronding	30
3.1.12 Verdeling Maror-gelden	30
3.2 De wetenschap	31
3.2.1 Vroeg onderzoek	31
3.2.2 De LiRo-affaire	32
3.2.3 Tussentijds onderzoek	32
3.2.4 Uitspraak commissie-Kordes	33
3.2.5 Tussenrapport commissie-Scholten	33

3.2.6 Eindrapport commissie-Scholten.....	34
3.2.7 Eindrapport commissie-Van Kemenade.....	34
3.2.8 Problemen binnen het NIOD.....	35
3.2.9 Einde van de discussie is in zicht.....	36
3.2.10 Aalders en Lipschits.....	36
3.2.11 De SOTO.....	37
3.3 De Joodse gemeenschap.....	37
3.3.1 De LiRo affaire.....	37
3.3.2 De commissie-Van Kemenade.....	38
3.3.3 De commissie-Kordes.....	38
3.3.4 Tussenrapport commissie-Scholten.....	38
3.3.5 Kritiek.....	39
3.3.6 Joods Wereld Congres.....	39
3.3.7 De rechtszaal.....	39
3.3.8 Eindrapport commissie-Scholten.....	40
3.3.9 Uiteenlopende Joodse gemeenschap.....	40
3.3.10 Uitblijven excuses premier Kok.....	42
3.3.11 Discussie over restitutiebedrag.....	42
3.3.12 Onderhandelingen.....	43
3.3.13 Uiteindelijk restitutie.....	43
3.3.14 Restitutie bekeken vanuit de Joodse gemeenschap.....	44
3.3.15 Het CJO en de AEX.....	45
3.3.16 Commentaar op het CJO.....	46
3.3.17 Uitbetalingen.....	47
3.3.18 Persoonlijke bestemmingen.....	48
3.3.19 Nasleep.....	49
3.4 Conclusie.....	49
4. Media.....	50
4.1 Voor de discussie ontbrandt.....	50
4.2 De LiRo-affaire.....	50
4.3 1998: Behoorlijke kritiek op de commissies.....	51
4.4 1999: De pijlen op Aalders.....	52
4.5 2000: Het hoogtepunt van de discussie.....	54
4.6 2001: Afronding van het debat.....	58
4.7 Vier kranten uitgelicht.....	58
4.7.1. <i>NRC Handelsblad</i> : Veelvuldig en genuanceerd.....	58
4.7.2 <i>De Volkskrant</i> : Opvallend stil over het CJO.....	59
4.7.3 <i>Het Parool</i> : Geen plaats voor Aalders.....	60
4.7.4 <i>Algemeen Dagblad</i> : Neutraal doch scherp naar het CJO.....	61
4.8 Conclusie.....	61
5. Conclusie.....	62
5.1 Vervolgonderzoek.....	64
Literatuurlijst.....	65
Bronnen.....	66
Rapporten overheidscommissies en besluiten.....	70
Bijlage.....	80

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In 1944 werden de eerste herstelwetten ingesteld om het beschadigde volk op te vangen na de Tweede Wereldoorlog. Gedwongen migratie was een gevolg van deze oorlog en de overheid in Londen dacht na over wat met deze mensen moest gebeuren als zij weer zouden terugkeren. De uitvoering van deze wetten leidde direct tot problemen, de grootste daarvan was dat er niet alleen mensen terugkeerden naar Nederland, maar dat er binnen het land zelf ook zo'n 1.500.000 mensen waren die zich niet in hun oorspronkelijke omgeving bevonden.¹ Er waren problemen met de infrastructuur, informatievoorziening en het feit dat er geen precedent was voor een terugkeer van slachtoffers op deze schaal. De opvang van de slachtoffers was een traag en bureaucratisch proces. Dat de laatste relevante wet, de Wet Buitengewoon Pensioen Indisch Verzet (WIV), in 1986 werd ingevoerd, illustreert dat.

De nadruk lag direct na de oorlog, door de schaal van het probleem, niet op psychologische en emotionele nasleep van de vervolgingsslachtoffers maar op het helen van het collectief, van de gehele samenleving. In de tientallen jaren die daarop volgden en het collectief weer functioneerde, verplaatste de aandacht zich; mensen hadden niet alleen als collectief geleden, maar ook als individu. Mensen waren hun huis of bedrijf kwijt, hadden tijdens de oorlog geen loon ontvangen of de kostwinnaar binnen het gezin was overleden en daar kwamen de vergeten of verdwenen bank- en verzekeringstegoeden bij. Ook tijdens deze verschuiving naar het individu bleef de nadruk liggen op het economische en materialistische. Dat wordt duidelijk uit de manier waarop men het rechtsherstel toepaste, de wetten en regelingen waren bedoeld om mensen er weer bovenop te helpen via financiële oplossingen, zoals een uitkering of materiële ondersteuning. Eigendommen en financiën die onrechtmatig afhandig gemaakt waren door de bezetter werden via wetten en regelingen weer rechtmatig toegekend, dat was althans het doel van het rechtsherstel. Deze wetten en regelingen worden uitgebreid besproken in hoofdstuk twee.

Halverwege de jaren negentig begint senator d'Amato in New York aan zijn herverkiezing te werken en acht de stemmen van de Joodse gemeenschap hiervoor noodzakelijk. Hij start een kruistocht tegen het Zwitsers bankgeheim, aangezien deze gemeenschap daar nog tegoeden had op te eisen. De banken gaven onder druk toe en het bankgeheim werd opgeheven en de oorlogstegoeden gevonden. Het geluid van deze

¹ Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. (Amsterdam 2001) 183.

gebeurtenis en de uitwerking ervan waait over naar Nederland en is het begin van een speurtocht naar alle tegoeden die tijdens de oorlog waren verdwenen. De Nederlandse overheid roept daarop vier onderzoekscommissies in het leven die deze tegoeden moesten terugvinden in bank- en verzekeringswezen, de overheid, de beurs en de kunsthandel.

Het enorme sociale, wetenschappelijk, historische en politieke debat dat oplaaide midden jaren negentig, wordt uitgebreid beschreven en gevoerd in de media. Dit debat richt zich op meerdere factoren van het rechtsherstel, zo ook de kunstroof. Deze zal buiten beschouwing gehouden worden, omdat dit te veel afwijkt en een aparte discussie behelst, die voornamelijk om particuliere claims gaat. Het rechtsherstel van de Roma en Sinti en de Indische gemeenschap vallen wel binnen deze discussie, maar wordt ook zoveel mogelijk buiten beeld gehouden, vanwege de omvang die dit onderzoek anders zou krijgen. De Joodse gemeenschap is de spil van de discussie, deze zal als afzonderlijke groep behandeld worden.

Voor een deel zal er gerubriceerd worden en een overzicht gegeven van de meest belangrijke artikelen over dit onderwerp. Hierdoor is het mogelijk beter en sneller inzicht te kunnen krijgen in deze ingewikkelde materie. Het een en ander leidt tot een grotere gebruiksmogelijkheid van deze artikelen betreffende een nog weinig onderzocht onderwerp. Hopelijk werkt dit stimulerend voor toekomstige onderzoekers om dit belangrijke onderdeel van onze moderne geschiedenis nader te bestuderen.

1.2 Centrale vraagstelling

In dit onderzoek wordt nagegaan wie de hoofdrolspelers zijn binnen het debat, deze worden in kaart gebracht en er wordt onderzocht welke rol zij speelden. De nadruk ligt hierbij op de kranten, aangezien zij zorgen voor de beeldvorming en de bronnen die aan dit onderzoek ten grondslag liggen. De kranten zijn het platform, daarom neemt zij een uitzonderlijke en beeldvormende plaats binnen de discussie in. De Nederlandse samenleving krijgt verreweg haar meeste informatie via de media, daarom is het interessant om te kijken naar verschillen in verslaglegging tussen verschillende kranten. De kranten waar de nadruk op wordt gelegd zijn het *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant*, vanwege de frequentie van artikelen die daarin verschijnen. Andere kranten worden ook gebruikt, om de discussie en toon daarvan weer te geven.

Er ligt een aantal zaken ten grondslag aan het onderzoek naar de rol van de verslaglegging in de kranten binnen het debat. Hier betreft het vooral de lading en frequentie van de artikelen, op welke wijze de hoofdrolspelers aan het woord komen, en of er onderscheid te maken valt tussen de verschillende kranten, bijvoorbeeld in de toon en de

verschillen van de verslaglegging door de jaren heen. Ook zal aan de orde komen of er onderzoeksjournalistiek gebruikt wordt waarin vooral het standpunt van de journalist te horen is of dat er meer informatieve artikelen in de kranten verschijnen, kortom; welke rol spelen de kranten binnen het debat over het rechtsherstel. In totaal worden er 302 artikelen gebruikt uit 18 verschillende kranten. Deze zijn per artikel terug te vinden in de bronvermelding en in bijlage 1, dat een kwantitatief overzicht laat zien.

1.3 Structuur van de thesis

Het literatuuronderzoek zal zich richten op de regelingen en wetten die het rechtsherstel behelst, daarna zal de discussie per groep beschreven worden, waarin de nadruk ligt op de eigen groep. Alle informatie hierin gebruikt, bestaat uit bronnenmateriaal, te vinden vanaf pagina 63. Het laatste hoofdstuk zal zich richten op de media, die de kern van de discussie vormen. Zij is verantwoordelijk voor de toongeving van de discussie en heeft daarom, door beeldvorming, een grote rol in de discussie zelf. Deze rol zal in de conclusie worden uitgelicht.

1.4 Methode

1.4.1 Literatuuronderzoek

Via een literatuurstudie maak ik in hoofdstuk 2 inzichtelijk welke wetten en regelingen er tussen 1944 en 1986 tot stand zijn gekomen. Zo wordt duidelijk wat de overheid formeel en juridisch heeft gedaan op het vlak van rechtsherstel voor de vervolgingsslachtoffers. De literatuur over het rechtsherstel komt voornamelijk uit twee boeken die ook in het debat zelf voorkomen, *Berooid* van Gerard Aalders en *De Meelstreep* van Martin Bossenbroek. Hierin wordt duidelijk wat het rechtsherstel inhield door de jaren heen en wat de overheid heeft gedaan om het recht van de slachtoffers te herstellen. Beide werken staan vol van wetten, regelingen en de implicaties die deze hadden op het rechtsherstel en de slachtoffers van de oorlog. Wat Bossenbroek en Aalders laten zien is dat de wetten en regelingen als zodanig op orde waren, maar dat de onzorgvuldige en langzame uitvoering ervan problematisch was.

Er is geen literatuur over de discussie in de media rondom het rechtsherstel, dus op dat punt is het onderzoek volledig gebaseerd op bronnenmateriaal.

1.4.2 Bronnen

Welke invloed hadden de media op dit debat? Die vraag wordt beantwoord door te kijken naar de geschreven pers als casus. Deze casus wordt zowel kwalitatief als kwantitatief uitgewerkt.

Met een frequentietabel maak ik inzichtelijk welke kranten wanneer berichtten over het rechtsherstel en het debat erover. Zo wordt duidelijk welke kranten veel of weinig aandacht aan het onderwerp schonken. De krantenartikelen worden benaderd als ‘interventies’ in het debat. Immers, de journalisten maakten een bepaalde uitsnede, hadden een bepaalde toon, waarmee zij invloed hadden op de beeldvorming over het rechtsherstel en het debat erover. Er zit in elk artikel een intentie van overbrengen, zoals informatie of een mening. Men mag ervan uitgaan dat de journalisten zich richten op het lezerspubliek van de krant waar ze voor schrijven, dus de artikelen los zijn niet per se een afspiegeling van de Nederlandse samenleving, maar een afspiegeling van het lezerspubliek van de betreffende krant. De verschillende artikelen samen uit de verschillende kranten kunnen als geheel wel een beeld geven van waar de maatschappij zich op dat moment voor interesseert.

Na het vooronderzoek zal de nadruk liggen op de artikelen die tussen 1997 en 2001 geplaatst zijn in de verschillende Nederlandse kranten. In de jaren daarvoor zijn er ook artikelen uitgebracht over het rechtsherstel, deze worden gebruikt om aan te geven dat dat juist opvallend is. De artikelen die zijn gebruikt, komen uit de nationale en regionale kranten. Ongetwijfeld zullen er meer artikelen zijn over dit onderwerp, dat neemt niet weg dat de artikelen die zijn gebruikt, 302 in totaal, een overkoepelend beeld geven van de discussie zoals die gevoerd is in de media. Voor de verzameling van de artikelen is er gebruik gemaakt van verschillende kranten-databases en websites van kranten met een eigen archief. De zoektocht naar alle krantenartikelen over het rechtsherstel zou een studie op zich zijn, aangezien daar nog geen overzicht van bestaat.

De literatuurstudie is een feitenrelaas dat als achtergrond gebruikt wordt voor het bronnenonderzoek. Daardoor wordt het duidelijk waarom er in de eerste plaats een discussie mogelijk was. Het bronnenonderzoek geeft de discussie weer en ontleedt deze als het ware, waardoor zichtbaar wordt wie welke rol speelt binnen het debat. Daaropvolgend komen de kranten aan bod, waaruit blijkt op welke manier deze zelf deel uitmaakte van de discussie en een plaats geeft aan de drie groepen. Deze studie, op basis van bronnen, maakt het dat er ruimte is voor beeldvorming omdat deze niet per se gebruik maken van kennis op basis van wetenschappelijk verantwoorde uitspraken of feiten. Dat is voor deze thesis niet aan de orde, aangezien deze zich juist richt op die beeldvorming. Deze bronnen zitten ook ‘gevangen’ in de tijdsgeest van het schrijven, het laat zien wat er nu speelt in de samenleving ten opzichte van de jaren daarvoor. Het is voor een onderzoeker belangrijk objectief te blijven en op de hoede te zijn voor de subjectiviteit van de bronnen die men gebruikt.

Deze manier van werken maakt het een tijdrovend werk om vanuit verschillende

invalshoeken alle artikelen te bestuderen. Elk artikel wordt een aantal vragen gesteld; wat is het uitgangspunt en doel van de krant en journalist of redactie, welke groepen worden er vertegenwoordigd binnen het artikel en welke worden weggelaten, en welke toon wordt er in het artikel gevoerd tegenover of vanuit een bepaalde groep of meerdere groepen? Deze vragen moeten dus allen 302 keer gesteld worden om uit de krantenartikelen een beeld te destilleren waaruit blijkt wat de rol van de media binnen het debat is. Daarop volgt de zoektocht naar de algehele lijn die de krant volgt in haar publicaties door de jaren heen en hoe deze zich verhoudt tegenover andere kranten. De hoeveelheid van de bronnen en deze keer op keer te bevragen en dat ook nog eens tegenover de achtergrond van een literatuurstudie maakt dit tot een gedegen academisch onderzoek.

1.5 Tijds kader

Het literatuuronderzoek behelst de periode vanaf 1944, dan worden de eerste regelingen in Londen getroffen voor de naoorlogse situatie. Deze loopt feitelijk door tot de laatste uitbetalingen aan de Joodse gemeenschap, in 2001, het is dan ook belangrijk om deze op een rij te krijgen. Het bronnenonderzoek richt zich op de jaren tussen 1997 en 2001, de jaren waarin de discussie op gang komt, tot uiting komt, en weer afloopt. In 1997 is een startpunt te vinden omdat in dat jaar de onderzoekscommissies worden ingesteld. Voor het eindpunt is 2001 genomen, vanwege de laatste uitbetalingen die gedaan worden. Vanaf dat moment zijn er maar weinig artikelen geschreven die het rechtsherstel raken, en de discussie is afgelopen.

2. Wetten en regelingen. Het rechtsherstel, hulporganisaties en de veranderende maatschappij.

In dit hoofdstuk worden de verschillende wetten en regelingen uiteen gezet om een helder beeld te scheppen over wat de overheid in zestig jaar tijd heeft gedaan aan rechtsherstel. Het is beschreven in chronologische volgorde, om zo veel mogelijk duidelijkheid te verschaffen in het netwerk van bepalingen. De moeilijkheden die men tegenkwam en de wijze waarop de bepalingen zijn uitgevoerd, worden ook beschreven. Het overzicht van wetten en regelingen is belangrijk om te begrijpen waarom er een discussie over het rechtsherstel plaats kon vinden.

2.1 Tijdens de oorlog

2.1.1 Plannen van de overheid in ballingschap

In oktober 1942 wordt er begonnen aan een begin van naoorlogs rechtsherstel door het opzetten van de Commissie Herstel Rechtsverkeer (de commissie Eggens), die als opdracht het ontwerpen voor naoorlogse wetten had. In september 1944 worden er verscheidene wetten aangenomen op het gebied van rechtsherstel, zoals het Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93)² en het Besluit herstel Rechtsverkeer (E100).³ Het dan nog verscheurde land is niet in staat om de regelingen werkelijk tot uitvoering te brengen, dat gebeurt pas vanaf 1946, lang na de bevrijding.⁴

2.1.2 Terugkeer

Naast de ongeveer 300.000 mensen die binnen Europa naar Nederland moesten terugkeren, waren er ook rond de 300.000 mensen die vanuit de Indonesische archipel naar Nederland moesten komen. Bij de opvang van de slachtoffers schortte het vooral aan coördinatie. Er moest een enorm aantal mensen worden opgevangen in een door de oorlog verscheurd land. Het was een veel groter aantal mensen dan men eerder had ingeschat. Een probleem hierbij was dat er niet alleen slachtoffers van buitenaf naar Nederland kwamen, maar dat er in Nederland zelf ook zo'n 1.500.000 personen waren, die zich niet in hun oorspronkelijke omgeving bevonden.⁵

2.1.3 Bijbehorende problemen

² http://resources21.kb.nl/gvn/EVDO02/pdf/EVDO02_NIOD05_8578.pdf (zoals geraadpleegd op 12-7-2015)

³ http://resources21.kb.nl/gvn/EVDO02/pdf/EVDO02_NIOD05_8578.pdf (zoals geraadpleegd op 12-7-2015)

⁴ Conny Kristel (red.) *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming.* (Amsterdam 2002) 185

⁵ Bossenbroek. *Meelstreep*. 183

Niet iedereen keek halsreikend uit naar de terugkeer van de honderdduizenden mensen naar Nederland, niet alleen omdat het een monsterlijke taak zou worden dit in goede banen te leiden, maar ook omdat de arbeidsmarkt die er nog was, volledig ontwricht zou worden. Opeens zou de markt weer overspoeld worden met mensen die konden en wilden werken. Hierdoor ontstond het idee van een geleide loonpolitiek en er kwam een verplichte werkloosheidsverzekering.⁶ Majoor Van Os van Delden, hoofd van het bureau repatriëring en de hoofdverantwoordelijke voor de terugkerende slachtoffers, liep tegen verschillende problemen op bij de terugkeer die hij niet had voorzien.⁷ De grenzen liepen letterlijk en figuurlijk door elkaar heen na de capitulatie van Duitsland. Niet alleen de landgrenzen, maar ook de grenzen van begrippen en groepen slachtoffers, er waren ex-politieke gevangenen, ex-krijgsgevangenen, vluchtelingen, en 'gewone' repatrianten.

2.2 Na de oorlog

2.2.1 Moeilijk begin van het rechtsherstel

Direct na de oorlog, en zelfs al tijdens de oorlog, werd het voor de overheid duidelijk dat bij hun de taak lag om voor de honderdduizenden hulpbehoevende burgers zorg te dragen. Dit deden zij onder andere in de vorm van rehabilitatie van de slachtoffers van materieel en financieel verlies. Er waren drie voornaamste claims; teruggave van ontvreemde eigendommen, uitbetaling van achterstallig salaris en compensatie voor geleden oorlogsschade.⁸ Het nemen van de verantwoordelijkheid was hierbij niet hetzelfde als het toewijzen van de aanvragen. Het was nog onduidelijk wie hiervoor precies in aanmerking kwam. En natuurlijk was er ook de kant van de bevoordeelde partijen die niet onder slag of stoot terugbetalingen deden. De Commissie Eggens had voor het rechtsherstel bedacht dat dit een juridisch moeilijke taak zou worden, vooral zonder precedënten. Eggens hield dit in zijn achterhoofd tijdens het schrijven van de wetten en gebruikte de billijkheidsrechtspraak in plaats van een puur juridische rechtspraak. De rechter kreeg hier dus vrije ruimte om naar eigen inzicht en gevoel in te vullen in hoeverre er sprake moest zijn voor rechtsherstel van de eiser en de bewijslast werd omgedraaid naar redelijkheid.⁹ Na hevige kritiek op deze grote vrijheid werd er uiteindelijk besloten dat de verantwoordelijke ministers aanwijzingen

⁶ Kristel. *Binnenskamers*. 25

⁷ Bossenbroek. *Meelstreep*. 134

⁸ *Ibidem*. 268

⁹ *Binnenskamers*. 187

mochten geven en dat zij dus het laatste woord hadden. Rechtsprekende en uitvoerende taken waren hier dus niet altijd goed van elkaar te onderscheiden.¹⁰

2.2.2 De eerste problemen al in 1945

Al in juni 1945 kwamen de eerste kritiek over de langzame repatriëring en moeizame opvang van slachtoffers naar boven. Het Rode Kruis was door de overheid in ballingschap gedelegeerd om de hulpverlening in Nederland te regelen en kreeg behoorlijk de wind van voren, ook omdat de leiding ‘besmet’ zou zijn geraakt. Daar zijn zij later van gezuiverd, maar de smet bleef. Het Rode Kruis, onder andere door politicus Koos Vorrink beschuldigt, besloot zelf schoon schip te maken en in het najaar van 1945 nam het contact op met de Grote Advies-Commissie van de Illegaliteit en verzocht hun om vier leden te benoemen in een commissie die de al dan niet falende hulp aan concentratiekampgevangenen moest onderzoeken. Deze vier leden moesten het zelf aan den lijve hebben ondervonden en het vijfde lid zou door het Rode Kruis zelf geleverd worden.¹¹ Deze pakkettencommissie, onder leiding van Vorrink, leverde in 1947 een rapport af dat vol stond met commentaar, niet alleen op het Rode Kruis, maar ook op de Nederlandse overheid en sprak van 'grove nalatigheid'.¹² Daarop liet de Nederlandse overheid hun eigen onderzoek instellen, onder leiding van Cleveringa, die met een rapport kwamen die de Nederlandse overheid vrij sprak van alle nalatigheid en in tegenstelling tot het emotionele rapport van Vorrink, een gortdroog stuk afleverden.¹³ Zo lagen er dus twee, elkaar tegensprekende stukken op tafel. De criminoloog G.Th. Kempe van *De Groene Amsterdammer* schreef in 1948 over de twee stukken, dat het stuk van Cleveringa misschien juridisch wel veel steviger in elkaar zat, hij en zijn mede commissieleden toch door hadden moeten hebben dat in dit geval het emotionele boven het materiële stond.¹⁴ Op deze rapporten volgde een parlementaire enquêtecommissie die uiteindelijk zorgde voor het bijna geheel vrijpleiten van de Nederlandse overheid. De vele en heftige reacties op de pakkettencommissie lieten wel pijnlijk zien dat er hier een gevoelige snaar was geraakt. De kritiek van de commissie Cleveringa en de parlementaire enquêtecommissie wezen meer op de juridische vormfouten, maar konden niet de bittere smaak van het rapport wegspoelen. Dit kan men zien als de eerste frontale aanval op de strikt

¹⁰ *Ibidem.* 188

¹¹ *Meelstreep.* 308

¹² *Ibidem.* 310

¹³ *Ibidem.* 312

¹⁴ *Ibidem.* 313

juridische omgang met het verleden.¹⁵ Juridisch waren ze misschien aangepakt, maar het gevoel dat ze beschreven was wel degelijk echt.

2.3 Tot 1950

2.3.1 Particuliere organisaties

Vlak na de oorlog bestond het Nederlands Volksherstel nog, uit het noorden van het land, waarin Hulpactie Rode Kruis (HARK), uit het zuiden van het land, was opgegaan.¹⁶ Deze organisaties hadden buiten dat zij in moeilijke omstandigheden aan het werk waren, het intern ook niet altijd even goed voor elkaar. Zij zorgden onder andere voor de verdeling van goederen en kleding onder de slachtoffers, maar die goederen waren er soms gewoonweg niet. Het HARK kwam ook nog in opspraak in 1946 omdat het personeel sommige kleding in eigen zak hadden gestoken.

Men kon ook bij de Stichting 1940-1945 om hulp vragen, maar daar waren de voorwaarden om hulp te ontvangen vrij streng. Men moest aan bepaalde zaken voldoen en daar meestal ook nog op papier bewijs voor hebben. Stichting 1940-1945 en de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) stonden beide meer in het teken van het bieden van hulp aan de psychische kant van het slachtofferschap.

In 1945 werd de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen opgericht, om alle voormalig politieke gevangenen te verenigen, maar hier was het bijzonder moeilijk om lid van te worden.¹⁷

Het Nederlandsch Verbond van Grepatrieerden (NVVG) liep tegen andere problemen op. De uitbetalingen die de tewerkgestelden zouden moeten ontvangen in ruil voor hun Reichsmarken, verliepen niet zonder problemen. Een voorbeeld ter illustratie; vanaf 1945 werden beperkingen ingesteld die inhielden dat men maximaal 100 gulden contant zou kunnen krijgen en 1000 op een girorekening. Kreeg men nog meer, werd dat op een geblokkeerde rekening gestort. In 1946 werd er bepaald dat deze bedragen te hoog waren en werd het maximale bedrag 300 gulden, met de rest op een geblokkeerde rekening. De NVVG werden met hun klachten hierover eigenlijk gewoonweg genegeerd door de overheid en verdween dan ook van het toneel.¹⁸

Waar de overheid zich als voornaamste taak voorstelde om het land te helen, werd daar door de individuele burgers anders tegenaan gekeken, zij wilden vooral hun eigen

¹⁵ *Ibidem.* 315

¹⁶ *Ibidem.* 211

¹⁷ *Ibidem.* 20

¹⁸ *Ibidem.* 395

geschonden eigendomsrechten herstellen. Een punt van belang is de mate waarin mensen moesten terugvallen op de georganiseerde opvang, of dat zij misschien ook zelf nog een sociaal vangnet hadden of niet.¹⁹ Was dit niet het geval, was het niet makkelijk om ergens met open armen ontvangen te worden en al zeker niet dat het vanzelfsprekend was om van een billijk rechtsherstel te spreken.

Er zijn drie voorname kwesties waar de individuen zich bundelden; de kwestie van de teruggave van gestolen Joods bezit, dit wilde men via de overheid bewerkstelligen, de kwestie van het achterstallig salaris van overheidspersoneel, voornamelijk ambtenaren en militairen en de derde kwestie is die van de tewerkgestelden die hun Reichsmarken aan de grens moesten inwisselen voor guldens, maar dat ging niet zonder beperkingen.²⁰ Waar men altijd terecht kon, was het gewestelijk arbeidsbureau. Werk gold als het beste medicijn tegen oorlogsslachtofferschap. Iedereen moest werken, dat was goed voor de persoonlijke heling, voor het moreel en de financiële en materiële opbouw van het land.²¹

2.3.2 CBVO

In april 1945 werd er besloten tot het oprichten van het Centraal Bureau voor de Verzorging der Oorlogsslachtoffers (CBVO), met provinciale en plaatselijk afdelingen, respectievelijk het Provinciale Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers en District Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (DBVO).²² De bewaarde gebleven dossiers van de DBVO geven duidelijk aan wat de verschillende soorten ondersteuning inhield, van huishoudelijke hulp, tot het betalen van de reiskosten naar iemands werk, omdat men zelf niet in staat was dit te betalen, vanwege de oorlogsschade. Bij de tewerkgestelden lagen de onderlinge omstandigheden nogal uit elkaar. Bij deze toewijzingen was er sprake van inmenging in het privéleven van de aanvrager en dat leidde soms tot irritatie. Ook de manier waarop een afwijzing werd geformuleerd, was niet altijd even empathisch.²³ Van al deze aanvragen werd er 80 procent toegewezen. Dat percentage lag anders bij de aanvragen van de Joodse gemeenschap. Vooral degenen die voor de oorlog als zelfstandige werkten en op eigen kosten ondergedoken waren, hadden moeite een vergoeding te krijgen. Zij waren namelijk in staat geweest dit alles zelf te betalen, terwijl zij ook bij de Landelijke Organisatie, voor hulp aan onderduikers) hadden kunnen aankloppen voor hulp. De regels die het DBVO hanteerden, waren redelijk strikt, en

¹⁹ *Ibidem.* 206

²⁰ *Ibidem.* 381

²¹ *Ibidem.* 378

²² *Ibidem.* 368

²³ *Ibidem.* 374

alleen mensen die door de oorlog niet in staat waren om in hun eigen levensonderhoud te voorzien, of dat van hun gezin, kwamen in aanmerking voor een vergoeding.²⁴

Het CBVO had een definitie aangehouden waar bij een oorlogsslachtoffer iemand was die: *'hetzij om militaire redenen of in het belang van de burgerbevolking, hetzij in verband met het onbewoonbaar worden hunner woning door of ten gevolge van oorlogsgeweld, hetzij uit vrees voor oorlogshandelen verplicht of eigener beweging hun woning hebben verlaten, zoolang zij daarheen niet kunnen terugkeren en diensgevolge geheel of ten deel buiten staat zijn in hun levensonderhoud te voorzien.'* Maar ook: *'overige personen, die ten gevolge van den oorlog of de oorlogsomstandigheden, dan wel van handelingen of maatregelen van den bezetter, geheel of ten deel buiten staan in hun levensonderhoud te voorzien en uit dien hoofde bijstand behoeven.'*²⁵ Dat er nu een definitie was voor wat een oorlogsslachtoffer was, betekende niet dat deze ook snel geholpen konden worden.

De centrale opvang van alle oorlogsslachtoffers lag in handen van het CBVO, maar werd toen al verweten dat zij zeer pragmatisch en droog handelden.

2.3.3 Raad voor het Rechtsherstel

Op 9 augustus 1945 werd de Raad voor het Rechtsherstel in het leven geroepen. Deze kreeg een enorme taak toegewezen, namelijk al het rechtsverkeer herstellen. De Raad bestond uit vier afdelingen; Afdeling Onroerende Goederen, Voorzieningen voor Afwezigen en Rechtspersonen, Afdeling Rechtspraak (met aan het hoofd Cleveringa), en de Afdeling Effectenregistratie.²⁶

Zij liepen onder andere door obstructie vanuit het bedrijfsleven, zoals van de Amsterdamse Effectenbeurs, vertraging op. Vanaf de eind jaren '40 werden de eerste zaken voor de teruggave gewonnen, zoals in 1950 de zaak tegen de LiRo (Lippmann, Rosenthal & Co.).²⁷ De jurisprudentie op het gebied van oorlogsslachtoffers en de hulp daaraan, die nodig was voor een snelle afhandeling van zaken, ontbrak.²⁸ Het was moeilijk om rechtmatige eigenaren op te sporen, vooral door het overlijden van zoveel Joden. De Reichsmarken hadden na de capitulatie al hun waarde verloren en er was onvoldoende bekwaam personeel bij de overheidsinstanties.²⁹

Er waren meerdere factoren die zorgden voor het vertraagde rechtsherstel; geen

²⁴ *Ibidem.* 376

²⁵ *Ibidem.* 131

²⁶ *Binnenskamers 189 en Berooid. De beroofde Joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945. G. Aalders (Amsterdam 2001)52-53*

²⁷ *Meelstreep.* 386

²⁸ *Aalders, Berooid.* 81

²⁹ *Ibidem.* 81

uitzondering voor de Joodse gemeenschap ten opzichte andere bevolkingsgroepen, een moeilijke zoektocht naar erfgenamen, ook omdat vaak onduidelijk was wie er wanneer was omgekomen en omdat er vaak nabestaanden in het buitenland gevestigd waren.³⁰ Daardoor was het moeilijk of onmogelijk om benodigde gegevens te verkrijgen, of de nalatenschap kon te klein zijn voor een kostbaar onderzoek naar de nabestaanden.

De vertegenwoordigers van de beroofden werden geenszins betrokken bij de besluitvorming betreffende het rechtsherstel en de wetten en regelingen daarvoor. Met name de minister van Financiën kreeg enorme invloed op het rechtsherstel.³¹ De verwachting van de Joodse gemeenschap was niet alleen dat zij hun bezittingen terug zouden krijgen, maar ook hun rechten, en zo weer volledig onderdeel konden uitmaken van de Nederlandse samenleving. Hoe dit alles in werkelijkheid verliep, was voor hun een grote teleurstelling.

2.3.4. Beurs, banken en Lief tinck

De Vereniging voor de Effectenhandel (VvdE) drong er bij Lief tinck op aan een oplossing te vinden voor de manier waarop de Nederlandse Beurs had gehandeld tijdens de oorlog. Deze was niet onberispelijk en hun reputatie stond op het spel. Lief tinck kon snel een noodwet invoeren die de rechten van de oorspronkelijke eigenaren van de aandelen behoorlijk beperkte. Het feit dat hij dit deed vlak voordat het parlement weer bijeen zou komen, leidde tot veel kritiek van de Raad van State.³²

Een probleem dat het rechtsherstel belemmerde, was dat het rechtsherstelapparaat niet geheel in overeenstemming met rechtsstatelijke grondbeginselen was ontworpen.³³ Minister Lief tinck zag het als een onderdeel van zijn ministerie, maar ondergeschikt aan andere belangen, zoals de reputatie van de Nederlandse Beurs en het economisch belang van het land. Omdat het volgens hem een onderdeel was van een groter geheel na de oorlog, kreeg het geen voorrang op andere zaken. Rechtsherstel zou een dure onderneming worden en Lief tinck wilde zoveel mogelijk geld in kas houden en de herstelbetalingen zo laag mogelijk houden.³⁴ Zijn invloed op het rechtsherstel was groot, ook omdat zijn ambtenaren zitting hadden in verschillende afdelingen van de Raad van het Rechtsherstel.³⁵ Lief tinck bemoeide zich ook persoonlijk met de afhandeling van de LiRo-affaire. Het Nederlands Beheerinstituut en de

³⁰ *Ibidem.* 91

³¹ *Binnenskamers.* 207

³² *Ibidem.* 188/189

³³ *Ibidem.* 191

³⁴ *Ibidem.* 192

³⁵ *Ibidem.* 193

Afdeling Effectenregistratie stonden onder directe controle van Lieftinck, terwijl de Afdeling Rechtspraak soms uitspraken deed in het voordeel van de beroofde gemeenschap.³⁶

2.4 Rechtsherstel gaat verder

In 1947 werd de Wet Buitengewoon Pensioen (WBP) opgericht, gericht op de oud-verzetsstrijders en hun nagelaten betrekkingen. Deze uitte zich in de vorm van een uitkering, die aanvulling gaf op het salaris van de mensen.

In 1951 werd de Commissie Achterstallige Betalingen (CAB) opgericht die pleitte voor onder andere kwijtschelding van de delegatieschulden en tegemoetkoming van materiële schade aan de oorlogsslachtoffers uit Nederlands-Indië, bij elkaar een volledige terugbetaling van ruim 500 miljoen gulden.³⁷ In 1953 stelde het kabinet-Drees voor om voor 196 miljoen gulden uit te betalen aan de oorlogsslachtoffers uit Nederlands-Indië, maar de Nederlands-Indische Bond van Ex-krijgsgevangenen en Geïnterneerden had op veel meer gehoopt.³⁸ Het bedrag van het CAB kwam voort uit een morele verantwoordelijkheid die zij voelde en de Nederlandse regering volgde dit advies bijna in zijn geheel op en daarmee was dan ook echt de kous af.³⁹

Vooraf de redenen achter de uitbetalingen, leidde tot onvrede van de slachtoffers, er was namelijk geen post achterstallig loon in de schadevergoeding te vinden, waardoor de Nederlandse regering als het ware zijn handen aftrok van de juridische aansprakelijkheid tegenover de voormalige Indische overheidsambtenaren.⁴⁰ Men werd voor meer uitbetalingen verwezen naar Indonesië, aangezien de schade op hun grondgebied had plaatsgevonden.⁴¹ Lieftinck verwees keer op keer naar het internationaal aanvaarde territorialiteitsbeginsel, dat ervan uitgaat dat het land waarop de schade is geleden, ook de schade zal moeten vergoeden.⁴² De Nederlandse militairen die als krijgsgevangenen de oorlog hadden doorgebracht, kregen wel hun achtergehouden loon na de oorlog binnen, maar de strijders van

³⁶ *Ibidem.* 194

³⁷ Meelstreep. 391. *Delegatieschulden; voor de oorlog was het algemeen gebruik dat een deel van het loon van de werknemers in Indië direct naar familie het moederland gestuurd werd. Toen de verbindingen tussen Nederland en de kolonie tijdens de oorlog werden verbroken, nam de Nederlandse overheid deze betalingen over. Zo ontstond er dus een schuld bij de Nederlandse overheid die van de rehabilitatie-uitkeringen werd ingehouden.*

³⁸ *Meelstreep.* 388

³⁹ *Ibidem.* 391

⁴⁰ *Ibidem.* 388

⁴¹ *Ibidem.* 388

⁴² *Ibidem.* 388

het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger kregen alleen rehabilitatie-vergoedingen. Daar komen ook nog devaluatie van de rupiah en delegatieschulden bij.⁴³

2.4.1 Schadevergoedingen vanaf 1950

Nationaal belang stond voorop in het herstel van Nederland, daarna groepsbelang en onderaan de ladder stond het individuele belang. Wilde men toch een individuele claim maken, moest men zich voorbereiden op een lange strijd.

De schadevergoeding die toegewezen werd op materieel gebied voor gedupeerde burgers, was daarentegen wel weer vrij hoog, zo'n 6,3 miljard gulden. Materieel hield hier echt onroerend goed en huisraad in, dus geen schade door koersverlies of verlies van betrekking. Dit gold wel weer alleen voor Nederland, dus niet Nederlands-Indië, en was op basis van vooroorlogse waarde. In reactie tot deze schadevergoeding werd de Landelijke Federatie van Stichtingen voor Oorlogsgetroffenen opgericht, die een naoorlogse waarde uitbetaald wilde zien, en naar eigen zeggen 800.000 mensen vertegenwoordigde.⁴⁴ Ruim 500.000 mensen deden een aanvraag voor de schadevergoeding. De Wet op de Materiële Oorlogsschade trad in 1950 in werking.⁴⁵

2.4.2 LiRo en de Joodse Raad

De Joodse gemeenschap heeft via de LiRo-bank eigenlijk de kampen gefinancierd waar ze zelf in tewerkgesteld werden. Voor de bouw van de kampen was 25.908.448,11 gulden van de bank afgehaald.⁴⁶ De compensatie die de overheid hiervoor wilde geven, kwam neer op niet meer dan 5,6 miljoen gulden, vanwege de taxatiewaarde en dit werd dan ook uitbetaald in 1950.⁴⁷ Dezelfde manier waarop de Duitsers de LiRo-bank gebruikten, geldt ook voor de Joodse Raad. De Joodse Raad was een schijnzelfbestuur en hielp zo mee de ondergang van de Joden te bewerkstelligen. Tijdens de oorlog heeft de LiRo 5 miljoen gulden aan de Joodse Raad uitbetaald, als hulp voor hulpbehoevende Joden, maar ook om het apparaat draaiende te houden. De gehele administratie van de Joodse Raad was na de oorlog spoorloos verdwenen, dus werd het moeilijk, zo niet onmogelijk om de uitkeringen zoveel mogelijk door te rekenen. Daar viel dus gewoonweg niets meer te halen.⁴⁸

2.5 Begin jaren vijftig tot mid-jaren zestig

2.5.1 Wederom Liefstinck

⁴³ *Ibidem.* 391.

⁴⁴ *Ibidem.* 398

⁴⁵ *Ibidem.* 399

⁴⁶ *Berooid.* 121

⁴⁷ *Ibidem.* 123

⁴⁸ *Ibidem.* 24

In 1952 vond er een beursstaking plaats, vanwege een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad van het Rechtsherstel dat zij aan de slachtoffers moesten gaan betalen, Lieftinck bemiddelde en zorgde dat de beurs weer open ging, en de overheid heeft uiteindelijk in 1953 een groot deel van de schadevergoeding betaald aan de beroofde effectenhandelaren.⁴⁹ Nu pas moesten de beurs en de banken een bepaalde verantwoordelijkheid afleggen, waar zij weer door Lieftinck van af werden gehouden en een hand boven het hoofd werd gehouden.

2.5.2 Schadevergoedingen door Duitsland en Japan

Er werd ook vanuit Duitsland en Japan aan schadevergoeding gedaan, maar dit was niet zoveel, omdat men groot belang hechtte aan een financieel stabiel Duitsland en Japan.

2.5.3 WUV en UIG

In 1973 trad de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945 (WUV) in werking.⁵⁰ Hieronder vielen degenen die op basis van geloof, ras of wereldbeschouwing door de bezetter waren vervolgt.⁵¹ De toelatingscriteria waren ruim en werden in latere jaren nog verruimd, waardoor meer dan dertigduizend mensen aanspraak maakten. Nog steeds hadden de Nederland-Indische slachtoffers geen recht op terugbetalingen. Daar kwam in 1980 verandering in. Er was geen rechtsgrond voor deze herstelbetalingen, maar wel een morele verantwoordelijkheid die genomen moest worden, en in 1981 trad de Uitkeringswet Indische Geïnterneerden in werking.⁵² Er werden meer dan veertigduizend aanvragen gehonoreerd voor een eenmalige uitbetaling van 7.500 gulden.⁵³

2.6 De slachtoffers

2.6.1 Verschillende wetten voor verschillende slachtoffers

Er was tussen de groepen slachtoffers veel verschil, tussen ambtenaar en burger bijvoorbeeld. De mate van arbeidsongeschiktheid deed er toe en het actief uitdragen van het geloof van jehovagetuigen bleek in de ogen van de overheid ook een daad van verzet te zijn, dus zij hadden ook het recht op bepaalde uitkeringen, net als de leden van het Nederlandse verzet.⁵⁴ Dit was onder andere de WBP, die ook nog werd versoepeld in 1971.⁵⁵

Er werden in navolging van de wettelijke regelingen ook twee advieslichamen in het leven geroepen, de Werkgroep Post-concentratiekamp-syndroom (1971) en het Werk- en Adviescollege (1975), dat zich richtte op immateriële hulpverlening aan verzetsstrijders en

⁴⁹ *Binnenskamers*. 200

⁵⁰ *Meelstreep*. 430

⁵¹ *Ibidem*. 431

⁵² *Ibidem*. 433

⁵³ *Ibidem*. 433

⁵⁴ *Ibidem*. 422-433

⁵⁵ *Ibidem*. 424

door de bezetters vervolgd om ras, geloof of wereldbeschouwing, alsook aan *'hen die tengevolge van bombardementen, ordemaatregelen, tewerkstelling en dergelijke schade aan hun gezondheid hebben opgelopen'*.⁵⁶ Aan het Werk- en Adviescollege de taak om de algehele schade van deze groep te inventariseren en de overheid advies te bieden over hoe zij daaraan tegemoet konden komen. Daaruit kwam de oprichting van de stichting Informatie en Coördinatie Orgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen (ICODO, 1979).⁵⁷ Voor de burgerslachtoffers kwam er de Stichting Burger-Oorlogsgetroffenen (SBO, 1981). Omdat dit een groep was van misschien wel miljoenen aanvragers, werd de Wet Uitkeringen Burger-Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (WUBO) in 1983 opgenomen zonder antihardheidsclausule en kende geen omgekeerde bewijslast.⁵⁸ De WUBO was eigenlijk het laatste vangnet voor de slachtoffers die tot dan toe niet onder alle andere wetten en regelingen vielen.

In 1986 trad de WIV in werking, een behoorlijke tijd na de WBP dus.⁵⁹ Nederland had al genoeg moeite om de Nederlanders uit de Jappenkampen in hun collectieve oorlogsherinnering te passen en de verzetsstrijders uit Nederlands-Indië pasten er eigenlijk niet bij.⁶⁰ De WIV was de laatste van de Nederlandse oorlogswetten. In Nederlands-Indië waren al eerder wetten aangenomen om de bevolking tegemoet te komen.⁶¹

2.6.2 Orde in de chaos

In 1987 beveelde de commissie-Van Dijke aan alle oorlogswetten te herzien en aan te passen. Men wilde een kleiner en overzichtelijker pakket hebben en instanties samenvoegen, dit tot verontwaardiging van de slachtoffers en nabestaanden.⁶² Hier kwam het debat op of er genoeg rekening gehouden werd met de psyche van deze slachtoffers. Het was de zoveelste keer dat daar te weinig rekening mee gehouden werd, vond men. De slachtoffers werden wederom gecategoriseerd en er werd te weinig rekening gehouden met de gevoelens. Na de oorlog hadden zij geen warm welkom en een luisterend oor gekregen en daarna hadden zij alleen een magere restitutie in de vorm van geld gekregen. Ook omdat de wetten tot dan toe een psychische houvast betekende voor de slachtoffers, leek het een slecht idee om deze te wijzigen.

2.7 Opkomst debat jaren negentig

⁵⁶ *Ibidem.* 435

⁵⁷ *Ibidem.* 435

⁵⁸ *Ibidem.* 436-437

⁵⁹ *Ibidem.* 424

⁶⁰ *Ibidem.* 425

⁶¹ *Ibidem.* 426

⁶² *Ibidem.* 455

In de loop van de jaren is de definitie van het woord slachtofferschap flink verruimd. Gemeten naar de huidige maatstaven van de psychosociale slachtofferopvang zijn de slachtoffers direct na de oorlog niet voldoende opgevangen.⁶³ Daar liggen 5 keuzes aan ten grondslag: 1- oorlogsslachtofferschap werd materieel gedefinieerd op basis van de naoorlogse situatie, 2- de keuze voor een collectieve herinneringscultuur, 3- het individu was ondergeschikt aan het collectief in de geestelijke gezondheidszorg, 4- het individu dat was beschadigd, had dat voornamelijk aan zijn eigen karakter te danken, de meerderheid had hier namelijk geen last van en 5- de keuze om het gewoon doen voorop te stellen, werken en vooruit.⁶⁴ Pas in het laatste kwart van de twintigste eeuw werden deze keuzes niet meer geaccepteerd, op alle fronten was er verandering geweest en men werd nu als individu gestimuleerd om zijn/haar eigen verhaal te doen. Er barstte een collectief schuldgevoel open, dat "uiteindelijk werd ingelost met een collectieve boetedoening, inclusief openbare schuldbekentenissen en spijtbetuigingen."⁶⁵

In de laatste jaren onderzoek naar de roof van de bezittingen van de Joden door de Duitsers, wordt er een bedrag van minstens een miljard guldens aangenomen. Dit is weliswaar gebaseerd op schattingen, maar er is enige overeenkomst over. Zo ook over hoeveel er al aan naoorlogse restitutie is betaald, dit is zou ongeveer 900 miljoen gulden zijn. De precieze cijfers zijn dan wel niet aan te tonen, iets dat wel aan te tonen is, is dat het de benadeelde Joodse bezitters veel tijd en moeite heeft gekost om hun claims goedgekeurd en uitbetaald te krijgen.⁶⁶

2.8 Conclusie

Vlak na de oorlog waren er problemen met de infrastructuur, informatievoorzienig en het feit dat er nog geen sprake was van voorzieningen op het punt van huisvesting en welzijn betekenden dat de staat onvoorbereid was op deze taak.⁶⁷ De opvang werd dan ook verzorgd door een drietal initiatieven; de traditionele zorginstellingen, de overheid en de organisaties van oorlogsslachtoffers. Deze drie groepen hadden elk hun eigen definitie van het begrip 'oorlogsslachtoffer'.⁶⁸ Daarbij hoorde ook een ander begrip van 'opvang'. Was dat integratie in de arbeidsmarkt, een individueel sociaal-psychologisch proces, of juist een organisatorisch

⁶³ *Ibidem.* 556

⁶⁴ *Ibidem.* 557-559

⁶⁵ *Ibidem.* 559

⁶⁶ *Ibidem.* 382

⁶⁷ *Ibidem.* 184

⁶⁸ *Ibidem.* 184

probleem?⁶⁹ De verschillende soorten slachtoffers hadden ook zo allemaal hun eigen hulporganisaties in verschillende steden. Van een centraal georganiseerde opvang was wel sprake, in de vorm van de overkoepelende overheid, maar er lagen daaronder nog vele kleinere opvangorganisaties. Dit, en ook de plek van de opvang, zal voor de beleving en latere herinnering van slachtoffers ook een duidelijke rol spelen.

Er zijn drie periodes te onderscheiden: 1944-1951, de tijd van het collectieve herstel van de volksgemeenschap, 1952-1965, de tijd van de belangengroepen en 1966-1986, de tijd van schaalvergroting en individualisering.⁷⁰

⁶⁹ *Ibidem.* 185

⁷⁰ *Ibidem.* 447

3. De drie spelers binnen het debat

In dit hoofdstuk wordt een uiteenzetting gegeven van het debat, gezien vanuit het standpunt van de drie voornaamste groepen; de overheid, de wetenschap en de Joodse gemeenschap. Elke groep volgt een eigen lijn binnen het debat, waarbij verschillende gebeurtenissen, uitspraken en personen een grotere, of andere rol spelen dan bij andere groepen.

3.1 De Overheid

3.1.1 Instelling onderzoekscommissies

Vanaf april 1997 worden er drie onderzoekscommissies ingesteld door de overheid, minister Zalm van Justitie geeft hier opdracht voor.⁷¹ De commissie-Van Kemenade, die onderzoek doet naar geroofde goederen van Joden tijdens de oorlog, vindt al snel dat het onderzoek moet worden uitgebreid, daarvoor wordt de commissie-Scholten in het leven geroepen, zij zal zich richten op Joodse tegoeden bij de verzekeraars en banken. Een uitbetaling van de verzekeraar Aegon aan een nabestaande van een polishouder lijkt hier de aanleiding voor.⁷²

Na de ontdekking van het LiRo-archief in december 1997 begint de druk op de commissies toe te nemen. Ronald Florisson, directeur Voorlichting van het ministerie van Financiën laat zich duidelijk geschrokken uit over de zaak en haast zich dit bij zijn werkgever te melden in de hoop het ministerschap te kunnen redden.⁷³ In reactie op de vondst van het archief wordt de commissie-Kordes ingesteld, die een onderzoek begint naar het LiRo-archief en de eventuele verkoop van goederen onder de eigen werknemers, destijds in overheidsdienst. Kordes, de vroegere president van de Algemene Rekenkamer, neemt een voorschot op de uitkomst van zijn commissie en sluit niet uit dat zijn onderzoek zou kunnen leiden tot een parlementaire enquête, omdat de minister altijd verantwoordelijk is, en blijft, voor de acties van zijn ambtenaren. Hij richt zich hier op de medewerkers van het Agentschap /Waarborgfonds Rechtsherstel die eind jaren zestig onderhands geroofde goederen zouden hebben gekocht. De minister destijds, Witteveen, voelt er niks voor schuld op zich te nemen en stelt dat hij zich niet verantwoordelijk voelt voor de acties die zijn werknemers toentertijd hebben ondernomen.⁷⁴ Kordes wil binnen niet al te lange tijd al zijn eerste rapport uitbrengen en sluit niet uit dat het onderzoek tot strafrechtelijke vervolging zou kunnen leiden, al zou

⁷¹ Berkhout, Karel (15 juli 1997) Verzekeraar wil oorlogsschande wissen. *NRC Handelsblad*.

⁷² Berkhout, Karel (15 juli 1997) Verzekeraar wil oorlogsschande wissen. *NRC Handelsblad*.

⁷³ J. Boom, S. Pleij 'Voor een prikkie' Joods bezit verkocht aan ambtenaren. *De Groene Amsterdammer*. 49 (1997)

⁷⁴ Rooijen, van (10 december 1997) Kordes sluit parlementaire enquête naar handelswijze Agentschap niet uit. *ANP*.

verjaring daarbij een grote rol spelen.⁷⁵ In september 1998 is de commissie-Kordes nog steeds bezig met haar onderzoek, reeds in januari had zij geoordeeld dat de verkoop van goederen aan het eigen personeel van goederen waar geen eigenaar van te vinden was, ‘de toets der kritiek niet kon doorstaan’.⁷⁶

In november 1998 blijkt dat het rapport van Van Kemenade niet voor de zomer af zal zijn, dit valt te wijten aan ingewikkelde problematiek en vertraging van andere onderzoeken die men nodig heeft om tot afronding te komen. De commissie-Van Kemenade zal zich ook buigen over hoe de overheid alsnog recht zal kunnen doen. De commissies-Kordes en -Scholten zouden een aantal weken later wel kunnen rapporteren.⁷⁷

3.1.2 Rapport commissie-Kordes

De commissie-Kordes komt in december 1998 met haar rapport waaruit blijkt dat de regering weinig begrip toonde voor de Joodse slachtoffers en dient alsnog 48,8 miljoen gulden smartengeld te betalen aan Joodse organisaties. Onrechtvaardige beslissingen zijn genomen, zoals de betaling van de kampen Westerbork en Vught door de Joden zelf via de LiRo. Ook de kosten die het terugvorderen van de geroofde goederen met zich meebracht, zullen worden vergoed, alsook belasting die tijdens de oorlog is geheven over Joodse bezittingen. De commissie beveelt aan de vergoedingen collectief uit te keren, individuele claims zijn moeilijk te bewijzen, verjaard en Kordes wijst op rechtsongelijkheid.⁷⁸ Het rapport stelt ook dat de vereffenaars zich na de oorlog met grote inspanning en zorgvuldigheid hebben ingezet en dat het rechtsherstel met betrekking tot het onroerend goed niet op incorrecte wijze is verlopen. Maar de overheid koos een ‘*formele benadering die er mede op gericht was de rijksbegroting zo gering mogelijk te belasten*’. Een onafhankelijke commissie zal gaan over de verdeling van het geld.⁷⁹ Ook zal het kabinet in overleg met de Joodse organisaties bekijken of de uitkering hoger zal uitvallen, vanwege het gebrek aan berekening van de inflatie. Kordes zegt dat hij hoopt op een royale 200 miljoen. Zalm wil nog geen uitspraak doen, dit ook omdat hij eerst de rapporten van de andere commissies wil afwachten.^{80, 81}

3.1.3 Tussenrapport commissie-Scholten

⁷⁵ Redactie (11 december 1997) Volgende maand duidelijkheid over Joodse bezittingen. *Het Financiële Dagblad*.

⁷⁶ Schulte, Addie (1 september 1998) Kaarten uit LiRo-archief betroffen kansloze claims. *Het Parool*.

⁷⁷ Redactie (28 november 1998) Rapport Joodse tegoeden verlaat. *NRC Handelsblad*.

⁷⁸ Vanlierop, H., Grutterink (9 december 1998) Joodse tegoeden. Commissie-Kordes beveelt collectieve uitkeringen aan. *ANP*.

⁷⁹ Redactie (9 december 1998) Joodse nazaten krijgen vijftig miljoen. *Het Parool*.

⁸⁰ Redactie (10 december 1998) Staat moet Joodse nazaten 48,4 mln betalen. *De Volkskrant*.

⁸¹ Redactie (10 december 1998) Commissie-Kordes adviseert regering vijftig miljoen gulden uit te keren. *Eindhovens Dagblad*.

In december 1998 komt de commissie van oud vice-voorzitter van de Raad van State Scholten met een tussentijds rapport, waarin staat dat de Nederlandse banken zich niet stelselmatig hebben verrijkt ten koste van de Joodse oorlogsslachtoffers. Aan de verzekeringen is de commissie nog niet toegekomen. Het rechtsherstel is vrij volledig geweest, maar heeft ook erg lang geduurd, zo'n tien jaar.⁸² Scholten is ook erg te spreken over de medewerking van de banken aan het onderzoek.⁸³ Medio 1999 wordt het eindrapport verwacht. Het gaat hierbij vooral om kleine bedragen die vervielen aan de banken vanwege het gebrek aan rechthebbenden. Ongeveer 90 procent van de banktegoeden is al vergoed. Van de geroofde hypotheeklen ter waarde van 27 miljoen is ongeveer driekwart vergoed.⁸⁴

Emeritus-hoogleraar P.W. Klein, die verantwoordelijk is voor het historisch onderzoek binnen de commissie-Scholten, stelt dat het onderzoek een 'wetenschappelijk verantwoord, geen wetenschappelijk onderzoek' is.⁸⁵ Er zijn bezwaren te horen dat de bevindingen van de commissie niet te controleren zijn vanwege het bankgeheim, dat geldt voor bedrijfsarchieven die wettelijk gezien particulier bezit zijn, en dat het rapport het slachtoffer lijkt van tijdsdruk, waarop Scholten en de zijnen niet willen reageren.⁸⁶

Mei 1999 laten de banken weten dat zij hun archieven open willen stellen voor het onderzoek, zo pareert Scholten zijn grootste kritiek. De commissie heeft haar onderzoeksstrategie gewijzigd op aandringen van Joodse organisaties.⁸⁷ Ondertussen wordt er ook door anderen onderzoek gedaan, zoals het Joods Wereldcongres (JWC) en Gerard Aalders, die een boek schrijft over de roof van Joodse goederen en veel kritiek heeft op het tussentijdse rapport van de commissie-Scholten. Aalders heeft zelf hele andere en vooral hogere bedragen berekend.⁸⁸ Op 19 mei 1999 schrijft J.L. Van der Pauw, Hoofd Onderzoek bij de commissie-Scholten een stuk in *De Volkskrant* waarin hij op het commentaar van Aalders ingaat. Van der Pauw stelt publiekelijk maar informeel dat Aalders verkeerde conclusies uit het rapport trekt en dat zijn eigen onderzoek onvolledig is.⁸⁹ De dag hierna krijgt Van der Pauw zelf weer kritiek van Ronny Naftaniel van het CJO en wordt onvolledig genoemd, Naftaniel neemt het op voor Aalders en stelt ook dat de commissie doof is voor

⁸² Redactie (16 december 1998) Nederlandse banken correct met Joods geld. *Leeuwarder Courant*.

⁸³ Grutterink (16 december 1998) Nederlandse banken correct tegenover Joodse oorlogsslachtoffers. *ANP*.

⁸⁴ Redactie (16 december 1998) Banken hebben zich niet verrijkt; Commissie Scholten. *NRC Handelsblad*.

⁸⁵ Berkhout, Karel (17 december 1998) Onderzoek naar Joodse tegoeden niet erg gedegen. *NRC Handelsblad*.

⁸⁶ Hella Rottenberg (17 december 1998) Onderzoek naar tegoeden beperkt. *De Volkskrant*.

⁸⁷ Heijmans, Toine (11 mei 1999) Bank-archieven onbeperkt open voor onderzoek. *De Volkskrant*.

⁸⁸ Redactie (14 mei 1999) Roof. *De Volkskrant*.

⁸⁹ Pauw, J.L. van der (19 mei 1999) Kritiek op commissie-Scholten schiet zijn doel voorbij. *De Volkskrant*.

kritiek en vooral haar opdrachtgevers in bescherming wil nemen.⁹⁰ Hierop volgt een dag later grote kritiek uit de Tweede Kamer naar de commissie-Scholten. Zij maakt zich zorgen over de slechte verhouding tussen het CJO en de commissie en dringt er bij minister Zalm op aan dat hij stappen onderneemt om dit te verbeteren. Er wordt door GroenLinks geopperd om Aalders' onderzoek bij het onderzoek van de commissie te betrekken. Daarop wordt door Zalm afwijzend gereageerd, maar hij dringt er bij Scholten op aan dat de communicatie verbeterd moet worden.⁹¹

Ondertussen blijkt dat de overheid in 1955 een deel van de Joodse verzekeringspolissen heeft afgekocht, ten waarde van toentertijd 450.000 gulden. De verzekeringsmaatschappijen zijn zelf al over de brug gekomen met 45 miljoen gulden, dat een som is van 22 maal de waarde van toen, vanwege de inflatie. Het CJO is in overleg met minister Zalm, maar Zalm heeft al aangegeven dat hij 450.000 maal 22 keer te veel vindt en wil eerst de rapporten van alle commissies afwachten.⁹²

3.1.4 Eindrapport commissie-Scholten

De commissie-Scholten komt begin december 1999 met haar eindrapport, waaruit blijkt dat de beurs van Amsterdam ((Amsterdam Exchanges) AEX), de Joodse gemeenschap tegemoet moet komen vanwege de dubieuze rol van haar voorganger tijdens de oorlog, de VvdE. Ook het Verbond van Verzekeraars moet een 'gebaar' maken. De commissie wil geen exacte getallen noemen, maar spreekt van 'een aantal miljoenen' en dat men dat 'symbolisch' moet zien. In het verleden zijn grove inschattingfouten gemaakt door beiden. De commissie benadrukt dat dit eindrapport dezelfde hoofdlijn volgt als het tussenrapport.⁹³ Ook wordt benadrukt dat het bedrag van een aantal miljoenen niet moet worden gezien als schadevergoeding, want materieel is het rechtsherstel goed verlopen, maar men kan kritiek hebben op de totstandkoming van de regelingen. Zo blijkt dat toenmalig staatssecretaris De Goede van Financiën verzuimde in 1976 te vermelden dat het Waarborgfonds, dat in 1953 was opgezet om de roof van Joodse effecten te compenseren, een batig saldo van 11,5 miljoen gulden bezat, dat afkomstig was van Duitse schadevergoedingen. In plaats van dit terug te geven, vloeide het de staatskas in.⁹⁴ De Goede kan zich dit niet herinneren, en stelt '*als de Kamer verkeerd is voorgelicht, ligt dat aan de ambtenaren*'. Hij voegt toe dat Scholten destijds Kamerlid van de Christelijk-Historische Unie was en woordvoerder van Financiën,

⁹⁰ Naftaniel, Ronny (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof; Onderzoek naar roof Joodse tegoeden wordt door banken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.

⁹¹ Redactie (28 mei 1999) Tweede Kamer haalt uit naar commissie roof Joods kapitaal. *De Volkskrant*.

⁹² Berkhout, Karel (10 november 1999) Akkoord tegoeden nog wankel evenwicht. *NRC Handelsblad*.

⁹³ Grutterink (14 december 1999) 'Beurs, banken en verzekeraars moet Joden tegemoet komen. *ANP*.

⁹⁴ Redactie (16 december 1999) Helpt Joodse ambtenaren kreeg niets. *NRC Handelsblad*.

dus hij had er zelf over kunnen beginnen. De Goede wijt het aan ‘oud zeer’ en zegt dat als hij op de hoogte was geweest, hij anders had geoordeeld.⁹⁵ Een andere conclusie van de commissie is dat de VvdE de onteigening van Joods effectenbezit heeft gefaciliteerd en gelegitimeerd.⁹⁶ Het ministerie van Financiën wil pas na het rapport van de commissie-Van Kemenade een uitspraak doen, deze wordt een maand later verwacht.⁹⁷

3.1.5 Rapport commissie-Van Kemenade

In afwachting van het officiële rapport op 27 januari 2000, komt de commissie-Van Kemenade waarschijnlijk met een aanbeveling om 250 miljoen gulden ter beschikking te stellen aan de Joodse gemeenschap, zoveel is al uitgelekt. Het is als genoegdoening voor het soms slecht verlopen rechtsherstel. Het bedrag zou een uitkomst zijn van een politieke afweging.⁹⁸ Ondertussen heeft Gerard Aalders zijn eigen berekeningen gemaakt en zegt dat het eigenlijke bedrag dat zou moeten worden gerestitueerd, eerder in de richting van 300 tot 400 miljoen gulden komt, vooral vanwege successierechten. Van Kemenade reageert hierop door te stellen dat deze wel zijn meeberekend en dat Aalders het fout heeft. De kwestie rond de successierechten heeft ermee te maken dat toenmalige minister van Financiën, Piet Lieftinck, niet heeft gekozen voor een uniforme sterfdatum van de omgekomen Joden. Lieftinck was bang dat als hij dit wel had gedaan, dit in strijd zou zijn geweest met het gelijkheidbeginsel.⁹⁹

De Joodse organisaties zijn niet tevreden met het in hun ogen te lage bedrag en de reden achter dat bedrag, genoegdoening. Men wil een berekening van het geld waar zij recht op hebben.¹⁰⁰ De dagen na het uitkomen van het rapport, is er veel kritiek op de hoogte van het bedrag en de onduidelijkheid over de totstandkoming daarvan. In de drie jaar dat er onderzoek is gedaan, is er geen idee hoe groot de waarde is van de geroofde kunst en de schade aan Joodse bedrijven, bijvoorbeeld door onteigening.

Het kabinet zal in februari 2000 beslissen over een financiële vergoeding voor de Joodse gemeenschap op basis van het rapport.¹⁰¹ Van Kemenade stelt een tegemoetkoming voor die billijk en redelijk zou zijn, maar geen schadevergoeding, omdat gewoonweg niet

⁹⁵ Redactie (16 december 1999) De Goede: het is alleen maar oud zeer. *Het Parool*.

⁹⁶ Gunnink, F. (16 december 1999) Oordeel over beurs steeds harder. *Het Financiële Dagblad*.

⁹⁷ Redactie (15 december 1999) Beurs fout in met Joodse tegoeden; Naftaniel: uitslag is verbijsterend. *Het Parool*.

⁹⁸ Redactie (25 januari 2000) Commissie: geef Joden 250 miljoen als genoegdoening. *De Volkskrant*.

⁹⁹ Redactie (25 januari 2000) Staat inde te veel geld na Holocaust. *NRC Handelsblad*.

¹⁰⁰ Koning, Petra de (26 januari 2000) Joodse erfenissen onvoldoende vergoed ; Duidelijkheid over roof en restitutie blijft uit. *NRC Handelsblad*.

¹⁰¹ Renout, Frank (26 januari 2000) Tegoed slag in de lucht ; Conclusie commissie voor Joodse genoegdoening onbevredigd. *Algemeen Dagblad*.

meer te achterhalen valt hoe deze berekend zou moeten worden. Van Kemenade is ook voor een collectieve uitkering om dezelfde reden.¹⁰²

3.1.6 Excuses premier Kok

Op 26 januari geeft minister-president Kok toe dat de overheid tekort is geschoten bij de opvang van slachtoffers na de oorlog. Hij stelt dat de regering gaat proberen de tekortkomingen recht te zetten.¹⁰³ Hij geeft ook aan dat excuses niet nodig zijn, maar betreurt de kille ontvangst van de Joden. *“Ik zou eerder zeggen: het is te betreuren dan; het spijt ons.”*¹⁰⁴ Hierop is veel commentaar, niet alleen van de Joodse gemeenschap, maar ook van een aantal Kamerleden. Ook minister Zalm vindt een officieel excuus van de regering aan de Joodse gemeenschap op zijn plaats.¹⁰⁵

3.1.7 Gevolgen

Het aanbod van de 250 miljoen wordt dan ook door het CJO afgewezen als te laag. Het is volgens hen een slag in de lucht en ook vanuit Israël komt er kritiek.¹⁰⁶ Van Kemenade reageert door te zeggen dat elk voorgesteld bedrag onder kritiek zou komen te staan en dat het moeilijkste van het rapport niet de berekeningen en het financiële voorstel waren, maar de woordkeuze, omdat het zo'n beladen onderwerp is dat men moet vatten in woorden en cijfers.¹⁰⁷

Historicus Peter Klein gaf leiding aan tien onderzoekers binnen de commissie-Scholten. Hij ziet zichzelf als de verkeerde man voor die klus, maar dat wist hij bij zijn aantreden nog niet. Hij is bij het onderzoek verscheidene zaken tegen gekomen waar hij boos om kan worden, zoals de regeling van Lieftinck wat betreft de successierechten. Ook vreest hij voor wat er nog zal komen; *‘Je krijgt de dwangarbeiders, de Indischgangers, de zigeuners. Iedereen die zich tekort gedaan voelt. Dit zijn duidelijk geen rationele processen meer’*.¹⁰⁸

3.1.8 Sinti en Roma

De Sinti en Roma willen ook genoegdoening voor hun leed, net zoals de Joodse gemeenschap dit lijkt te krijgen in het bedrag van 250 miljoen gulden. Zij voelen zich tekortgedaan in het rapport van de commissie-Van Kemenade.¹⁰⁹ De Landelijke Sinti Organisatie (LSO) wil een

¹⁰² Redactie (27 januari 2000) Rijk schoot tekort, betaling aan Joden ; Rapport Roof en Rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.

¹⁰³ Bergsma (26 januari 2000) Kok erkent tekortschieten in behandeling na WO II. *ANP*.

¹⁰⁴ Redactie (27 januari 2000) Kok: opvang na de oorlog schoot tekort. *NRC Handelsblad*.

¹⁰⁵ Redactie (28 januari 2000) Minister Zalm wil excuus aan Joden. *Eindhovens Dagblad*.

¹⁰⁶ Redactie (28 januari 2000) Joods gemeenschap wijst bod kabinet af. *De Telegraaf*.

¹⁰⁷ Rottenberg, Hella (28 januari 2000) ‘De Nederlandse overheid heeft niet geprofiteerd’. *De Volkskrant*.

¹⁰⁸ Rottenberg, Hella en Wansink, Hans (29 januari 2000) Onbeantwoorde vragen ; Minister Lieftinck maakte na de oorlog een fundamentele fout. *De Volkskrant*.

¹⁰⁹ Redactie (31 januari 2000) Sinti en Roma willen rechtsherstel en genoegdoening. *ANP*.

deel van de 250 miljoen die aan de Joodse gemeenschap betaald zal worden.¹¹⁰ Daarop wordt vanuit de Joodse gemeenschap gereageerd dat de LSO inderdaad recht heeft op genoegdoening, maar dat dit los moet staan van de 250 miljoen voor de Joodse gemeenschap.¹¹¹ Van der Pauw, hoofd-onderzoek van de commissie-Scholten reageert hier op door te zeggen dat hij de uitgangspositie van de Roma en Sinti begrijpt maar dat er wel degelijk onderzoek is gedaan naar de Roma en Sinti, en dat feitelijke uitspraken hierover te moeilijk bleken te zijn, omdat er geen schriftelijke bewijzen te vinden zijn.¹¹² De Roma en Sinti zullen vermoedelijk tussen de 12,5 en 25 miljoen gulden rechtsherstel krijgen, zo blijkt na een overleg van de LSO met Premier Kok, en de ministers Borst van Volksgezondheid en Zalm van Financiën. Ook het Indisch Platform heeft een overleg met de overheid aangevraagd omtrent dezelfde reden.¹¹³

3.1.9 Aalders, Hoek en Klein

Drs. F. Hoek en dr. P.W. Klein, beiden onderzoeker voor de commissie-Van Kemenade, geven ondertussen hun reactie op de bedragen die Aalders heeft genoemd. Deze bedragen zijn volgens hen niet alleen onverantwoord, maar ook onverantwoordelijk. En zij stellen dat zijn onderzoek onvoldoende wetenschappelijk gefundeerd zijn en de toets der kritiek niet kan doorstaan.¹¹⁴ De dag erna, 2 februari 2000, reageert Aalders in dezelfde krant op het artikel van Hoek en Klein door te stellen dat de cijfers die hij noemt een eigen leven zijn gaan leiden en dat het belangrijker is dat hij een beeld schetste van hoe men toentertijd met de ‘Joodse problematiek’ omging als overheid. Hij betreurt het dat de onderzoekers daar geen oog voor hebben.¹¹⁵

Minister-president Kok staat achter het bedrag dat de commissie-Van Kemenade heeft voorgesteld, waarop Naftaniel afkeurend heeft gereageerd.¹¹⁶ Zelf heeft het CJO door een accountantsbureau ook berekeningen laten maken en die komen uit bij een bedrag tussen de 746 miljoen en 2,2 miljard gulden.¹¹⁷

3.1.10 Uiteindelijke tegemoetkoming

¹¹⁰ Redactie (1 februari 2000) Zigeuners in Nederland willen ook genoegdoening en rechtsherstel. *De Gelderlander*.

¹¹¹ Redactie (1 februari 2000) Sinti en Roma willen deel Joodse claim. *De Telegraaf*.

¹¹² Renout, Frank (1 februari 2000) Leed van Zigeuners in Tweede Wereld-oorlog is onschatbaar. *Algemeen Dagblad*.

¹¹³ Redactie (11 februari 2000) Zigeuners krijgen genoegdoening oorlogsleed. *De Volkskrant*.

¹¹⁴ Hoek, F. en Klein, P.W. (1 februari 2000) Misleidende visie op rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.

¹¹⁵ Aalders, Gerard (2 februari 2000) Kabinet schond principes rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.

¹¹⁶ Redactie (17 februari 2000) Weinig schot in overleg over Joodse tegoeden. *Algemeen Dagblad*.

¹¹⁷ Redactie (19 februari 2000) ‘Joodse tegoeden ten minste 746 miljoen’ *Het Parool*.

Op 21 maart 2000 stelt de overheid een bedrag van 680 miljoen gulden beschikbaar als genoegdoening voor het gebrekkige rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog. Het grootste deel, 400 miljoen gulden, zal gaan naar de Joodse gemeenschap. De Indische gemeenschap krijgt 250 miljoen en de Roma en Sinti dertig miljoen. De Indische gemeenschap is, anders dan de LSO en het CJO, teleurgesteld in het bedrag dat zij krijgen.

3.1.11 Afronding

Hierop volgt de besteding van de bedragen.¹¹⁸ Minister Zalm is tevreden over de onderhandelingen en noemde het ‘het moeilijkste onderdeel van mijn zesjarige carrière’ vanwege alle emoties omtrent het onderwerp.¹¹⁹ De Joodse gemeenschap is tevreden, omdat er tijdens de onderhandelingen wel is gerekend door beide partijen, in plaats van alleen te proberen een gebaar te maken.¹²⁰ De Indische gemeenschap laat het er niet bij zitten en wil nieuwe onderhandelingen voeren met de overheid. Zij zijn met meer overlevenden dan de Joodse gemeenschap, maar zij krijgen minder geld. Ook andere groepen oorlogsslachtoffers melden zich nu bij de overheid, zoals de homoseksuelen en de dwangarbeiders.¹²¹

Minister Zalm moet bijspringen in de onderhandelingen die het CJO met de AEX heeft over restitutie. De AEX wil een bedrag van 8 miljoen gulden aan de Joodse gemeenschap geven, maar dit wordt van de hand gewezen door het CJO, die aan meer dan 250 miljoen denkt. Ook de Nederlandse Bank (DNB) komt nog met een restitutie van honderdtwintigduizend gulden aan de Joodse gemeenschap. Dit was wat er overbleef van de slapende Joodse rekeningen met een toenmalige waarde van zeventien miljoen gulden.¹²²

De Indische gemeenschap zal de volgende onderhandelingen ingaan met een bedrag van 1,5 miljard gulden in het achterhoofd, dat is zes keer zo hoog als het bedrag dat de overheid ze toegezegd had.¹²³ Nederlandse dwangarbeiders komen met een eis van 300 miljoen gulden aan de onderhandelings tafel zitten, zo stelt directeur P. Bosman van de SBO.¹²⁴

3.1.12 Verdeling Maror-gelden

Ondertussen is de verdeling van de Joodse tegemoetkoming aan de orde. De vraag rijst wie er in aanmerking komt voor de uitkeringen en dit wordt tot in de rechtszaal bevochten. De staat stemt in met het voorstel van het CJO om in principe alle Joodse overlevenden van de oorlog

¹¹⁸ Redactie (21 maart 2000) Compensatie gedupeerden oorlog hoger. *Het Parool*.

¹¹⁹ Redactie (22 maart 2000) Geld voor ‘morele aanspraak’ ; Indisch Platform zwaar teleurgesteld over 250 miljoen. *Trouw*.

¹²⁰ Berkhout, Karel (22 maart 2000) Tevredenheid over uitkomst tegoed Joden. *NRC Handelsblad*.

¹²¹ Gorter (18 april 2000) Kabinet belooft nader onderzoek Indische tegoeden. *ANP*.

¹²² Redactie (21 juni 2000) Onderhandelingen Joodse tegoeden voltooid. *Trouw*.

¹²³ Redactie (14 augustus 2000) IP verlangt 1,5 miljard van kabinet ; Indische gemeenschap was 250 miljoen toegezegd. *Algemeen Dagblad*.

¹²⁴ Bakker (29 augustus 2000) Nederlandse ex-dwangarbeiders eisen 300 miljoen van regering. *ANP*.

een uitkering te geven, hun kinderen zouden als plaatsvervanger kunnen optreden.¹²⁵ Het kabinet bespreekt de oprichting van de drie stichtingen die volgens het verdelingsplan de Joodse tegoeden moeten uitkeren.¹²⁶ Het bestuur van de Stichting Maror-Gelden, die de financiële afhandeling verzorgt, wordt ingesteld door Minister Zalm, met aan het hoofd de Zandvoortse burgemeester Rob van der Heijden.¹²⁷ Zo'n 32.000 overlevenden en nabestaanden hebben recht op minimaal 14.000 gulden per persoon.¹²⁸ Belangstellenden kunnen een aanvraag doen en de Algemene Rekenkamer zal toezicht houden.¹²⁹

De Nederlandse overheid zal 385 miljoen gulden beschikbaar stellen aan de Indische gemeenschap, na onderhandelingen is het bedrag 135 miljoen gulden hoger uitgekomen dan een eerdere berekening. 350 miljoen hiervan zal voor individuele uitkeringen zijn.¹³⁰

Op 31 december 2000 zijn de eerste uitkeringen aan Joodse slachtoffers uitgekeerd.¹³¹

Minister Zalm heeft op zijn werkbezoek aan Israël lofuitingen over zich heen gekregen voor zijn inzet omtrent de terugbetaling van oorlogstegoeden aan Joden. Hij ontving hiervoor de Scopus Award, de meest prestigieuze prijs van de Hebreeuwse Universiteit.¹³²

In december 2001 lijkt het erop dat er een tweede ronde uitkeringen aan zit te komen. Men had tot 31 december 2001 de tijd om een aanvraag in te dienen en men kreeg 14.000 gulden. Nu lijkt het erop dat er nog genoeg over is voor een tweede uitbetaling.¹³³

3.2 De wetenschap

3.2.1 Vroeg onderzoek

In 1996 is Gerald Aalders, gelieerd aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (Riod), bezig met een studie die de roof op Joodse Nederlanders en het rechtsherstel in kaart te brengen. Volgens Aalders is er bijna 80.000 kilo geroofd goud achter gebleven in de Zwitserse bergen na de oorlog.¹³⁴ Aalders heeft in het Rijksarchief te Den Haag oude effecten gevonden die tijdens de oorlog in beheer waren genomen door de bank LiRo. Na de oorlog waren de waardepapieren moeilijk te restitueren, aangezien deze al meerdere eigenaren had gehad en het ingewikkeld was om terug te halen wie de rechtmatige eigenaar betrof. Professor

¹²⁵ Redactie (13 september 2000) Staat verdedigt verdeling compensatie voor Joden. *Het Parool*.

¹²⁶ Redactie (13 september 2000) Kort geding tegen te 'ruime' verdeling ; Joodse tegoeden. *Trouw*.

¹²⁷ Maror; Morele Aansprakelijkheid Roof en Rechtsherstel. Hebreeuws voor bitterkruid.

¹²⁸ Redactie (1 december 2000) Vd Heijden voorzitter verdeling uitkeringen ; Joodse tegoeden. *Trouw*.

¹²⁹ Grutterink (4 december 2000) Joodse oorlogsgetroffenen krijgen ieder 14.000 gulden. *ANP*.

¹³⁰ Mater (12 december 2000) Bijna 400 miljoen voor Indische gemeenschap. *ANP*.

¹³¹ Redactie (4 januari 2000) Eerste uitkeringen aan Joden. *Het Parool*.

¹³² Redactie (6 maart 2001) Zalm toegevoegd aan Israëls eregalerij. *Algemeen Dagblad*.

¹³³ Redactie (14 december 2001) Waarschijnlijk vervolgutkering voor Joodse oorlogsgetroffenen. *Rotterdams Dagblad*.

¹³⁴ Peeters, F., (13 september 1996) Van geroofd goud zag Nederland slechts helft terug. *Het Parool*.

Isaac Lipschits, hoogleraar Hedendaagse Geschiedenis aan de Universiteit van Groningen heeft zich ook in het onderwerp verdiept en snapt dat de Joodse gemeenschap zich wederom teleurgesteld en onrechtvaardig behandeld voelen. Hij denkt dat de uiteindelijke restitutie nu ongeveer een miljoen gulden zou omvatten en hij is bang dat de Joodse gemeenschap op meer hoopt.¹³⁵

3.2.2 De LiRo-affaire

De vondst van het LiRo-archief eind 1997 is vooral te danken aan de slordigheid van het ministerie van Financiën, zo stelt historicus en archivaris A. van Zeeland. Als de archieven niet vergeten waren, waren zij waarschijnlijk vernietigt. De criteria van het Project Invoering Verkorting OverbrengingsTermijn, de projectgroep die voorschrijft welke documenten in het Rijksarchief terecht komen, zijn omstreden door historici.¹³⁶ De commissie-Kordes gaat onderzoek doen naar de LiRo-affaire, waaruit zal blijken of er wel of niet onterecht goederen zijn verkocht uit de inboedel van de LiRo. Lipschits is onthutst nadat hij op de hoogte is gesteld van de vondst van het archief. Hij heeft meermaals bij het ministerie van Financiën naar het archief gevraagd, maar kreeg te horen dat er niets meer was. *‘De overheid kan het nu niet meer verdonkeremanen.’*¹³⁷

A.J. van der Leeuw stelt dat de overheid het rechtsherstel na de oorlog goed heeft uitgevoerd. De oud-medewerker van het Riod schat dat meer dan negentig procent van de potentiële gegadigden is gevonden. Het gevonden LiRo archief moet worden ondergebracht bij een archiefinstelling en Van der Leeuw is tevreden als hij hoort dat het ondergebracht zal worden bij het gemeentearchief.¹³⁸

3.2.3 Tussentijds onderzoek

Ido de Haan, onderzoeker aan de universiteit van Amsterdam, snapt niet waarom de ophef over de houding van de Nederlandse samenleving jegens haar Joodse landgenoten nu plaatsvindt. Daar was volgens hem al veel eerder sprake van. In 1995 had koningin Beatrix gesproken over de verwijtbare nalatigheid van de Nederlandse bevolking, en het besef van passieve schuld had al bij het Eichmann-proces in 1961 kunnen liggen. De beursstaking in 1952 was een teken aan de wand, maar de echte reden voor de ophef nu ligt bij de bewustwording van de Joodse gemeenschap die weerbaarder zijn geworden.¹³⁹

¹³⁵ Brandsma, R., (25 april 1997) Zoektocht naar ‘Joods geld’ nog nooit voltooid. *Brabants Dagblad*.

¹³⁶ Driel, M. Van (10 december 1997) Vorige week werd op een stille zolder van een grachtenpand het archief van de LiRo-bank teruggevonden. Slordigheidje, vergeten door Financiën?... *Algemeen Dagblad*.

¹³⁷ J. Boom en S. van der Pleij *De Groene Amsterdammer*, 49 (1997)

¹³⁸ Arnoldussen, Paul (13 december 1997) ‘Ja, het wordt ervaren als grafschennis’ *Het Parool*.

¹³⁹ Haan, Ido de (17 december 1997) Ophef over LiRo-affaire komt overtrokken over. *NRC Handelsblad*.

Het Riod heeft de roof van Joods bezit en het naoorlogse rechtsherstel onderzocht voor de Contactgroep Tegoeden WO II (commissie-Van Kemenade). Hieruit zal blijken dat de Joodse ondernemers veel te weinig gecompenseerd zijn voor hun financiële verlies. De geleden schade zou rond de 150 tot 300 miljoen zijn, maar er is maar 81,5 miljoen compensatie uitgekeerd. Dit rapport zal als bijlage verschijnen bij het eindrapport van de commissie-Van Kemenade.¹⁴⁰ Het Riod stelt in het rapport ook dat de teruggave van Joodse eigendommen redelijk goed is verlopen.¹⁴¹

Gerard Aalders, historicus en verbonden aan het Riod, heeft onderzoek gedaan naar de geroofde goederen en gelden van de Joodse gemeenschap tijdens de oorlog, maar vindt dat de ophef van nu overtrokken is en dat het rechtsherstel niet heeft gefaald, ondanks de heersende opvattingen. Het rechtsherstel was grondig voorbereid en er is getracht al het mogelijke te doen. *‘Wat er niet was, kon niet worden teruggegeven’*. Hij stelt dat de slachtoffers bij wie het wel goed is gegaan, men niet zal horen, zo geldt dat niet voor degenen bij wie het niet goed verliep. Hun schrijnende verhalen hadden wel nieuws waarde en hebben zo bijgedragen aan het negatieve beeld dat er over het rechtsherstel bestaat.¹⁴²

3.2.4 Uitspraak commissie-Kordes

Lipschits is blij met de uitspraak van de commissie-Kordes, die duidelijk is in het falen na de oorlog en dat daarvoor nu smartengeld op tafel moet komen.¹⁴³

3.2.5. Tussenrapport commissie-Scholten

Het tussenrapport van de commissie-Scholten dat op 19 mei 1998 wordt uitgegeven, geeft nog meer aandacht aan het boek van Aalders. Op basis van het boek wordt er hevige kritiek geleverd op het tussenrapport en J.L. van der Pauw, hoofd-onderzoek van de commissie-Scholten voelt zich geroepen in de krant duidelijk te maken dat deze kritiek niet aan de orde is, omdat de genoemde zaken bij de commissie de revue nog niet eens zijn gepasseerd. Ook is Aalders' onderzoek anders dan die van de commissie omdat de commissie wel inzicht heeft gehad in de archieven van de banken zelf, waar Aalders dit niet heeft gehad.¹⁴⁴ Ronny Naftaniel, woordvoerder van het CJO, neemt het op voor Aalders en stelt dat de commissie wel degelijk dezelfde onderzoeksgronden heeft betreden als Aalders, maar de kwalijke zaken al te graag wil negeren.¹⁴⁵ De Tweede Kamer buigt zich ook over de verschillende visies van

¹⁴⁰ Suurmond (8 oktober 1998) Joodse ondernemers kregen na oorlog veel te weinig compensatie. *ANP*.

¹⁴¹ Suurmond (9 oktober 1998) Nazi's stalen minstens een miljard van Nederlandse Joden. *ANP*.

¹⁴² Aalders, Gerard (25 november 1998) Rechtsherstel Joden heeft niet gefaald. *NRC Handelsblad*.

¹⁴³ Vanlierop, H. en Grutterink (9 december 1998) Commissie-Kordes beveelt collectieve uitkeringen aan. *ANP*.

¹⁴⁴ Pauw, J.L. van der (19 mei 1999) Kritiek op commissie-Scholten schiet zijn doel voorbij. *De Volkskrant*.

¹⁴⁵ Naftaniel, Ronny (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof ; Onderzoek naar roof van Joodse tegoeden wordt door banken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.

Aalders en de commissie. GroenLinks vindt dat de commissie het werk van Aalders in hun werk betrekken.¹⁴⁶

3.2.6 Eindrapport Commissie-Scholten

In essentie verschilt het tussenrapport niet heel erg van het eindrapport, terwijl daar toch veel kritiek op geweest is, stelt Lipschits. Ook zijn er lacunes te vinden tussen de vier commissies in. Er zijn velden die door niemand worden onderzocht. Er wordt door de commissie-Scholten een gebaar voorgesteld, maar Lipschits zit niet te wachten op een gebaar. Hij zit te wachten tot zijn recht hersteld wordt.¹⁴⁷

3.2.7 Eindrapport commissie-Van Kemenade

Aalders komt met de uitspraak dat de overheid willens en wetens heeft verdiend aan de Holocaust. Dat deed zij door de overlijdensdatum van de concentratiekampslachtoffers zo dicht mogelijk bij de werkelijkheid te benaderen. Dit had tot gevolg dat er steeds weer successierechten moesten worden betaald bij elk familielid dat overleed. Hier profiteerde de Staat van, en het kabinet was voorstander van deze methode. Als men de sterfdatum op dezelfde dag had laten vallen, waren er veel minder successierechtgelden naar de staatskas gevloeid, maar dat zou in strijd zijn geweest met het gelijkheidsbeginsel, aangezien men dan voor de ‘Joodse’ groep een uitzondering zou moeten maken. Dit kon worden gepareerd door van ‘vermisten’ te spreken, maar daar wilde het kabinet Drees-Van Schaik niet aan. Volgens Aalders heeft deze beslissing de overheid 300 tot 400 miljoen gulden opgeleverd, afhankelijk naar de verreken sleutel die men zou toepassen. Het lijkt volgens Aalders *“moeilijk vol te houden dat dit in overeenstemming was met het principe geen profijt te trekken uit de Holocaust.”*¹⁴⁸ Van Kemenade reageert op Aalders door te stellen dat het onderwerp van de successierechten wel in het onderzoek is meegenomen, maar dat het bedrag waarmee Aalders komt, niet aan de orde is. In de 250 miljoen zit ook de berekening van de successiegelden. *“Aalders heeft het fout”*, aldus Van Kemenade.¹⁴⁹

Historicus Jos Palm levert een bijdrage aan de discussie waarmee hij duidelijk maakt dat er nu zoveel gesteggel is geweest en er nu zoveel rapporten op tafel liggen dat men de rode lijn uit het oog dreigt te verliezen. De rapporten zijn te droog, men legt de nadruk teveel op de juridische gronden in plaats van de historische en morele gronden. Palm stelt voor dat voor alle partijen het beste zou zijn om er na de uitkering op basis van de rapporten een punt

¹⁴⁶ Redactie (28 mei 1999) Tweede Kamer haalt uit naar commissie roof Joods kapitaal. *De Volkskrant*.

¹⁴⁷ Lipschits, Isaac (22 december 1999) Teruggave van geld is recht Joden ; Commissie Scholten. *Trouw*.

¹⁴⁸ Aalders, Gerard (25 januari 2000) Overheid verdiende aan ellende Holocaust. *NRC Handelsblad*.

¹⁴⁹ Redactie (25 januari 2000) Staat inde te veel geld na Holocaust. *NRC Handelsblad*.

achter de discussie te zetten.¹⁵⁰

Hoewel minister-president Kok na de uitkomst van de commissie-Van Kemenade niet direct met excuses komt, valt dit te begrijpen volgens Hans Blom, directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD (voorheen Riod)). Er loopt ook nog een onderzoek van de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang (SOTO), die pas in het voorjaar van 2001 met haar resultaten zal komen.¹⁵¹

Lipschits verwijt de commissie-Van Kemenade dat zij heeft verzuimd onderzoek te doen in het archief van geroofde inboedels in Amsterdam en naar het archief van Joodse bedrijven in het Rijksarchief.¹⁵² Lipschits is nog niet klaar met het voorstel van de commissie-Van Kemenade en stelt dat de 250 miljoen niet meer is dan een aalmoes. Hij wil een volledige berekening zien die wordt verrekend naar de huidige waarde. *“Hoeveel of weinig het ook is, daarop hebben we recht”*.¹⁵³

3.2.8 Problemen binnen het NIOD

De schattingen van Aalders, die hoger liggen dan die van de commissie-Van Kemenade, worden niet in dank ontvangen door de onderzoekers Klein en Hoek van de commissie en zijn een verrassing voor NIOD-directeur Hans Blom. Blom heeft namelijk onderzoek gedaan voor de commissie-Van Kemenade. Aalders wordt verweten dat hij aan stemmingmakerij doet en met een onjuiste voorstelling van zaken het leed van de mensen verergert.¹⁵⁴ Binnen het NIOD zou onenigheid zijn ontstaan tussen Aalders en Blom, aangezien Aalders zijn bevindingen twee dagen voor de bekendmaking van het rapport van de commissie-Van Kemenade kenbaar maakte. Het artikel bracht Blom in verlegenheid en tussen de twee onderzoekers heeft een gesprek plaatsgevonden in aanwezigheid van dr. P. Romeijn, hoofd afdeling onderzoek en een interne bemiddelaar.¹⁵⁵ Volgens het NIOD was het artikel van Aalders geen kritiek en zij betreurt de commotie die is ontstaan naar aanleiding van de publicatie van Aalders.¹⁵⁶ Aalders acht het ‘verstandiger’ om geen commentaar te geven.¹⁵⁷ Wel verdedigt hij zijn standpunt, nadat Klein en Hoek zijn werkwijze hebben bekritiseerd.

¹⁵⁰ Palm, Jos (27 januari 2000) Alleen maar spijt betuigen over ‘kleine shoah’ kan niet meer ; Negeren advies Van Kemenade is onverkoopbaar. *De Volkskrant*.

¹⁵¹ Koning, Petra De (27 januari 2000) ‘Spijtbetuiging zou passend zijn’ *NRC Handelsblad*.

¹⁵² Redactie (28 januari 2000) Organisaties Joden willen meer geld ; Tegoeden uit de oorlog. *NRC Handelsblad*.

¹⁵³ J. Boom. Isaac Lipschits over de commissie-Van Kemenade. *De Groene Amsterdammer*, 124 (2000)

¹⁵⁴ Rottenberg, Hella (29 januari 2000) NIOD-medewerker krenkt commissie. *De Volkskrant*.

¹⁵⁵ Koelewijn, Rinske (1 februari 2000) Conflict NIOD en Aalders om Joodse successierechten. *NRC Handelsblad*.

¹⁵⁶ Redactie (1 februari 2000) Onenigheid binnen NIOD over Joodse tegoeden. *ANP*.

¹⁵⁷ Koelewijn, Rinske (1 februari 2000) Conflict NIOD en Aalders om Joodse successierechten. *NRC Handelsblad*.

Aalders gaat inhoudelijk met zijn kritiek om en verwijt de twee onderzoekers slechte argumentatie te voeren en Aalders woorden in de mond te leggen.¹⁵⁸

3.2.9 Einde van de discussie is in zicht

Nadat alle uitkeringen vast lijken te staan en de uitkeringen hoger zijn dan de eerste voorstellen, is de angel nog niet uit de discussie. J.A.A. van Doorn stelt dat er sprake was van chantage bij de operatie van het CJO om 764 miljoen te incasseren als rechtsherstel. Hij verbaast zich over de ondoorzichtigheid van wat zich heeft afgespeeld en vindt dat de luiken alsnog open moeten.¹⁵⁹

Cees Haverhoek, contemporain historicus, stelt dat gemengd gehuwden ook recht hebben op restitutie. Hans Knoop, oud-hoofredacteur van het Nieuw Israëliisch Weekblad, stelt dat deze groep op juridische, morele noch historische gronden recht hebben op restitutie. Haverhoek stelt dat er in maart 1942 een verordening plaatsvond waarvan ook de gemengd gehuwden financieel de dupe werden en dat zij op grond daarvan wel recht hebben op een deel van de vergoedingen.¹⁶⁰

3.2.10 Aalders en Lipschits

Aalders brengt in maart 2001 zijn boek *'Berooid'* uit, waarin hij schrijft dat het rechtsherstel niet zo heeft gefaald als men dacht. Men heeft gestreefd zo goed mogelijk werk te verrichten, maar er was wel sprake van een bureaucratische rompslomp. Er valt toch op alle kritiek veel af te dingen.¹⁶¹ Aalders doet ook een boekje open over Liefstinck, die meer begaan was met de banken en de staatskas, dan met de slachtoffers van de oorlog. Hij meent dat op basis van zijn onderzoek de excuses van Kok ook overbodig waren.¹⁶² Aalders heeft ontdekt dat er sprake is geweest van een misverstand bij de berekening van de Nederlandse banken en effectenbeurs. De beurs richtte op een vergoeding van 240 miljoen, 12 miljoen met 20 vermenigvuldigd. Maar tijdens de onderhandelingen kwam vanuit het Joods Wereld Congres (JWC) het bericht dat het zo goed als duidelijk was dat de factor 22 zou zijn, in plaats van 20. Het getal dat daaruit kwam, 264 miljoen, is een eigen leven gaan leiden, aldus H. Blocks van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB). Het versterkte de onderhandelingspositie van het CJO.¹⁶³

Ook Lipschits brengt zijn boek uit; *De kleine Sjoa*. Hieruit blijkt ook dat de teruggekeerde Joden in Nederland aanliepen tegen een berekenende overheid en expliciet

¹⁵⁸ Aalders, Gerard (2 februari 2000) Kabinet schond principes rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.

¹⁵⁹ Lebesque, V., (6 juli 2000) Dries van Agt roept op tot ethisch reveil. *De Volkskrant*.

¹⁶⁰ Haverhoek, Cees (31 juli 2000) Gemengdgehuwden hebben ook recht op restitutie. *NRC Handelsblad*.

¹⁶¹ Grutterink (24 maart 2001) Rechtsherstel niet zo belabberd als imago. *ANP*.

¹⁶² Renout, Frank (26 maart 2001) Naoorlogs rechtsherstel duurde 'verdomd lang' *Algemeen Dagblad*.

¹⁶³ Redactie (26 maart 2001) Beurs betaalde 24 miljoen 'te veel' aan Joodse gemeenschap. *Algemeen Dagblad*.

antisemitisme.¹⁶⁴ Het irriteert Lipschits dat de hele discussie rondom het rechtsherstel alleen maar om geld gaat en wil laten zien met dit boek dat de essentie nog steeds de oorlog is en het leed dat dat met zich meebrengt.¹⁶⁵

3.2.11 De SOTO

De SOTO komt met haar eindverslag over de terugkeer en opvang van oorlogsslachtoffers. Onder leiding van Martin Bossenbroek deed men onderzoek en blijkt dat de opvang helemaal niet zo slecht was als men nu denkt dat die was. Mensen kijken met een blik van het heden naar het verleden, en daar kan geen onderzoek tegenop. De opvang was redelijk goed voorbereid volgens Bossenbroek, maar het lag er ook erg aan waar men het land binnen kwam en wat men allemaal had meegemaakt, dit zorgde voor extreme verschillen in de opvang.¹⁶⁶ Judith Schuyf, senior-onderzoeker bij het ICODO, stelt dat het eindverslag van de SOTO een nare bijmaak heeft, omdat het te droog is en te weinig rekening houdt met de gevoelens van de slachtoffers, waardoor er de kans bestaat dat er zal worden gezegd : jullie opvang was zo slecht niet. *“En dat is, als onbedoeld neveneffect, wel erg wrang”*.¹⁶⁷

3.3 De Joodse gemeenschap

3.3.1 De LiRo-affaire

Nadat de LiRo-affaire in 1997 aan het licht kwam, roerde de Joodse gemeenschap zich. In december van dat jaar reageert voorzitter Hans Vuijsje van het JMW op de kwestie. Hij stelt dat hen altijd is verteld dat het archief niet meer bestond en vindt het een pijnlijke vondst. Professor H. Loonstein, woordvoerder van de Federatie Joods Nederland geeft hetzelfde aan, namelijk dat hem is verzekerd is door het ministerie van Financiën dat het archief niet meer bestond. Loonstein is tegen het opslaan van het archief bij het RIOD, aangezien hij niet overtuigd is van hun volstrekte objectiviteit. *“Het RIOD is gelieerd aan de overheid. En die heeft zich nooit bovenmatig ingespannen om geld en bezittingen bij de Joodse rechthebbenden terug te bezorgen”*.¹⁶⁸ De verschuiving in de belangstelling voor het onderwerp van de Jodenvervolgning valt Vuijsje op, vooral dat er nu de nadruk wordt gelegd op de naoorlogse verwerking van de oorlog. Het enige dat rest van het LiRo archief is de waarde op emotioneel gebied.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Heijmans, Toine (24 maart 2001) Overheid verdiende aan holocaust ; Adviseur moest bezien hoe de kassa voor erfrechten het vaakst kon rinkelen. *De Volkskrant*.

¹⁶⁵ Heijmans, Toine (24 maart 2001) Bang voor angsthazen. *De Volkskrant*.

¹⁶⁶ Butijn, H. (2 november 2001) Kilde maar ook warmte na WO II ; Terugkeer. *Trouw*.

¹⁶⁷ Schuyf, Judith (10 november 2001) Opvang oorlogsslachtoffers was per definitie ontoereikend. *De Volkskrant*.

¹⁶⁸ J. Boom en S. van der Pleij. Het archief dat zoek was. *De groen Amsterdammer*, 1997, nr 49. 3-12-1997.

¹⁶⁹ Arnoldussen, Paul. (13 december 1997) ‘Ja, het wordt ervaren als een soort grafschennis’ *Het Parool*.

Het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims wordt overspoeld door claims van oorlogsslachtoffers. Het meldpunt was in maart 1998 opgericht door het CJO en Ronny Naftaniel, tevens directeur van het Centrum voor Informatie en Documentatie over Israël (CIDI), stelt dat het een gigantisch karwei zal worden de claims af te handelen.¹⁷⁰

3.3.2 De commissie-Van Kemenade

Het rapport van het Riod dat onderdeel zal worden van het rapport van de commissie-Van Kemenade en dat is uitgelekt, beschrijft onder andere dat niet alles na de oorlog is terugbetaald aan de Joodse oorlogsslachtoffers, maar ongeveer 80 à 90 procent. Naftaniel stelt dat het rapport belangrijke zaken, zoals verzekeringspolissen en vastgoed niet voldoende behandelt.¹⁷¹

3.3.3 De commissie-Kordes

Als de commissie-Kordes met haar eindrapport komt, wordt daarop gemengd gereageerd door de Joodse gemeenschap, denkt Naftaniel. Hij staat zelf afwijzend tegenover verjaring en een collectieve vergoeding. De Joodse gemeenschap zou daar zelf over moeten beslissen, en niet een commissie.¹⁷²

3.3.4 Tussenrapport commissie-Scholten

Naftaniel noemt het tussenrapport een “flodder”, ook omdat er teveel personen en instellingen anoniem blijven, waardoor de gegevens oncontroleerbaar zijn. Nog niet wil hij zich uitspreken over bedragen die geëist zullen worden door de Joodse gemeenschap, daarvoor moet eerst het hele beeld duidelijk zijn volgens hem.¹⁷³ Het CJO heeft meer kritiek op de commissie, zoals de objectiviteit. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de banken en verzekeraars, terwijl het onderzoek grotendeels door deze instellingen wordt gefinancierd. Naftaniel verbaast zich erover dat Van der Pauw, hoofd-onderzoek bij de commissie, zich uit over de kwestie. Naftaniel vindt Van der Pauw geen hout snijden en zich verstoppen achter onvolledige citaten. Ook neemt Naftaniel het op voor Aalders, die ook kritiek leverde op het tussentijdse rapport. Hij stelt voor dat de commissie zoveel mogelijk feiten boven tafel krijgt, in plaats van haar opdrachtgevers zoveel mogelijk probeert vrij te

¹⁷⁰ Redactie (15 mei 1998) In twee maanden duizend claims bij meldpunt. *Leeuwarder Courant*.

¹⁷¹ Redactie, (9 oktober 1998) Rapport van het RIOD: Compensatie Joods bedrijf veel te gering. *NRC Handelsblad*.

¹⁷² Vanlierop, H. en Grutterink. (9 december 1998) Joodse Tegoeden. Commissie-Kordes beveelt collectieve uitkeringen aan. *ANP*.

¹⁷³ Gunnink (12 mei 1999) Twist Joods bezit neemt toe. *Het Financiële Dagblad*.

pleiten.¹⁷⁴ Het CJO wil pas in gesprek met Scholten als deze een schriftelijke reactie geeft op de kritiekpunten van het CJO.¹⁷⁵

3.3.5 Kritiek

Hans Knoop, journalist en oud-hoofdredacteur van het Nieuw Israëlitisch Weekblad, stelt dat Joodse organisaties als het CIDI moreel en juridisch geen recht hebben op restitutie van tegoeden van Joodse individuele burgers. Veel van de slachtoffers zijn na de oorlog geëmigreerd en Knoop vraagt zich af welk recht de bestuurders van de organisaties, die thans met de banken aan tafel zitten, hebben in hun naam te onderhandelen. Knoop stelt ook de vraag waar het geld dan naartoe zal gaan, want daar is nog niks over bekend. Hij spreekt de vrees uit dat de restitutie niet bij de echte slachtoffers terecht zal komen.¹⁷⁶ Naftaniel reageert de dag erna op het artikel van Knoop, door te stellen dat het een raadsel is dat Knoop er zo over denkt. Het CJO vertegenwoordigt het merendeel van de georganiseerde Joodse gemeenschap in Nederland, en het is niet doenbaar de gesprekken te laten voeren door honderden individuen. De organisaties zullen zelf beslissen wat er met de restitutie zal gebeuren.¹⁷⁷

3.3.6 Joods Wereld Congres

Bij de afhandeling van de Joodse polissen en het akkoord daarover tussen de verzekeraars en de Joodse gemeenschap heeft het JWC een grote rol gespeeld. Zij dreigde verzekeraar Aegon met een consumentenboycot, indien Aegon weigerde zitting te nemen in een internationale commissie die Holocaust-verzekeringen onderzoekt.¹⁷⁸

3.3.7 De rechtszaal

De bijna 50 miljoen gulden die door de verzekeringen worden uitbetaald aan de Joodse gemeenschap, worden tot in de rechtszaal bevochten. De president van de Amsterdamse rechtbank noemde het 'treurig'. Het contract over de besteding, afgesloten door de drie Joodse kerkgemeenschappen, het JMW en het CIDI, spreekt van 'doelen te bepalen door de Joodse gemeenschap', maar een aantal organisaties wil dat CJO en verzekeraars formeel vastleggen dat uitsluitend overlevenden mogen beslissen.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Naftaniel, Ronny (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof ; Onderzoek naar roof van Joodse tegoeden wordt door onnyanken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.

¹⁷⁵ Redactie (28 mei 1999) Tweede Kamer haalt uit naar commissie roof Joods kapitaal. *De Volkskrant*.

¹⁷⁶ Knoop, Hans (7 juli 1999) CIDI heeft geen recht op geroofde Joodse goederen. *NRC Handelsblad*.

¹⁷⁷ Naftaniel, Ronny (8 juli 1999) Joodse tegoeden eerlijk verdeeld. *NRC Handelsblad*.

¹⁷⁸ Rottenberg, Hella (10 november 1999) Akkoord over Joodse polissen noopt Zalm tot royaal gebaar. *De Volkskrant*.

¹⁷⁹ Redactie (10 november 1999) Ruzie over Joods geld ; Kort geding over verdeling miljoenen van kampslachtoffers. *Trouw*.

Nog 450.000 gulden aan Joodse polissen werden in 1955 door de overheid afgekocht, die nu tegen een verrekening van 22 maal de waarde aan zit te kijken. Zalm is hier niet blij mee, maar ‘de regering mag niet blijven zitten op het geld van vermoorde Joden’, aldus Naftaniel.¹⁸⁰

3.3.8 Eindrapport commissie-Scholten

De Amsterdamse beurs heeft in de oorlog geprofiteerd van handel in geroofde Joodse goederen en de beurs heeft na de oorlog door middel van een staking het rechtsherstel tegen gewerkt. De overheid accepteerde dit, zo blijkt uit het eindrapport van de commissie-Scholten. Naftaniel is verbijsterd over dat laatste feit en wil onderhandelen met de beurs en de overheid over restitutie.¹⁸¹ *‘Het gaat niet om het maken van een gebaar aan de Joodse gemeenschap. We hebben het over rechtsherstel.’*¹⁸² Hij spreekt ook van enkele lacunes in het rapport, zoals DNB die buiten beeld blijft en creditgelden die niet zijn onderzocht.¹⁸³ Ondertussen laten het CJO en de banken samen onderzoek verrichten naar slapende tegoeden. Op basis van de uitkomsten zullen zij samen tot een financiële afhandeling komen.¹⁸⁴

M. Paktor, voorzitter van de Collectieve Israël Actie, vindt dat Nederlanders die in de Tweede Wereldoorlog Joodse onderduikers in huis hebben gehad, of hun nabestaanden, ook recht hebben op een deel van de Joodse oorlogstegoeden. Naftaniel noemt het een ‘originele gedachte’, maar vindt dat het geld in eerste instantie naar de overlevenden moet gaan, die dan zelf kunnen beslissen wat ze ermee doen.¹⁸⁵

Achter de schermen is een discussie gaande over waar het geld naartoe moet gaan. Het CJO was in eerste instantie voor collectieve doelen, maar is na heftige protesten uit de eigen achterban overstag gegaan en wil nu voornamelijk de slachtoffers individueel uitkeren.¹⁸⁶

3.3.9 Uiteenlopende reacties Joodse gemeenschap

Als de commissie-Van Kemenade met haar eindrapport komt en een voorstel om 250 miljoen gulden uit te keren aan de Joodse gemeenschap als genoegdoening en gebaar, wil het CJO in eerste instantie niet reageren, maar Vuijsje van het JMW wil dat wel. Hij stelt dat het een slechte zaak is dat er binnen de Joodse gemeenschap opnieuw onrust ontstaat en dat dat vooral komt omdat er geen duidelijkheid in het rapport wordt geschetst, maar dat men alleen met een

¹⁸⁰ Redactie (10 november 1999) Ruzie over Joods geld ; Kort geding over verdeling miljoenen van kampslachtoffers. *Trouw*.

¹⁸¹ Redactie (15 december 1999) Beurs fout in met Joodse tegoeden ; Naftaniel: uitslag is verbijsterend. *Het Parool*.

¹⁸² Grutterink en Maat (15 december 1999) ‘Beurs, banken en verzekeraars moet Joden tegemoet komen’ *ANP*.

¹⁸³ Redactie (16 december 1999) Beurs moet spijt betuigen voor roof. *NRC Handelsblad*.

¹⁸⁴ Redactie (16 december 1999) Beurs, banken en verzekeraars moeten Joden tegemoet komen. *De Volkskrant*.

¹⁸⁵ Redactie (18 januari 2000) ‘Oorlogsgeld ook naar onderduik’ *Trouw*.

¹⁸⁶ Redactie (25 januari 2000) Commissie: geef Joden 250 miljoen als genoegdoening. *De Volkskrant*.

aanbeveling is gekomen, niet met een berekening. *‘Het zou moeten gaan om een hard cijfer, het bedrag waarop erfgenamen recht hebben’*. Naftaniel wil nog niet reageren op het rapport, maar wil wel zeggen dat zijn eigen berekeningen meer in de buurt liggen van de 300 à 400 miljoen waar ook Aalders op uitkwam.¹⁸⁷ Jaap Soesan, oprichter van de Stichting Rechtsherstel Onteigend Joods Bezit, vindt een schadevergoeding van 250 miljoen veel te laag. *‘Wij zitten niet te wachten op een moreel gebaar’*. Soesan zelf schat een bedrag van 22 tot 30 miljard gulden, waar de Joodse gemeenschap recht op heeft.¹⁸⁸ Voorzitter E. Numann van het CJO vindt ook dat dit een symbolische spijtbetuiging is en niet geen berekende schuld. Hij stelt dat de 300 à 400 miljoen waar Aalders het over heeft, alleen successierechten zijn, en dat dat maar een onderdeel is van de claim.¹⁸⁹ Ook de Nederlands-Joodse gemeenschap in Israël is niet optimistisch over het rapport. Zij denken eerder aan een bedrag tussen de 1 tot 2 miljard. Awraham Roet, voorzitter van het overkoepelende Nederlandse overlegorgaan Platform Israël, noemt het bedrag van de commissie niet meer dan een doekje voor het bloeden. *‘Het is jammer dat een land met zo een lange geschiedenis van democratie en vrijheid de zaak op deze manier afhandelt.’*¹⁹⁰ Ook geeft het Platform Israël het rapport *‘moreel een zesje en financieel een twee.’*¹⁹¹ Dr. Manfred Gerstenfeld, overlevende van de oorlog en internationaal beleggingsadviseur in Israël, noemt het “*verlakkerij*” van de Joodse gemeenschap. *“De commissie-Van Kemenade, die toch heel wat financiële experts telt, heeft spelletjes gespeeld om op dit absurd lage bedrag uit te komen.”* Dat er drie leden in de commissie zitten die uit de Joodse gemeenschap komen, maakt het geheel voor Gerstenfeld alleen maar pijnlijker. Hij legt zelf de schatting van geroofde Joodse goederen op ongeveer 10 miljard gulden.¹⁹²

Uiteindelijk regeert ook Naftaniel op het bedrag en vindt dat het bedrag waarop de Joodse gemeenschap moreel recht heeft significant hoger is dan de 250 miljoen.¹⁹³ *‘De redelijkheid en billijkheid van de commissie-Van Kemenade is de onze niet.’*¹⁹⁴

Rabbi M. Ten Brink van de Liberale Joodse gemeente legt uit dat het niet om het geld gaat, maar om rechtsherstel. D. Hersch van boekhandel Joachimsthal is het daarmee eens

¹⁸⁷ Koning, Petra de (26 januari 2000) Joodse erfenissen onvoldoende vergoed ; Duidelijkheid over roof en restitutie blijft uit. *NRC Handelsblad*.

¹⁸⁸ Redactie (26 januari 2000) Joods organisaties eisen meer vergoeding. *De Telegraaf*.

¹⁸⁹ Redactie (26 januari 2000) ‘Schuld niet precies 25 miljoen’. *Trouw*.

¹⁹⁰ Redactie (26 januari 2000) Joodse gemeenschap: Kwart miljard is te weinig. *Dagblad voor Zuidwest-Nederland*.

¹⁹¹ Redactie (28 januari 2000) Zalm: Joods leed verdient excuus. *Brabants Dagblad*.

¹⁹² Meijers, J., (26 januari 2000) “Commissie-Van Kemenade berooft de Joodse gemeenschap’ *Algemeen Dagblad*.

¹⁹³ Wiggers en De Horde (27 januari 2000) Joodse gemeenschap vindt 250 miljoen te weinig. *ANP*.

¹⁹⁴ Redactie (28 januari 2000) Joodse organisaties vinden 250 miljoen te weinig. *De Volkskrant*.

en laat merken dat er in zijn zaak vele verhalen te horen zijn over de kwestie. Voorzitter van de Joodse Gemeenschap Amsterdam vindt dat dit een historische kans is voor de Nederlandse staat om een dikke streep onder de nasleep van de oorlog te zetten. De discussies over de claims en eventueel uitgekeerde gelden doen de gemeenschap zelf ook geen goed, stelt hij.¹⁹⁵ “*De reactie van de overheid is anno 2000 een afspiegeling van hetgeen is gezegd in 1945 toen de mensen terugkwamen uit de hel*”, aldus voorzitter Theo van Praag van de Vereniging Joodse Na-Oorlogse Generatie. Elkan Dormits uit Arnhem, die zelf zestig tot zeventig familieleden in de gaskamers verloor vindt het erg slecht van de Joodse gemeenschap om over het bedrag te lopen bakkeleien, hij is het er met Van Kemenade eens dat je ergens de grens moet trekken, maar hij krijgt zijn familie er niet door terug. “*Het is 55 jaar geleden, moet ik me er nog druk om maken?*”¹⁹⁶

3.3.10 Uitblijven excuses premier Kok

Minister-president Kok erkend dat de Nederlandse overheid tekort is geschoten bij de naoorlogse opvang, maar excuses blijven uit, dit tot teleurstelling van Naftaniel. “*Hij had toch ruiterlijk moeten erkennen dat ook het rechtsherstel voor de Joden na de oorlog niet in orde is geweest.*”¹⁹⁷ Ook rabbijn Abraham Soetendorp uit Den Haag raakte geïrriteerd over de uitspraak van Kok. Hij snapt hem als persoon wel, maar niet als vertegenwoordiger van de regering. Volgens Soetendorp zit de Joodse gemeenschap niet te wachten op excuses, maar het zou de regering passen ruimhartig te zijn.¹⁹⁸ “*Men is teleurgesteld over het gebrek aan bereidheid van de minister-president om namens de overheid excuses aan te bieden.*” Aldus H. Kok van het JMW. Ook bij het Nieuw Israëliisch Weekblad komen er veel reacties en vragen over binnen.¹⁹⁹

3.3.11 Discussie over restitutiebedrag

Het CJO vindt dat de commissie-Van Kemenade terdege en integer te werk is gegaan, maar dat het bedrag waar ze op uitkomen een slag in de lucht is. De commissie heeft een andere benadering genomen dan het CJO had gewild en de commissie is er helaas ook niet in geslaagd om alles te achterhalen. Numann is blij dat er weer een stap vooruit gemaakt is in de geschiedenis.²⁰⁰ Het CJO heeft accountantskantoor Paardekooper en Hoffmann in de arm genomen om nieuwe berekeningen te maken die nauwkeuriger is dan die van de commissie-

¹⁹⁵ Redactie (28 januari 2000) Uitblijven excuses Kok leidt tot boosheid. *De Volkskrant*.

¹⁹⁶ Heuvel, E. van de, en Visser, D., (1 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: ‘De zuinigheid en de kilte overheersen. *De Gelderlander*.

¹⁹⁷ Redactie (27 januari 2000) Kok: opvang na de oorlog schoot tekort. *NRC Handelsblad*.

¹⁹⁸ Koning, Petra de, P., (27 januari 2000) ‘Spijtbetuiging zou passend zijn’ *NRC Handelsblad*.

¹⁹⁹ Redactie (28 januari 2000) Uitblijven excuses Kok leidt tot boosheid. *De Volkskrant*.

²⁰⁰ Renout, Frank, (28 januari 2000) Tevreden over erkenning, nu nog genoegdoening. *Algemeen Dagblad*.

Van Kemenade.²⁰¹ Het Verbond Belangenbehartiging Vervolgingsslachtoffers sluit zich aan bij de kritiek van het CJO en het CIDI. Zij willen volledige compensatie voor de geleden schade, de gelden dienen onvoorwaardelijk aan de Joodse gemeenschap beschikbaar worden gesteld en mogen worden besteed overeenkomstig de wil van de individuele slachtoffers.²⁰²

Federatief Joods Nederland wil dat de overheid ook een onderzoek instelt naar de bejegening van Joden na de oorlog door gemeenten en gemeentelijke diensten. Na het onderzoek naar de rijksoverheid, moeten ook de lokale overheden onder de loep, zegt voorzitter H. Loonstein.²⁰³

Manfred Gerstenfeld stelt dat het systematische onderzoek van de overheid naar beroving en rechtsherstel voortvloeit uit eigenbelang. Dat Nederland zo als land wordt gezien dat oorlogs- en naoorlogsverleden niet onder ogen wil zien. Ook vindt hij de 250 miljoen veel te weinig en vind hij dat er meer onderzoek gedaan moet worden.²⁰⁴

Vuijsje legt uit dat er achter de kritiek op het bedrag een achtergrond van emoties zit, die voortkomen uit de levenservaringen en angsten van de Joden, die niet-Joden niet hebben meegemaakt. Wil de Nederlandse samenleving een streep onder de zwarte bladzijde van het rechtsherstel zetten, zal zij hier rekening mee moeten houden.²⁰⁵

3.3.12 Onderhandelingen

16 Februari 2000 beginnen de onderhandelingen met het kabinet rond de restitutie, al komt deze niet verder dan de uitgangspunten duidelijk te maken. Het kabinet staat nog steeds achter de 250 miljoen die Van Kemenade heeft voorgesteld, maar daar willen de Joodse organisaties niets van weten.²⁰⁶ Volgens Naftaniel is er bij Kok enig begrip ontstaan voor het uitgangspunt van de Joodse organisaties. Het CJO heeft zelf laten berekenen dat de Joodse slachtoffers tussen de 746 miljoen en 2,2 miljard gulden van de staat tegoed hebben.²⁰⁷ Het rapport van accountantsbureau Paardekooper en Hoffmann is aan premier Kok ter beschikking gesteld.²⁰⁸

3.3.13 Uiteindelijke restitutie

De regering stelt een bedrag van 400 miljoen gulden ter beschikking aan de Joodse gemeenschap. Het CJO is tevreden over de uitkomst, vijftig miljoen hiervan zal aan projecten

²⁰¹ Redactie (28 januari 2000) Joods gemeenschap wijst bod kabinet af. *De Telegraaf*.

²⁰² Steinmetz, B., (5 februari 2000) Grotere claims bij Duitsers was mogelijk. *Het Parool*.

²⁰³ Bruin, de, (1 februari 2000) Pleidooi voor onderzoek naar behandeling Joden door gemeenten. *ANP*.

²⁰⁴ Gerstenfeld, Manfred., (1 februari 2000) Kabinet moet Joodse oorlogsslachtoffers meer dan een miljard geven. *Algemeen Dagblad*.

²⁰⁵ Vuijsje, H., (11 februari 2000) Overheid moet ruimhartig zijn jegens Joden. *NRC Handelsblad*.

²⁰⁶ Redactie (17 februari 2000) Weinig schot in overleg over Joodse tegoeden. *Algemeen Dagblad*.

²⁰⁷ Redactie (19 februari 2000) 'Joodse tegoeden ten minste 746 miljoen'. *Het Parool*.

²⁰⁸ Redactie (19 februari 2000) Rapport : Joods tegoed ruim fl. 2 miljard. *De Telegraaf*.

in het buitenland worden besteed.²⁰⁹ De overheid spreekt niet meer van een moreel gebaar, en de onderhandelingen zijn op basis van berekeningen van beide partijen gevoerd. De kosten voor de afwikkeling komen ook voor de rekening van de overheid en de Joodse gemeenschap mag verder zelf het geld verdelen.²¹⁰ Dat de twee bedragen zo ver uiteen lagen, kwam omdat het CJO ervan uitging dat het geld belegd zou zijn in staatsobligaties, terwijl de regering in de meeste gevallen de inflatie heeft doorberekend. Ook is het bedrag uit het Waarborgfonds voor de Joodse geroofde effecten in mindering gebracht.²¹¹

Verwacht wordt dat er 40.000 Joden, overlevenden of nabestaanden, een claim zullen indienen. Het geld dat overblijft, gaat in een fonds voor collectieve doelen van de Joodse gemeenschap.²¹²

3.3.14 Restitutie bekeken vanuit de Joodse gemeenschap

De meningen zijn verdeeld over wat te doen met het geld. “Aannemen!”, zegt Philip Mok, “*Het is gestolen geld. Dus het is volstrekt idioot om het bij de dief te laten.*” Herman Gazan weet het nog niet en wil het misschien uit principe weigeren, het is veel minder dan wat zijn familie is kwijtgeraakt en te weinig om iets speciaals bij te voelen. Daar is Rob Steinmetz het mee eens, maar dat is geen reden je eigen geld niet aan te nemen, stelt hij. Donald Spielman vindt nog steeds dat de kilheid van Kok afstraalt en dat geld geen verdriet stilt. Ook zijn ze allen verbolgen over hoe het geld verdeeld wordt. 50 miljoen gaat naar oorlogsslachtoffers in het buitenland, Joods en-niet Joods. Steinmetz: “*Je erkent dat er geroofd geld is terechtgekomen bij de overheid. Waarom moet dan vijftig miljoen daarvan aan het buitenland worden gegeven?*”²¹³ Het CJO heeft met die toezegging uiting gegeven aan de nadrukkelijke wens van de overheid. Michael Cohn, een Joodse overlevende van de oorlog voelt zich niet gehoord. Niemand heeft hem gevraagd wat hij vindt dat er moet gebeuren met het geld. Hij is blij met het onderhandelingsresultaat, maar vindt het fout dat een deel al een bestemming heeft. Vele overlevenden van de oorlog willen niet meer bij een organisatie zitten en juist deze organisaties gaan nu over het geld.²¹⁴ Arno Goudsmit uit Maastricht schaamt zich diep voor de tactiek waarop het CJO onderhandeld. Ze representeren een mentaliteit waar hij weinig van moet hebben. Volgens Goudsmit kan volgens het CJO het aangedane leed wel in

²⁰⁹ Redactie (21 maart 2000) Compensatie gedupeerden oorlog hoger. *Het Parool*.

²¹⁰ Grutterink (21 maart 2000) Kabinet geeft 680 miljoen aan oorlogsslachtoffers. *ANP*.

²¹¹ Redactie (21 maart 2000) Akkoord Joodse tegoeden ; Ook geld Indische gemeenschap. *NRC Handelsblad*.

²¹² Redactie (22 maart 2000) Joden blij met 400 miljoen ; Kabinet geeft 680 miljoen aan oorlogsslachtoffers. *Algemeen Dagblad*.

²¹³ Heijmans, Toine, (23 maart 2000) Bij Sal Meijer zeggen ze: geld is geen aflat. *Algemeen Dagblad*.

²¹⁴ Cohn, M., (8 april 2000) Over mijn geld beschik ik graag zelf ; Joodse tegoeden ; Erkenning onrecht moet overgaan op de kinderen. *Trouw*.

valuta worden uitgekeerd en doet dit op appel van het schuldgevoel van Nederlanders. *“Een soort morele chantage die Joden als ik in verlegenheid brengt. En niemand die ertegenin durft te gaan.”* Zo een houding dwingt geen respect af vindt hij, en de Nederlandse Joden moeten af van hun slachtofferimago.²¹⁵ Gemengde gevoelens ook bij Arie Booij, die stelt dat toen hij nog jong was en goed verdiende, hij het geld misschien niet had gewild, maar nu het geld beschikbaar is, wil hij het wel.²¹⁶

3.3.15 Het CJO en de AEX

Het CJO en de AEX liggen mijlenver uit elkaar bij de aanvang van de onderhandelingen over de tegemoetkoming van de beurs tegenover de Joodse gemeenschap. De AEX heeft naast haar excuses een bod van 8 miljoen op tafel gelegd, maar daar gaat het CJO niet mee akkoord. De AEX geeft aan dat de commissie-Scholten niet heeft aangetoond dat de toenmalige Vereniging zich heeft verrijkt, dus dat dit een redelijk bod is.²¹⁷ De Joodse gemeenschap is verbijsterd over het bod van de AEX. Het CJO geeft aan dat het rechtsherstel door de voorloper van de AEX, de VvdE, is gesaboteerd in 1953. Als gevolg van die sabotage kregen Joodse effectenhandelaren 10 procent te weinig voor hun gestolen aandelen. Dat ging toen om 15 miljoen gulden, met de rente en inflatie erbij, komt men uit op een bedrag van enkele honderden miljoenen. De effectenbeurs op haar beurt, laat zich verwonderd uit over de reactie van het CJO en vind dat het zelf met een royaal gebaar is gekomen.²¹⁸ Zij baseren zich op het rapport van de commissie-Scholten en die zeggen dat daarin staat dat het over drie miljoen gaat.²¹⁹ Naftaniel wil een bod dat op berekeningen berust en een gebaar is in deze niet genoeg. Ook in Israël en de Verenigde Staten worden de onderhandelingen met argusogen gevolgd en Naftaniel stelt dat de AEX niet te licht over de zaak moet denken.²²⁰ De AEX stelt dat het rechtsherstel al in de jaren 50 is voltooid en dat men dat niet nog eens over kan doen.²²¹ *“Wij krijgen de indruk dat het CJO het rechtsherstel van na de oorlog wil overdoen. Dat is het goed recht van het CJO, maar dan zijn wij het verkeerde loket.”* Aldus een woordvoerder van de AEX.²²² Het CJO laat een rapport met berekeningen zien die de AEX ertoe heeft gezet om het ministerie van Financiën als bemiddelaar te vragen. Het CJO dreigt daarop met Amerikaanse boycots. Het JWC en een Amerikaanse Senaatscommissie die banken en beurzen onderzoekt, kijken mee vanuit de Verenigde Staten. Zij kunnen ervoor zorgen dat

²¹⁵ Pinedo, Danielle (4 mei 2000) Imago. *NRC Handelsblad*.

²¹⁶ Renout, Frank (4 januari 2001) ‘Knap m’n Toyotaatje er maar van op’ *Algemeen Dagblad*.

²¹⁷ Meyboom (5 april 2000) Beurs en Joodse organisaties mijlenver uiteen. *ANP*.

²¹⁸ Redactie (6 april 2000) Aanbod AEX ‘verbijstert’ Joods Overleg. *NRC Handelsblad*.

²¹⁹ Redactie (6 april 2000) Joden vinden bod beurs van acht miljoen verbijsterend. *De Volkskrant*.

²²⁰ Grutterink (6 april 2000) Joden praten verder met de beurs. *ANP*.

²²¹ Redactie (6 april 2000) Patstelling beurs en Joodse gemeenschap. *Algemeen Dagblad*.

²²² Redactie (6 april 2000) CJO wijst bod AEX van de hand. *Trouw*.

nieuwe vestigingen van betrokken financiële instellingen uit een staat worden geweerd. Deze zal dan ook hun aandelen afstoten.²²³ Het JWC heeft een maand later de AEX voor een deadline gesteld; als er niet binnen een maand een beginselakkoord wordt bereikt, kaart het JWC de zaak aan bij de Hevesi-commissie. Zij hebben de mogelijkheid om bedrijven te verbieden zaken te doen met partijen die Joodse claims hebben openstaan. Een probleem in het geheel is dat men niet weet of het om aandelen of obligaties gaat, dus ook niet wie er uiteindelijk moet betalen. Het CJO maakt dat niet uit en stelt zelf ieder 50 procent voor, dat zou betekenen dat de banken ook een fors deel moeten betalen.²²⁴ Op 16 juni is er een akkoord bereikt over de tegoeden die door banken en beurs zullen worden betaald aan de Joodse gemeenschap. Het bedrag zal 314 miljoen gulden zijn, beide partijen willen niet ingaan op hoe men tot dit bedrag is gekomen. Bij deze 314 miljoen is de 50 miljoen inbegrepen die de banken al eerder hadden toegezegd.²²⁵

Achteraf blijkt dat het bedrag van 314 miljoen gebaseerd is op een onbedoeld bod, gedaan door medewerkers van de ING in een gesprek met het Hevesi-comité. Dit was de uitkomst van een berekening, en geen bod. De Amerikanen hebben dit wel zo opgevat. De NVB had een ander bedrag in gedachten, namelijk 290 miljoen. Maar het CJO zette in op 340 miljoen en wilde dat niet loslaten. *“Achteraf was het tactischer van ING geweest om dat gesprek een weekje uit te stellen”*, zegt H. Blocks, de directeur van De NVB. In Amerika is dat bedrag een eigen leven gaan leiden en uiteindelijk hebben de banken en beurs hieraan toegegeven. De ING wil in Amerika twee Amerikaanse concerns overnemen en vreesde voor een blokkade door de lobby van het JWC. Blocks noemde de Amerikaanse druk op de ING een *“lichte vorm van chantage”*.²²⁶

3.3.16 Commentaar op het CJO

In een tweegesprek tussen Ronny Naftaniel en PvdA-kamerlid Judith Belinfante staan de twee op bepaalde punten tegenover elkaar. Belinfante vindt het jammer dat de niet-georganiseerde Joden niet gehoord zijn en dat de informele leiders daarvan ook niet betrokken zijn bij de onderhandelingen. Volgens Naftaniel zijn deze wel gevraagd, maar wilden zij niet. Ook de schadevergoeding is iets waarvan Belinfante zegt dat leed niet in geld is uit te drukken, en dat er nog zoveel geld is, komt ook omdat er 104.000 mensen niet zijn teruggekomen. Naftaniel benadrukt dat het niet gaat om vergoeding van leed, maar om restitutie van geld. Belinfante

²²³ Redactie (29 april 2000) CJO dreigt beurs met Amerikaanse boycot. *Trouw*.

²²⁴ Redactie (30 mei 2000) Joods Wereld Congres zet effectenwereld voor het blok. *Het Financiële Dagblad*.

²²⁵ Redactie (16 juni 2000) Banken en beurs vergoeden Joden 314 miljoen. *Algemeen Dagblad*.

²²⁶ Heijmans, Toine (17 juni 2000) ‘Bod’ ING aan Holocaust-comité liet banken weinig keus. *Algemeen Dagblad*.

heeft moeite met de verschuiving van je Jodenvervolging door de Duitsers naar de morele verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid. Het gaat er volgens Naftaniel om dat niemand mag profiteren van de moord op de Joodse gemeenschap. Naftaniel stelt dat er altijd mensen zijn die de Joodse gemeenschap zwart willen maken en dat hij zich niet wil laten leiden door een handjevol antisemieten. Belinfante zegt dat er mensen uit haar omgeving zijn van onbesproken gedrag die ook hebben geleden in de oorlog en vinden dat de Joodse gemeenschap te ver gaat in hun slachtofferschap. Ze is ook teleurgesteld dat er geen openbare discussie is geweest en dat er naast het CJO geen andere mensen bij het overleg zaten. Naftaniel en Belinfante staan lijnrecht tegenover elkaar op vrijwel elk punt, ook de besteding van het geld. Belinfante wil graag dat het de gehele gemeenschap ten goede komt, maar Naftaniel stelt dat dat al met de 50 miljoen is gedaan die naar het buitenland gaat.²²⁷ *“Je kan zeggen dat we iets verder zijn gekomen”*, aldus Naftaniel.²²⁸

Ook een lezer van het Parool, G. Gunzeln uit Amsterdam, staat niet achter Naftaniel en zijn werkwijze. Het CJO is klaarblijkelijk een aantal mensen dat de dienst uitmaakt en bepaald voor anderen wat goed voor hun is. *“Ik val bijna ter plekke dood nu het CJO de gore moed heeft mij en mijn familie alsnog lastig te vallen met onzindelijk gepraat over geld en cijfers, alsof ze mij ook vertegenwoordigen.”* Daar voegt Gunzeln aan toe dat het CJO haar naam misschien beter kan veranderen in de Nieuwe Joodse Raad, aangezien die ook bepaalden wie er mocht blijven en wie niet.²²⁹

3.3.17 Uitbetalingen

In totaal kan het CJO nu rekenen op 400 miljoen van de overheid, 50 miljoen van de verzekeraars, en van banken en beurzen 314 miljoen gulden. Bij elkaar is dat 764 miljoen.

Alles zal worden verdeeld over de individuele aanvragen, behalve de 50 miljoen van de overheid die naar buitenlandse doelen gaat en 70 miljoen die apart wordt gehouden voor Joden die een gedocumenteerde claim hebben op een bank, verzekeraar of de beurs.²³⁰ Het geld dat niet wordt opgeëist, zal gaan naar de opbouw en de zorg voor de Joodse gemeenschap, vindt het CJO. Daarvoor geldt een maximum van 20 procent.²³¹

Vrijwel direct na de overeenkomst met de banken en beurs besluit Ronny Naftaniel zijn werk neer te leggen als woordvoerder van het CJO. Hij blijft bestuurslid, maar geeft zijn

²²⁷ Schulte, Addie, en Soetenhorst, B., (10 mei 2000) Naftaniel-Belinfante ; Over rechtsherstel en Joods slachtofferschap. *Het Parool*.

²²⁸ Redactie (6 juni 2000) Banken willen af van patstelling tussen beurs en Joods Overleg. *Algemeen Dagblad*.

²²⁹ Gunzeln, G., (24 mei 2000) Kille rekenaar. *Het Parool*.

²³⁰ Redactie (18 juli 2000) Joodse miljoenen nog dit jaar verdeeld. *De Volkskrant*.

²³¹ Redactie (4 juli 2000) Joodse tegoeden gelijkmatig verdeeld over holocaustslachtoffers. *ANP*.

oude functie over aan voorzitter Henri Markens.²³² Na zijn aftreden krijgt hij ook kritiek van H. Vuijsje, die hem vaak irritant noemt omdat hij steeds de nadruk legt op het slachtofferschap van de Joden. “*Als er een of andere gek een monument heeft beklad, ziet Naftaniel al weer de laarzen naderen, bij wijze van spreke*”.²³³

Het CJO krijgt kritiek vanuit de eigen achterban over de verdeelsleutel waarmee wordt gewerkt, die ervoor zorgt dat Joodse doelen en organisaties tot wel 20 procent oplopend een portie van de te verdelen pot kan krijgen. De individuele claimers voelen zich hierdoor geschoffeerd en menen als eerste recht te hebben op geld. Secretaris J. Sanders van het CJO stelde dat uitkeringen aan individuen “*alleen voor een leuke extra vakantie of nieuw meubilair*” bestemd zijn.²³⁴

Emoties laaien hoog op bij de verdeling van het geld, want er is nog steeds onduidelijkheid over wie er wel en niet in aanmerking komen voor restitutie. Men is er nog niet over uit of gemengd gehuwden en hun half-Joodse kinderen ook geld kunnen krijgen. Het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) berekent wie recht heeft op een uitkering.²³⁵

Voordat de verdeling kan beginnen, loopt er nog een rechtszaak van 8 mensen die willen dat de normen voor individuele uitkeringen gelijk te stellen aan de criteria van de WUV.²³⁶ Op 20 september 2000 wordt de aanklacht door de rechter afgewezen en kan de verdeling beginnen.²³⁷ Het NIDI heeft berekend dat er tussen de 25.000 en 32.000 uitkeringen zullen worden uitbetaald.²³⁸ Het Bureau Maror-Gelden zal onder leiding van de Zandvoortse burgemeester Rob van der Heijden als voorzitter toezien op de juiste verdeling van de uitkeringen. Men zal beginnen met 14.000 gulden per aanvraag uit te betalen.²³⁹

3.3.18 Persoonlijke bestemmingen

Op 7 april 2001 hebben 23.4000 mensen hun Maror-geld aangevraagd en de bestemmingen zijn uiteenlopend, zo ook de gevoelens daarbij. Sommigen zien het als hun recht dat ze het geld hebben ontvangen, zoals J.H. Levy uit Amsterdam. Een deel van zijn geld gaat naar charitatieve doelen en een deel houdt hij zelf. Ook Herinneringscentrum Kamp Westerbork merkt aan donaties dat er uitbetalingen zijn gedaan. Rob Wurms, voorzitter van het CJO heeft

²³² Heijman, Toine (17 juni 2000) Naftaniel gaat nu bij Joods overleg in de luwte werken. *De Volkskrant*.

²³³ Wansink, Hans (12 augustus 2000) ‘Het gaat om geld dat van Joden is’. *De Volkskrant*.

²³⁴ Renout, Frank, en Wit, Philip de (17 juni 2000) De strijd om de honderden miljoenen. *Algemeen Dagblad*.

²³⁵ Joosten, C., (12 augustus 2000) Joods? Meldt u bij de helpdesk. *Elsevier*.

²³⁶ Grutterink (12 september 2000) ‘WUV en 400 miljoen voor Joden onvergelijkbaar.’ *ANP*.

²³⁷ Grutterink (20 september 2000) Rechter wijst eisen in Joods geld-kwestie af. *ANP*.

²³⁸ Grutterink (2 oktober 2000) Minstens 25.000 Joden krijgen uitkering. *ANP*.

²³⁹ Redactie (30 november 2000) Zandvoortse burgemeester ziet toe op Joodse tegoeden. Verdeling gelden volgende week van start. *De Telegraaf*.

meermaals gehoord dat mensen dat ‘rotgeld’ niet hoefden. Er zijn ook mensen die een reis boeken of gordijnen of een piano kopen, het onder hun kinderen verdelen of er een riool van laten leggen in hun vakantiehuisje, maar anderen hebben er moeite mee dat het allemaal zo lang heeft geduurd en zijn door het CJO doorverwezen naar het steunpunt voor psychische bijstand.^{240 241}

3.3.19 Nasleep

Directeur R. Hompes van Bureau Maror is opgestapt na aanhoudende kritiek op de hoogte van zijn salaris. Het salaris kwam vanuit het Rijk, maar dat mocht niet baten. “*Als Hompes niet Joods was geweest, was het absoluut geen punt geweest*”, aldus het bestuur van Maror. Maar nu lijkt het alsof hij profiteert van ‘de Joodse zaak’ volgens de Joodse gemeenschap.²⁴²

3.4 Conclusie

Deze uiteenzetting maakt duidelijk dat voor de verschillende groepen, een verschillend verloop van het debat plaatsvond. Door de meerdere invalshoeken blijkt dat de discussie meer behelst dan puur het rechtsherstel. Ook onderwerpen die slechts zijdelings te maken hadden met het rechtsherstel gaven de discussie steeds weer een andere wending. Hieruit blijkt ook dat de groepen niet homogeen zijn, maar dat er juist binnen de groepen onderlinge verschillen en onenigheden bestaan.

²⁴⁰ Rees, F. van (7 april 2001) Gordijnen, tickets of Kamp Westerbork ;Overlevenden en nabestaanden zoeken naar een bestemming voor hun Maror-geld. *Rotterdams Dagblad*.

²⁴¹ Pinedo, Danielle. (24 april 2001) Bloedgeld met een fout karma. *NRC Handelsblad*.

²⁴² Redactie (7 mei 2001) Directeur ‘Joodse tegoeden’ stapt op. *Algemeen Dagblad*.

4. De Media

De media kunnen gezien worden als een vierde groep binnen de discussie, omdat zij op haar eigen wijze een bijdrage levert aan het debat, door het vermelden van bepaalde zaken en het weglaten van andere. Het is ook een overkoepelende groep, omdat zij in dit onderzoek het platform is via welke de andere groepen naar buiten komen, daarom moet zij op een andere wijze behandeld worden. In dit hoofdstuk wordt weer gebruik gemaakt van een chronologische volgorde, om duidelijkheid te scheppen en te laten zien hoe het debat zich letterlijk door de jaren heen in de kranten vormde.

4.1 Voor de discussie ontbrandt

De media zijn de rode lijn in het debat, zij zetten de toon. In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe er in de media geschreven wordt over het rechtsherstel en dat wordt mede verduidelijkt door soms frequenties van artikelen te geven. De vier kranten die het meest hebben gepubliceerd over het rechtsherstel, worden aan het einde van dit hoofdstuk uitgelicht. Met name het *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant* hebben hiervoor uitgebreid ruimte gemaakt. Als bijlage bij dit hoofdstuk is er een frequentietabel te raadplegen.²⁴³

In 1992 stelt onderzoeksjournaliste en schrijfster Elma Verhey over de absentie van literatuur over het rechtsherstel, dat volgens haar te maken heeft met een schuldgevoel dat men meer had kunnen doen voor de Joden.²⁴⁴ Daarop volgt een periode waarin er bijna geen artikelen over dit onderwerp in de Nederlandse dagbladen verschijnen. Sporadisch zijn er artikelen te vinden die het onderwerp raken: 1 in 1991, 2 in 1992 en 2 in 1996.

In september 1997 komt het nieuws naar buiten dat Gerard Aalders onderzoek doet naar de geroofde goederen en gelden van de Joodse gemeenschap tijdens de oorlog. Deze zaak is weer actueel geworden omdat men in de Verenigde Staten een onderzoek is begonnen naar Joodse tegoeden die nog op Zwitserse rekeningen staan. Dit onderzoek heeft zijn neerslag op Nederland, waar de vraag opkomt of ook hier nog tegoeden kunnen zijn.²⁴⁵

4.2 De LiRo-affaire

Op 3 december 1997 bericht vervolgens *De Groene Amsterdammer* over de vondst van het LiRo-archief. Vanaf dat moment verschijnen meer artikelen over het rechtsherstel en het LiRo-archief. Hetzelfde LiRo-archief waarvan het ministerie van Financiën altijd heeft

²⁴³ Bijlage 1.

²⁴⁴ Lowenhardt, A. (18 augustus 1992) 'Ik dacht dat Joods zijn het ergste was dat je kon overkomen' *Trouw*.

²⁴⁵ Peeters, F., (13 september 1996) Van geroofd goud zag Nederland slechts helft terug. *Het Parool*.

gezegd dat het er niet meer was.²⁴⁶ Vervolgens volgen binnen een maand nog 8 artikelen, waarvan 4 in het *NRC Handelsblad*, over het LiRo-archief en de instelling van de onderzoekscommissies. In *De Volkskrant* verhaalt Hella Rottenberg, onderzoeksjournaliste, kritisch over de manier waarop de overheid met het rechtsherstel is omgegaan. “*De Nederlandse staat gedroeg zich als een zuinige boekhouder*”.²⁴⁷ De commissie-Kordes wordt ingesteld om de affaire te onderzoeken. De kranten richten zich vooral op de reacties van de Joodse gemeenschap en zijn kritisch op de overheid. Ido de Haan laat zich uit over waarom het nu een issue is, terwijl het een kwestie is die al veel langer speelt. Dat komt volgens hem door de internationale belangstelling en het toegenomen zelfbewustzijn van de Joodse gemeenschap.²⁴⁸

4.3 1998: Behoorlijke kritiek op de commissies

Vanaf augustus 1998 verschijnen er wederom artikelen over het rechtsherstel. Deze richten zich vooral op de komst van het rapport van de commissie-Kordes, het onderzoek van Aalders en het rapport van het Riod, dat tussentijds uitlekt. Daarin staat dat de Nederlandse overheid over het algemeen goed te werk is gegaan wat betreft de teuggave van de Joodse eigendommen, voor zover deze nog te vinden waren.²⁴⁹ Daarop krijgt Naftaniel in het *NRC Handelsblad* de ruimte om daar kritiek op te leveren. In 1998 is het *NRC Handelsblad* goed voor 8 van de 22 artikelen over het gehele jaar. Op 9 december 1998 komt het rapport van de commissie-Kordes uit, die spreekt over bijna 50 miljoen gulden smartengeld. Karel Berkhout van het *NRC Handelsblad*, laat zich uit dat de overheid heeft getracht de emoties te kanaliseren met het benoemen van enkele wijze mannen. Ook laat Berkhout zich uit over de hoogte van het bedrag en de wijze waarop Kordes het gedrag van de overheid betiteld. “*De Nederlandse overheid mag dan flinke fouten hebben gemaakt, wat Kordes betreft hoeft zij niet zwaar te boeten*.”²⁵⁰ Er volgen dat jaar nog 9 artikelen over het rechtsherstel, waarbij de nadruk wordt gelegd op het rapport van de commissie-Kordes, maar nog meer op het tussentijdse rapport van de commissie-Scholten, waaruit blijkt dat de banken zich niet hebben verrijkt tijdens en na de oorlog. Hierop uit Karel Berkhout behoorlijke kritiek, het onderzoek zou snel en niet al te grondig zijn uitgevoerd, interessante zaken blijven achterwege en er rijst al de vraag over hoe volledig het eindrapport zal zijn, als er nog maar een paar maanden te

²⁴⁶ Boom, S., en Pleij, S.(3 december 1997) Het archief dat zoek was. *Groene Amsterdammer* jaargang 1997, nummer 49.

²⁴⁷ Rottenberg, Hella (11 december 1997) Nederlandse staat was zuinig bij teruggave Joods bezit. *De Volkskrant*.

²⁴⁸ Haan, Ido de, (Opheg over LiRo-affaire komt overtrokken over. *NRC Handelsblad*.

²⁴⁹ Suurmond (9 oktober 1998)Nazi's stalen minstens een miljard van Nederlandse Joden. *ANP*.

²⁵⁰ Berkhout, Karel (10 december 1998) Overheid onthield Joden vele miljoenen. *NRC Handelsblad*.

gaan zijn.²⁵¹ Ook Hella Rottenberg van *De Volkskrant* heeft geen goed woord over het nauwelijks controleerbare en beperkte rapport. De banken en verzekeringsmaatschappijen hebben het onderzoek bekostigd en Rottenberg verondersteld dat het resultaat misschien daarom “wat vaag” is. “Zo is het hele verslag. Losse feiten, oncontroleerbare uitspraken, geen commentaar en ook geen aanbevelingen.” Scholten is zijn eigen opdracht volgens Rottenberg vergeten.²⁵² Scholten heeft hier niet op gereageerd. Andere kranten laten een meer informatieve wijze van verslaggeving zien, waar het *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant* kritisch zijn.

4.4 1999: De pijlen op Aalders

De kritische toon van *De Volkskrant* zet zich door in 1999. Vanaf januari verschijnen er artikelen over de kille toon van de overheid na de oorlog en de omzeilende werkwijze van de commissie-Kordes.²⁵³ Een opiniestuk van Rinske Koelewijn bespreekt het verhaal van David van Huiden, diens verhaal verpersonaliseerd de trage en bureaucratische werking van het rechtsherstel. De wetten en regelingen houden geen rekening met individuele levensloop en mensen waarvan menigeen het recht op financiële vergoeding zouden toewensen, vallen hierdoor soms buiten de boot.²⁵⁴

In 1997 had historicus J.P. Meihuizen verteld over het doen en laten van de banken na de oorlog en ook in zijn boek ‘Goed Fout’ kwamen de kwalijke praktijken van mr. Carel F. Overhoff, destijds voorzitter van de VvE al naar voren. Lou de Jong had in zijn twaalfde deel zich kritisch uitgelaten over het rechtsherstel, maar nu komt Aalders met de uitgave van een boek waarvan iedereen doet alsof het nieuws is, zo schrijft Paul Arnoldussen in *Het Parool*. “Aalders, uitgever SDU en zijn werkgever, Oorlogsdocumentatie, hebben niet echt hun best gedaan de bevindingen evenwichtig naar buiten te brengen”. Een laatste cynische opmerking naar Aalders kan niet worden weggelaten: “De publiciteitscampagne loopt gesmeerd – ongetwijfeld uit compassie met de Joodse slachtoffers en hun nabestaanden.” Hierbij krijgt ook Naftaniel kritiek, de vermoorde onschuld te spelen en te doen alsof alles allemaal nieuw is.²⁵⁵ Dit is niet de enige kritiek die Aalders te verwerken krijgt, hij wordt onnauwkeurig en onvolledig genoemd, er zijn geen nieuwe onthullingen te vinden in zijn boek en hij wordt als sensatiebelust omschreven. De meest omstreden hoofdstukken gaan over de kunstroef, iets

²⁵¹ Berkhout, Karel (17 december 1998) Onderzoek naar Joodse tegoeden niet erg gedegen. *NRC Handelsblad*.

²⁵² Rottenberg, Hella (17 december 1998) Onderzoek naar tegoeden beperkt. *De Volkskrant*.

²⁵³ Walvisch, Simone (18 januari 1999) Onteigend door de Duitsers, onteigend door de staat. *De Volkskrant*.

²⁵⁴ Koelewijn, Rinske (10 mei 1999) Oorlogswes Van Huiden strijdt 56 jaar voor rechtsherstel *NRC Handelsblad*.

²⁵⁵ Arnoldussen, Paul (10 mei 1999) Publiciteit rond ‘Roof’ liep weer gesmeerd. *Het Parool*.

waar Aalders slecht van op de hoogte is, aldus de recensenten van zijn boek. Zijn verhaal wemelt van de “...onnauwkeurigheden, vergissingen, lacunes en merkwaardige gedachtesprongen.” “Kwalijker dan dit zijn de verschrijvingen en vergissingen.”²⁵⁶ Het boek van Aalders krijgt inderdaad de publiciteit waar Arnoldussen over sprak, het wordt in 8 artikelen genoemd tot begin juli 1999, een periode van 2 maanden. In die artikelen wordt Aalders ook bekritiseerd door onderzoekers van de commissie-Scholten in *De Volkskrant*. Dit is de eerste keer dat de commissie-Scholten zich laat horen in de media, en daar volgt meteen een reactie van Naftaniel op, die stelt dat de commissie haar conclusies niet staande kan houden na het onderzoek van Aalders en een verkeerd signaal afgeeft door daaraan vast te houden.²⁵⁷

Hans Knoop laat in het *NRC Handelsblad* weten dat hij het niet eens is met de handelswijze en onderhandelingspositie van het CIDI, zij zijn namelijk niet de erfgenamen van of de rechthebbenden op de geroofde tegoeden, maar zo lijken zij zich wel op te stellen.²⁵⁸ Naftaniel krijgt de ruimte in het *NRC Handelsblad* te reageren dat de opmerkingen van Knoop geen hout snijden.²⁵⁹ Ook Hella Rottenberg lijkt vertrouwen te hebben in het CJO en laat duidelijk weten dat er niets van blijkt dat zij buiten de eigenlijke gedupeerden handelen.²⁶⁰

Op 10 november uit Karel Berkhout zich wederom kritisch over de overheid, door te stellen dat het Ministerie van Financiën erg zuinig is in haar afwijzing tegenover de som van 450.000 gulden aan afkoopsommen maal 22, de inflatie en rente over dat bedrag. Hij spreekt uit dat als het kabinet-Kok die houding overneemt, er weinig overblijft van het bezongen Nederlandse overlegklimaat.²⁶¹

Op 15 december komt het rapport van de commissie-Scholten uit en daarop verschijnen er nog in 1999 19 artikelen die berichten over het rapport. Dit is ook de periode waarin *Het Financiële Dagblad* nu wel een aantal artikelen plaatst over de oproep aan banken en beurs om te betalen. Zij hadden tot deze tijd twee keer eerder gerapporteerd over restitutie, maar nu verschijnen er binnen twee dagen vier artikelen over.

²⁵⁶ Borg, L. ten en Waard, P. de (14 mei 1999) De nazi-roof van Joods bezit ; Gerard Aalders is onnauwkeurig en onvolledig. *De Volkskrant*.

²⁵⁷ Naftaniel, Ronny (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof ; Onderzoek naar roof van Joodse tegoeden wordt door banken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.

²⁵⁸ Knoop, Hans (7 juli 1999) CIDI heeft geen recht op geroofde Joodse tegoeden. *NRC Handelsblad*.

²⁵⁹ Naftaniel, Ronny (8 juli 1999) Joodse tegoeden eerlijk verdeeld. *NRC Handelsblad*.

²⁶⁰ Rottenberg, Hella (10 november 1999) Akkoord over Joodse polissen noopt Zalm tot royaal gebaar. *NRC Handelsblad*.

²⁶¹ Berkhout, Karel. (10 november 1999) Akkoord tegoeden nog wankel evenwicht. *NRC Handelsblad*.

Isaac Lipschits schrijft in *Trouw* dat het onderzoek van de commissie nogal wat lacunes bevat en is het duidelijk niet eens met het gebaar dat moet worden gemaakt, hij verwacht een restitutie waar hij recht op heeft.²⁶²

4.5 2000: Het hoogtepunt van de discussie

2000 is het jaar dat verreweg de meeste artikelen verschijnen over het rechtsherstel, 188 in totaal. Op 25 januari lekt de aanbeveling van de commissie-Van Kemenade uit, waaruit blijkt dat er 250 miljoen geboden wordt aan de Joodse gemeenschap. Diezelfde dag komt Aalders naar buiten met zijn bevindingen over de roof en de successierechten. In die maand volgen nog 62 artikelen in de kranten over het rechtsherstel. 15 artikelen bevatten de bevindingen van Aalders, waarin ook wordt ingegaan op zijn verhouding met de commissie-Van Kemenade, waarvoor hij berekeningen heeft uitgevoerd, en die niet blij zijn met zijn uitspraken over de successierechten. Ook is de relatie tussen Aalders en het ministerie van Financiën niet goed, Aalders verdenkt het ministerie ervan zijn spreekbeurt over de nazi-roof bij een grote conferentie in Washington te hebben verhinderd.²⁶³ 28 artikelen bevatten kritiek op het rapport, de commissie of op het bedrag dat genoemd wordt. Gerstenfeld klaagt in het Algemeen Dagblad dat de overheid de Joodse gemeenschap aan het verlakken is; *“Het is een schandaal hoe de regering en talrijke instanties de Joden hebben behandeld; laten we hun op zijn minst hun geld teruggeven”*.²⁶⁴ Addie Schulte deelt zijn mening in *Het Parool*, waar hij zegt dat de commissie niet verder komt dan *“schattingen, aannamen en extrapolaties”*.²⁶⁵ Jos Palm legt in zijn artikel vooral de nadruk op het gesteggel over de omvang van het leed en dat het ondertussen drie jaar geleden is dat het LiRo-archief gevonden werd. Men is nu vele rapporten, commissies en reacties verder en Palm wil vooral dat er een streep onder de hele discussie wordt gezet.²⁶⁶ Ook Cees Vellekoop laat zich van een zachtere kant zien en stelt dat het juist van moed getuigt dat de commissie-Van Kemenade ondanks de lading toch met een bedrag wil komen.²⁶⁷ In *De Volkskrant* is er ruimte voor een interview van Hella Rottenberg met Jos van Kemenade, waarin deze zijn standpunten over het rapport kan geven, en stelt dat het niet veel had uitgemaakt als zij met een ander gebaar hadden gekomen, het was altijd

²⁶² Lipschits, Isaac (22 december 1999) Teruggave van geld is recht Joden ; Commissie-Scholten. *Trouw*.

²⁶³ Berkhout, Karel (28 januari 2000) Doos van Pandora geopend. *NRC Handelsblad*.

²⁶⁴ Meijers, Joop (26 januari 2000) ‘Commissie-Van Kemenade berooft de Joodse gemeenschap’. *Algemeen Dagblad*.

²⁶⁵ Schulte, Addie (27 januari 2000) Van Kemenade: geen harde cijfers. *Het Parool*.

²⁶⁶ Palm, Jos (27 januari 2000) Alleen maar spijt betuigen over ‘de kleine shoah’ kan niet meer ; Negeren advies Van Kemenade is onverkoopbaar. *De Volkskrant*.

²⁶⁷ Vellekoop, Cees (28 januari 2000) Rechtsherstel. *Dagblad van het Noorden*.

omstreden geweest.²⁶⁸ Dit wordt ook aangegeven in *Het Parool*, waarin staat dat het rechtsherstel een financieel moeras is, waar geen berekening op te plakken is. Ook wordt de weg naar wie er recht heeft op hoeveel nog een pijnlijke aangelegenheid.²⁶⁹

22 artikelen bevatten commentaar van het CJO, CIDI of leden uit de Joodse gemeenschap. Ruud van Haastrecht heeft geen goed woord over voor het rechtsherstel van de afgelopen vijftig jaar, maar is blij dat na die vijftig jaar de Joodse gemeenschap eindelijk weer haar plek inneemt.²⁷⁰ Vuijsje is niet tevreden over de werkwijze van de commissie, maar wil ook de geschiedenis zo snel mogelijk achter de rug hebben en stelt dat we weer een stap verder zijn.²⁷¹

10 artikelen hebben betrekking op de houding van Kok tegenover excuses aan de Joodse gemeenschap. Dat Kok dat niet doet, laat maar weer eens zien hoe stug de Nederlandse overheid met dit onderwerp omgaat en dat men dankzij deze houding anders tegen het rapport van de commissie-Van Kemenade aankijkt, stelt Louis Burgers.²⁷²

Ten slotte zijn er 5 artikelen die betrekking hebben op de eis van de Roma en de Sinti, er volgen er nog 5 in februari. De zigeuners krijgen op 11 februari te horen dat ook zij genoegdoening zullen krijgen, samen met de Indische gemeenschap.

In februari gaat de verslaggeving over de hoogte van de restitutie aan de Joodse gemeenschap door. 9 artikelen laten kritiek op de hoogte van het bedrag horen of hoe de commissie tot dit bedrag is gekomen. Lipschits laat weten het rapport een gemiste kans te vinden; ‘Dit zou het rapport worden met het antwoord. Dat is kennelijk niet gebeurd.’ Het bedrag is een slag in de lucht en ‘dat is beledigend voor de Joodse samenleving.’²⁷³ Een andere stem is te horen in *De Gelderlander*, waar Paul Baeten de berekening van Van Kemenade billijk vindt en geeft aan dat er wel degelijk rekening gehouden is met inflatie, maar dat niet iedereen binnen de Joodse gemeenschap tevreden zal zijn met niets minder dan een volledige erkenning van de claims.²⁷⁴ Gerstenfeld haalt uit naar het rapport door het “moreel een zesje en financieel een twee” te geven. Er zijn met vele zaken geen rekening gehouden en de Joodse gemeenschap heeft veel geleden tijdens en na de oorlog. Dat leed zou

²⁶⁸ Rottenberg, Hella (28 januari 2000) ‘De Nederlandse overheid heeft niet geprofiteerd’. *De Volkskrant*.

²⁶⁹ Redactie (29 januari 2000) Pijnlijke momenten. *Het Parool*.

²⁷⁰ Haastrecht, Ruud van (28 januari 2000) De Joodse gemeenschap neemt eindelijk haar plaats weer in. *Trouw*.

²⁷¹ Renout, Frank (28 januari 2000) Tevreden over erkenning, nu nog genoegdoening. *Algemeen Dagblad*.

²⁷² L. Burgers (28 januari 2000) Een excuus van de regering is op zijn plaats. *Leeuwarder Courant*.

²⁷³ Redactie (1 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: ‘De zuinigheid en kilte overheersen’. *De Gelderlander*.

²⁷⁴ Baeten, Paul (1 februari 2000) Hoogte claims lijkt belangrijker dan de betekenis. *De Gelderlander*.

gedragen moeten worden door de Nederlandse gemeenschap, vooral op financieel gebied.²⁷⁵ Hella Rottenberg laat weten dat het noemen van een arbitrair bedrag lijkt op het afkopen van een morele schuld, maar het was volgens haar de bedoeling dat er juist nu wel berekend en afgerekend zou worden dat is dus niet gebeurd.²⁷⁶

In het *NRC Handelsblad* laat J.L. van Heldring weten dat de excuses van Kok niet nodig waren, omdat het niet zijn plek was om te doen. De restitutie is wat dat betreft volgens Van Heldring meer waard dan duizend excuses.²⁷⁷ Harry van Wijnen maakt zich in het *NRC Handelsblad* druk om het geheugenverlies van de politiek; “*Politici die nu voor het eerst horen dat de Nederlandse overheid geen gevoel heeft getoond tegenover de teruggekeerde Joden, zijn niet helemaal van deze wereld en moeten nodig hun leerachterstand inhalen*”.²⁷⁸

Ook is er kritiek op de Joodse gemeenschap, Paul de Hen vind de weg die ingeslagen wordt verkeerd, de eis voor genoegdoening wordt op hoge toon gevoerd en deze krijgt men het liefst in de vorm van veel geld. Ook met het oog op erfelijk slachtofferschap en inherent daaraan erfelijk daderschap, is hij bang dat dit een basis kan leggen voor aversie tegen een hele groep.²⁷⁹ Vuijsje deelt zijn mening dat er een groep bestaat, maar probeert juist hiermee uit te leggen dat de Joodse gemeenschap anders is, door levenservaring, en dat de slechte ervaringen na de oorlog van deze groep, het recht op een duidelijke en ruimhartige restitutie afdwingen.²⁸⁰

Vanaf 16 februari is het CJO met de overheid in overleg over de hoogte en besteding van het bedrag, er zijn drie artikelen gewijd aan de eigen berekeningen die het CJO heeft laten uitvoeren en waarbij het bedrag veel hoger uitkomt.

Het *NRC Handelsblad* plaatst ingezonden brieven, de heer Van Heijningen vind het niks dat er een halve eeuw na de oorlog, waar iedereen door geleden heeft, nu een uitzondering gemaakt wordt voor één groep.²⁸¹ Een andere mening is die van de heer Kop-Frieling, die het niet eens is met het feit dat de Nederlandse samenleving van nu moet boeten voor het gedrag van een andere generatie.²⁸² H. TH. Hoffmann stelt dat zijn ouders Joodse onderduikers in huis hebben gehad tijdens de oorlog die geld hebben gekost. Volgens de berekeningen die het CJO gebruikt, zouden de erfgenamen nu minimaal 100.000 gulden

²⁷⁵ Gerstenfeld, Manfred (1 februari 2000) Van Kemenade is veel te zuinig ; Kabinet moet Joodse gemeenschap minstens een miljard geven. *Algemeen Dagblad*.

²⁷⁶ Rottenberg, Hella (5 februari 2000) Met mooi gebaar is nog geen onrecht hersteld. *De Volkskrant*.

²⁷⁷ Heldring, J.L., (1 februari 2000) Meer waard dan duizend excuses. *NRC Handelsblad*.

²⁷⁸ Wijnen, Harry van (1 februari 2000) Eeuwigdurende excuses. *NRC Handelsblad*.

²⁷⁹ Hen, Paul de (5 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: geen afkoop. *Elsevier*.

²⁸⁰ Vuijsje, Hans (11 februari 2000) Overheid moet ruimhartig zijn jegens Joden. *NRC Handelsblad*.

²⁸¹ Heijningen, L. van, (22 februari 2000) Rechtsherstel 1. *NRC Handelsblad*.

²⁸² Kop-Frieling, H., (22 februari 2000) Rechtsherstel 3. *NRC Handelsblad*.

kunnen krijgen als compensatie hiervan, ware het niet dat zij buiten alle regelingen vallen. Hoffmann verwacht dat als de Joodse gemeenschap haar zin weet door te drijven, en 2 miljard incasseert, de Joodse ereschulden ook zullen worden afgelost. “*De heer Naftaniel kan mijn adres krijgen bij de redactie!*”²⁸³

In maart komt de uiteindelijke hoogte van de restitutie vast te staan. Dat het een cijfer achter de komma heeft, is volgens Berkhout belangrijk, want dat symboliseert dat het niet om een gebaar gaat, maar om een berekening.²⁸⁴

Vanaf maart 2000 volgen 38 artikelen die gaan over de verdeling en besteding van het geld en feitelijk alle artikelen die nog geplaatst worden na 20 september gaan hierover.

Op 4 mei, de dag van de nationale dodenherdenking, verschijnen er 6 artikelen met betrekking op het rechtsherstel. Arno Goudsmit laat een kritische toon horen als hij stelt dat de manier waarop het CJO, die ook hem zou vertegenwoordigen, te werk gaat hem stoort, vanwege de bijna morele chantage.²⁸⁵ Persoonlijke verhalen verschijnen ook in de kranten, zoals dat van Frieda Menco-Brommet. Ze spreekt over de oorlog en laat weten dat ze het geld ziet als een vergoeding voor de gemiste kansen in haar leven.²⁸⁶

Berkhout geeft aan dat Naftaniel waarschijnlijk de juiste man op de juiste plaats was, vanwege zijn houding en persoonlijkheid, die het goed doen in het huidige media-tijdperk. Ook wijst hij erop dat de verzekeraars en banken erg welwillend waren, maar dat de overheid niet diep in de buidel tastte, dankzij Christiaan Rupert, topambtenaar bij Financiën, die zich meer richtte op de schatkist dan op restitutie.²⁸⁷ Ook krijgt Naftaniel kritiek op de manier waarop het CJO met de eigen achterban omgaat. De vuist op tafel tijdens de onderhandelingen maakte dat sommigen zich er ongemakkelijk bij gingen voelen en diezelfde houding is niet de gewenste tegenover de eigen achterban.²⁸⁸

Een ander onderwerp dat behandeld wordt in de kranten, is de patstelling tussen het CJO en de AEX en de banken, hier verschijnen tussen 5 april en 17 juni 19 artikelen over.

Vanaf het moment dat alle regelingen zijn getroffen en men begint aan de verdeling, gaat de frequentie van artikelen over het rechtsherstel omlaag. Er is een kleine opleving van 9 artikelen in december 2000, wanneer bekend wordt dat de eerste uitkering is uitgevallen op 14.000 gulden per persoon.

²⁸³ Hoffmann, H. Th., (22 februari 2000) Rechtsherstel 2. *NRC Handelsblad*.

²⁸⁴ Berkhout, Karel (22 maart 2000) Tevredenheid over uitkomst tegoed Joden. *NRC Handelsblad*.

²⁸⁵ Pinedo, Danielle (4 mei 2000) Imago. *NRC Handelsblad*.

²⁸⁶ Bekkers, Angela (4 mei 2000)

²⁸⁷ Berkhout, Karel (4 mei 2000) Een vonk slaat over na jaren van stilte. *NRC Handelsblad*.

²⁸⁸ Renout, Frank en Wit, Philip de (17 juni 2001) De strijd om de honderden miljoenen. *Algemeen Dagblad*.

4.6 2001: Afronding van het debat

In maart 2001 komt het rechtsherstel weer even in het nieuws met 12 artikelen vanwege de boeken ‘*Berooid*’ van Gerard Aalders, en ‘*De kleine sjoa*’ van Isaac Lipschits. die uitgebracht worden. Vooral het boek van Aalders krijgt veel aandacht, omdat hij schrijft dat de Nederlandse overheid wel heeft geprofiteerd na de oorlog, terwijl Van Kemenade in zijn rapport stelde dat dat niet zo was.²⁸⁹

Vanaf april 2001 verschijnen er in 2001 nog 8 artikelen die het onderwerp raken, vooral over de vervolguitering.

4.7 Vier kranten uitgelicht

4.7.1 NRC Handelsblad: Veelvuldig en genuanceerd

Tussen 1997 en 2001 plaatst het *NRC Handelsblad* 58 artikelen die te maken hebben met het rechtsherstel. Zij is daarmee de krant die het grootste aantal artikelen over dit onderwerp plaatst. Van deze artikelen zijn er 10 van de hand van financieel redacteur Karel Berkhout, daarmee is hij degene die het meest schrijft over het onderwerp. Het *NRC Handelsblad* geeft veel uitleg over de achtergrond van het rechtsherstel en geeft daarbij aan dat het niet heel soepel verliep, maar juist star en kil. Daarbij krijgt Aalders veel ruimte om zijn verhaal te doen, zelf schrijft hij 4 artikelen en wordt eenmaal keer geïnterviewd over de kwestie, maar Paul Arnoldussen reageert kritisch. Hans Knoop uit in de krant kritiek op het CIDI en CJO waarop vervolgens Ronny Naftaniel en Hans Vuijsje ruimte krijgen deze te pareren. Onderzoekers Hoek en Klein krijgen de ruimte om te reageren op het kritische artikel van Aalders over de commissie-Van Kemenade.

De algemene tendens geeft het beeld van een niet goed verlopen rechtsherstel en dat de commissies die in het leven geroepen zijn, wel wat minder van de oude kilheid hadden mogen laten zien. De houding van de regering tegenover de onderhandelaars wordt afgekeurd en het ontbreken van de excuses van premier Kok wordt op negatieve toon beschreven. In januari 2000, wanneer dit alles aan de orde is, verschijnen er maar liefst 12 artikelen hierover en in februari 10. Ter vergelijking; *De Volkskrant* en het *Algemeen Dagblad* laten ieder maar 3 artikelen over dit onderwerp zien in februari.

Berkhout houdt ook na alle onderhandelingen kritiek op de hoogte van het bedrag dat wordt uitgekeerd, al is de Joodse gemeenschap daar wel tevreden over. Ingezonden brieven laten ook verschillende punten van harde kritiek horen; op de gemiste excuses van Kok, de

²⁸⁹ Heijmans, Toine (24 maart 2001) Overheid verdiende aan Holocaust ; Adviseur moest bezien hoe de kassa voor erfrechten het vaakst kon rinkelen. *De Volkskrant*.

gegeven excuses van Kok, de houding van Vuijsje, de uitzonderingspositie van de Joodse gemeenschap, op het CJO en op Naftaniel. De soms heftige kritieken die in de brieven te lezen zijn, zijn niet helemaal overeenkomstig met de toon van het *NRC Handelsblad*, de krant heeft weinig kritiek op het CJO, maar wel op de overheid.

4.7.2 De Volkskrant: Opvallend stil over het CJO

Tussen 1997 en 2001 plaatst *De Volkskrant* 45 artikelen die betrekking hebben op het rechtsherstel, na het *NRC Handelsblad* de tweede in de rij. Hella Rottenberg schrijft in die tijd 8 artikelen voor de krant. In *De Volkskrant* wordt eveneens de achtergrond van het rechtsherstel geschetst, ook hier komen de regelingen uit het verleden er niet goed vanaf, deze worden traag en weinig begripvol genoemd. Na het verschijnen van het tussenrapport van de commissie-Scholten, is het Rottenberg die als eerste de verbinding maakt tussen de financiering van de banken en verzekeringsmaatschappijen van de commissie, en de vage resultaten in het rapport. Volgens haar is de commissie haar taak vergeten en van degelijk onderzoek is weinig sprake.²⁹⁰ Gerard Aalders krijgt in een boekbespreking veel kritiek over zich uitgestort, hij wordt ervan beticht onvolledig, onnauwkeurig, onregelmatig en sensatiebelust genoemd. Ook de commissie-Scholten komt er niet goed vanaf.²⁹¹ Deze kritiek wordt door J.L. van der Pauw, hoofd onderzoek van de commissie-Scholten juist weer wat zachter gemaakt, omdat deze zegt dat de kritiek op Aalders op basis van het onderzoek van Scholten was, maar dat dat onderzoek nog helemaal niet aan de orde is gekomen. En hij geeft aan dat er bronnenmateriaal is gebruikt waar Aalders helemaal geen toegang tot heeft gehad.²⁹² Naftaniel mag in een artikel uitweiden over zijn problemen met de commissie-Scholten en stelt dat deze te veel bezig is met de wensen van haar opdrachtgever. Ook neemt Naftaniel het op voor Aalders, die zelf niet aan het woord komt in de krant.²⁹³ Hella Rottenberg laat vertrouwen in het CJO zien, vertrouwen dat ze niet heeft de overheid, die zich gedraagt als kruidenier.²⁹⁴ Van Kemenade wordt door Rottenberg geïnterviewd en krijgt niet echt kritische vragen, terwijl er toch zo veel kritiek op hem en het rapport is.²⁹⁵ Dat is op zijn minst opvallend te noemen, ook omdat Van Kemenade in de geschreven pers helemaal niet aan het woord komt buiten dit artikel. Peter Klein wordt door Rottenberg en Wansink

²⁹⁰ Rottenberg, Hella (17 december 1998) Onderzoek naar tegoeden beperkt. *De Volkskrant*.

²⁹¹ Borg, Lucette ter en Waard, Peter de (14 mei 1999) De nazi-roof van Joods bezit ; Gerard Aalders is onnauwkeurig en onvolledig. *De Volkskrant*.

²⁹² Pauw, J.L. van der (19 mei 1999) Kritiek op commissie-Scholten schiet zijn doel voorbij. *De Volkskrant*.

²⁹³ Naftaniel, Ronny (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof ; Onderzoek naar roof van Joodse tegoeden wordt door banken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.

²⁹⁴ Rottenberg, Hella (10 november 1999) Akkoord over Joodse polissen noopt Zalm tot royaal gebaar. *De Volkskrant*.

²⁹⁵ Rottenberg, Hella (28 januari 2000) "DE Nederlandse overheid heeft niet geprofiteerd. *De Volkskrant*.

geïnterviewd, maar wordt als een verwarde man neergezet die zich vooral persoonlijk aantrekt wat hij allemaal is tegengekomen tijdens zijn werk voor de commissie.²⁹⁶ Een week na deze interviews is Rottenberg wel hard in haar oordeel over het bedrag van 250 miljoen gulden die genoemd wordt door de commissie-Van Kemenade, ook is ze helemaal niet te spreken over de afwegingen en aanpak van de commissies, terwijl ze een week ervoor in de twee interviews daar geen blijk van geeft.²⁹⁷ Vrij opvallend is dat de kritiek op het CJO, die wel in andere kranten te vinden is, bij *De Volkskrant* ontbreekt. De enige kritiek op Naftaniel komt van Vuisje, in augustus 2000, als de discussie al is afgezwakt.²⁹⁸ Opvallend is ook dat de algemene teneur die men hoort na het verschijnen van het boek '*Berooid*' van Aalders, vrij positief is, *De Volkskrant* een hele andere kant opgaat. Waar men in andere kranten vooral leest dat Aalders vindt dat het rechtsherstel juist niet gefaald heeft, kopt *De Volkskrant* met titels als; '*Overheid verdiende aan Holocaust ; Adviseur moest zien hoe kassa voor erfrechten het vaakst kon rinkelen*', en '*Lot Joden jarenlang ondergeschikt ; Aalders ziet rechters als lichtpuntje*'.

4.7.3 *Het Parool*: Geen plaats voor Aalders

Het Parool levert tussen 1992 en 2001 31 artikelen over het rechtsherstel en begint daar dus al eerder mee dan de andere kranten die worden uitgelicht. Dit is ook de enige regionale krant die hier behandeld wordt. Ronny Naftaniel mag een artikel schrijven over de taak van de commissies en spreekt uit dat hij rekt op een finale afrekening van het verleden.²⁹⁹ Ook na de uitkomst van het rapport van de commissie-Van Kemenade is er kritiek op de hoogte van het voorgestelde bedrag. Interessant is het tweegesprek tussen Belinfante en Naftaniel dat in mei 2000 verschijnt, waar de twee elkaar het vuur aan de schenen leggen en waar dus ruimte voor is. Naftaniel krijgt ook via een ingezonden brief hevige kritiek te verduren.³⁰⁰ Daar is dus een bepaald evenwicht in te vinden. Er is binnen *Het Parool* niet duidelijk iemand aan te wijzen die als journalist opvalt of vaker artikelen schrijft. De toon is neutraal en vestigt zich ook op de uitvloeiselen van het debat, zoals de inhoud van de kaarten uit het LiRo-archief en een kort interview met De Goede over zijn tijd als staatssecretaris bij Financiën.^{301 302} Opvallend is dat Aalders in vergelijking met het *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant* weinig aandacht krijgt, en dan vooral nadat zijn boek '*Berooid*' is uitgebracht.

²⁹⁶ Rottenberg, Hella en Wansink, Hans (29 januari 2000) Onbeantwoorde vragen ; Minister Lieftinck maakte na de oorlog een fundamentele fout. *De Volkskrant*.

²⁹⁷ Rottenberg, Hella (5 februari 2000) Met mooi gebaar is nog geen onrecht hersteld. *De Volkskrant*.

²⁹⁸ Wansink, Hans (12 augustus 2000) 'Het gaat om geld dat van Joden is'. *De Volkskrant*.

²⁹⁹ Naftaniel, Ronny (22 augustus 1998) Joods-Zwitsers akkoord ook van belang in Nederland. *Het Parool*.

³⁰⁰ Gunzeln, G. (24 mei 2000) Kille rekenaar. *Het Parool*.

³⁰¹ Schulte, Addie (1 september 1998) Kaarten uit LiRo-archief betrof kansloze claims. *Het Parool*.

³⁰² Redactie (16 december 1999) De Goede: het is alleen maar oud zeer. *Het Parool*.

4.7.4 *Algemeen Dagblad*: Neutraal doch scherp naar het CJO

Het *Algemeen Dagblad* komt op een vierde plek als het gaat om de frequentie van artikelen over het rechtsherstel, met 29 artikelen, 7 komen van de hand van Frank Renout. Er is sprake van kritiek op de hoogte van het bedrag dat de commissie-Van Kemenade voorstelt, geuit door Manfred Gerstenfeld.³⁰³ Numann van het CJO wordt geïnterviewd en geeft een genuanceerd beeld van het rapport van de commissie-Van Kemenade, degelijk onderzoek, maar het voorgestelde bedrag is te laag.³⁰⁴ Datzelfde zegt Gerstenfeld in een artikel van zijn hand en stelt dat het onderzoek van de commissie ook uit eigenbelang is en dat de regering van nu verantwoordelijkheid draagt voor de regering van toen.³⁰⁵ In juni 2000, als de discussie zich vooral rond het CJO en de AEX vormt, plaatst het *Algemeen Dagblad* vijf artikelen hierover, meer dan enige andere krant. Daarbij wordt er behoorlijke kritiek geuit op de houding van het CJO tegenover de eigen achterban.³⁰⁶ Aalders en zijn onderzoek worden met geen woord genoemd tot het uitkomen van zijn boek in 2001, pas dan verschijnen er twee artikelen, waarvan er bij één de nadruk weer wordt gelegd op de restitutie van de beurs. Leden van de Joodse gemeenschap komen aan het woord en leveren de grootste kritiek op de overheid in het *Algemeen Dagblad* en Aalders ontbreekt zo goed als helemaal. Het merendeel van de artikelen is neutraal en informatief van aard, maar door de keuze aan wie het woord te geven, komt er een toon van ongenoegen naar de overheid naar boven.

4.8 Conclusie

Het *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant* hebben een eigen toon wat betreft het rechtsherstel. Al met al heeft het *NRC Handelsblad* behoorlijke kritiek op de overheid en de commissie-Van Kemenade, maar laat zij nuancerend alle partijen van de discussie aan het woord en mag iedereen ook reageren op de gekregen kritiek door de jaren heen. Het lijkt erop dat *De Volkskrant* haar pijlen op iedereen heeft gericht, bovenal de overheid en de commissies met hun rapporten, maar daar waar er mogelijkheden zijn om ze daar direct op aan te spreken, wordt dit nagelaten. *Het Parool* en het *Algemeen Dagblad* zijn kalmer van toon en ook neutraler. Bij *Het Parool* is er niet een bepaalde journalist aan te wijzen die een stempel op de discussie drukt en Renout van het *Algemeen Dagblad* is meer een interviewer dan een onderzoeksjournalist zoals Berkhout en Rottenberg. De verschillende kranten tonen hierdoor allemaal hun eigen karakter.

³⁰³ Meijers, Joop (26 januari 2000) 'Commissie-Van Kemenade berooft de Joodse gemeenschap'. *Algemeen Dagblad*.

³⁰⁴ Renout, Frank (28 januari 2000) Tevreden over erkenning, nu nog genoegdoening. *Algemeen Dagblad*.

³⁰⁵ Gerstenfeld, Manfred (1 februari 2000) Van Kemenade is veel te zuinig ; Kabinet moet Joodse oorlogsslachtoffers meer dan een miljard geven. *Algemeen Dagblad*.

³⁰⁶ Renout, Frank en Wit, Philip de (17 juni 2000) De strijd om de honderden miljoenen. *De Volkskrant*.

5. Conclusie

De literatuurstudie die het rechtsherstel beschrijft en een achtergrond voor de latere discussie vormt, geeft aan dat het onderwerp al vanaf 1945 een heet hangijzer is. Van het begin af aan wordt de wijze waarop het rechtsherstel verloopt en de slachtoffers worden opgevangen bekritiseerd. Een netwerk aan wetten en besluiten kan niet voorkomen dat er een sfeer van ongenoegen rondom het rechtsherstel blijft hangen. Deels verantwoordelijk hiervoor is de starre houding van de overheid tegenover de slachtoffers van de oorlog, zowel direct na de oorlog als tientallen jaren daarna.

Het debat dat opkomt in de jaren negentig richt zich dan ook voornamelijk op dit ongenoegen en de overheid onderzoekt vooral haar eigen verleden met het instellen van de onderzoekscommissies. Vanaf 1997 tot 2001 verschijnen er in de nationale en regionale kranten 298 artikelen met betrekking op het rechtsherstel. Hieruit blijkt overduidelijk dat de discussie over het rechtsherstel door de media als belangrijk wordt gezien.

De drie groepen die nader onderzocht zijn, de overheid, de wetenschap en de Joodse gemeenschap, geven ieder op hun eigen wijze aan hoe vanuit hun groep de discussie werd gevoerd en gevoeld. Elke groep is goed aan te wijzen, maar zijn intern ook erg verdeeld, met verschillende belangen, eisen en verwachtingen. Ook lopen de grenzen van groepen soms door elkaar heen. Het is door al deze verschillen ingewikkeld om tot een afronding te komen.

Het debat richt zich vanaf het begin voornamelijk op de overheid, die ook vanwege de geschiedenis in een hoek geplaatst wordt als boosdoener. Dit etiket hebben zij door de jaren heen maar deels van zich af kunnen schudden. Alle kranten hebben kritiek op de houding van de overheid en de onderzoekscommissies, vanwege hun houding en werkwijze, alsook vanwege hun aanbevelingen. Het CJO wordt in de eerste jaren van de discussie weinig bekritiseerd door de onderzochte media. Dit veranderde op het moment dat de overheid onderhandelde over de uitbetalingen van uitkeringen aan de vervolgingsslachtoffers met het CJO als belangenbehartiger van de Joodse gemeenschap. Opvallend hieraan is dat de grootste kritiek vanuit de Joodse gemeenschap zelf komt. Deze kritiek draait in de kern om de vijandelijke houding van het CJO tegenover de overheid en de eigen achterban. Ondanks het debat tussen wetenschappers over het rechtsherstel, werd in de media vooral aandacht besteed aan de visie van Gerard Aalders. Aalders trad dan ook actief naar buiten met zijn onderzoeksresultaten.

De media laten op verschillende wijze de drie groepen aan het woord, via interviews, citaten en soms opinieartikelen geschreven door vertegenwoordigers van een van deze

groepen. Het NRC Handelsblad is de krant die het meest bericht over het rechtsherstel en doet dit genuanceerd, door iedereen op elkaar te laten reageren. Het NRC is daarin uniek door ruimte te maken voor alle betrokken partijen. De Volkskrant is daar minder genuanceerd in. Daar krijgt vooral kritiek op de overheid ruimte. Een opvallende stilte in de Volkskrant is bijvoorbeeld de afwezigheid van kritiek op het CJO. Ook laten zij Aalders links liggen, terwijl deze in andere kranten wel een belangrijke rol in de discussie vormt. Het Parool richt zich het meest van de uitgelichte kranten op bijzaken van de discussie en heeft geen vaste journalist die over het rechtsherstel schrijft, zoals de andere drie kranten dat wel hebben. Het Algemeen Dagblad is in haar beeldvorming vrij neutraal, maar de nadruk wordt ook hier op het falen van de overheid gelegd. De kranten laten allemaal bepaalde mensen aan het woord en op die manier zenden ze ook een boodschap uit door selectie. De rol van de media binnen deze discussie zou men kunnen omschrijven als beeldvormend en kritisch op de overheid. Zij besluiten wanneer het debat begint en wanneer deze eindigt, beiden vrij abrupt. De ruimte die er is voor de verschillende invalshoeken wordt niet altijd benut en het ontbreekt veelal aan kritische onderzoeksjournalistiek. Er zijn weinig artikelen te vinden waarin men genuanceerd tot een oordeel komt en echt harde uitspraken durft te doen. De harde uitspraken zijn van de drie groepen zelf afkomstig en dan vooral uit ingezonden brieven. Door het plaatsen van deze meningen kunnen de media zich toch scherp uiten.

Nergens is er een publicatie gevonden die dit onderwerp behandelt vanuit het oogpunt van de media, nergens is deze discussie beschreven, terwijl er nog zoveel over te zeggen valt. Dit alles is nog ontgonnen gebied, terwijl het veel zegt over de manier waarop overheid, wetenschap en in dit geval de Joodse gemeenschap met een heet hangijzer uit het verleden omgaan. Deze discussie geeft aan dat mensen mondiger zijn geworden en de overheid misschien wat meegaander. Het laat zien dat tijden veranderen en mensen ook en de politiek verandert mee. Iets dat vroeger vanzelfsprekend was, is dat niet meer. Ook niet als met kijkt naar de Tweede Wereldoorlog en alles wat daarover al geschreven is. Altijd zijn er nieuwe dingen te onderzoeken vanuit een ander perspectief en een andere tijdgeest.

De media gebruiken hun spreekbuisfunctie om de publieke opinie te beïnvloeden, waardoor de overheid in een bepaalde richting wordt geduwd. De media geven aandacht aan het onrecht dat de vervolgingsslachtoffers is aangedaan, die aandacht is zo aanwezig, dat de overheid er op reageert, ook letterlijk, door de opiniestukken die de commissieleden en oud-ministers in de kranten schrijven. Aalders krijgt veel media-aandacht, terwijl het interne debat binnen de wetenschap over welke cijfers over het rechtsherstel de correcte zijn en op welke wijze dit rechtsherstel nu echt heeft plaatsgevonden, op de achtergrond raakt. Ronny Naftaniel

krijgt in de eerste jaren van het debat de ruimte, meer als woordvoerder van de Joodse gemeenschap dan als woordvoerder van het CJO. Latere kritiek op zijn werkwijze als onderhandelaar kwam juist uit de Joodse gemeenschap, waarop de media zich aanpassen en deze kritiek soms zelf overnemen. Het sluiten van het debat is ook iets dat de media zich toe-eigenen, voor velen is de discussie nog niet gesloten, maar de media zijn vrij abrupt in hun einde ervan.

5.1 Vervolgonderzoek

Uit dit onderzoek is een aantal interessante zaken te destilleren, die vragen om meer onderzoek. Na de verschillende kanten te hebben gezien die meespeelden in het debat, is het bijna evident dat er vervolgonderzoek gedaan wordt. De toon per krant is verschillend en men kan zich afvragen waar dit vandaan komt, is dit historisch te verantwoorden of komt het omdat de kranten en journalisten eigen voorkeuren hebben? Dat zou aan de hand van een feitelijk onderzoek kunne, die de inhoud van de artikelen vergelijken met de feiten die op tafel liggen. Dan kan men pas echt onderzoeken hoe de kranten zich binnen het debat opstellen, dit vraagt wel om een uitgebreid onderzoek. Ook is het opvallend dat er nog helemaal geen literatuur is over het debat om het rechtsherstel, niemand heeft dit in kaart gebracht. Het lijkt erop dat men na vier jaar gesteggel echt het boek dicht wil slaan, maar er zijn nog zat ontdekkingen te doen. De vraag rijst welke invloeden allemaal hebben meegespeeld, voor en vooral achter de schermen. Hoe zijn de onderhandelingen tussen het CJO en de overheid precies verlopen, zijn er bijvoorbeeld voorwaarden gesteld, en is er een document die de afspraken vastlegt? Ook de onderhandelingen tussen het CJO en de beurs en banken zij onder schemerige omstandigheden gevoerd, met het JWC en het Hevesi-comité op de achtergrond.

Literatuurlijst

- Aalders, G. *Berooid. De beroofde Joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945.* (Amsterdam 2001)
- Bossenbroek, M. *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog.* (Amsterdam 2001)
- Kristel, C. (red.) *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming.* (Amsterdam 2002)
- J. Boom en S. Pleij, Het archief dat zoek was. *De Groene Amsterdammer* 49 (1997)
- J. Boom, Drijfzand; Isaac Lipschits over de commissie-Van Kemenade. *De Groene Amsterdammer* 124(2000)

Bronnen

1991

- Kamp, L.B. van de (25 juli 1991) Regering tegenover oorlogsleed. *NRC Handelsblad*.

1992

- Houten, J.J. van (17 juli 1992) Joods erfgoed. *Het Parool*.
- Lowenhardt, Anita (18 augustus 1992) 'Ik dacht dat Joods zijn het ergste was dat je kon overkomen. *Trouw*.

1996

- Peeters, Frans (13 september 1996) Van geroofd goud zag Nederland slechts helft terug. *Het Parool*.
- Postma, Ivo (14 september 1996) RIOD zoekt sporen van geroofde Joodse eigendommen. *Brabants Dagblad*.

1997

- Brandsma, Rinze (25 april 1997) Zoektocht naar 'Joods geld' nog nooit voltooid. *Brabants Dagblad*.
- Berkhout, Karel (15 juli 1997) Verzekeraar wil oorlogsschande wissen. *NRC Handelsblad*.
- Rottenberg, Hella (2 augustus 1997) Op zoek naar Joods tegoed. *De Volkskrant*.
- Berkhout, Karel (2 augustus 1997) Hoe de Nederlandse regering worstelde met het rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Wijnen, Harry van (25 augustus 1997) Onfrisse strijd over Joodse effecten. *NRC Handelsblad*.
- Driel, Mark van (10 december 1997) Vorige week werd op een stille zolder van een grachtenpand het archief van de LiRo-bank teruggevonden. Slordigheidje, vergeten door Financiën?... *Algemeen Dagblad*.
- Rooijen, van (10 december 1997) Kordes sluit parlementaire enquête naar handelswijze Agentschap niet af. *ANP*.
- Rottenberg, Hella (11 december 1997) Nederlandse staat was zuinig bij teruggave Joods bezit. *De Volkskrant*
- Redactie (11 december 1997) Volgende maand duidelijkheid over Joodse bezittingen. *Het Financiële Dagblad*.
- Helwig (12 december 1997) Joodse tegoeden ; Commissie-Kordes verwacht eind januari eerste rapport. *ANP*

- Arnoldussen, Paul (13 december 1997) 'Ja, het wordt ervaren als een soort grafschennis'. *Het Parool*.
- Haan, Ido de (17 december 1997) Ophef over de LiRo-affaire komt overtrokken over. *NRC Handelsblad*.

1998

- Redactie (15 mei 1998) In twee maanden duizend Joodse claims bij meldpunt. *Leeuwarder Courant*.
- Naftaniel, Ronny (22 augustus 1998) Joods-Zwitsers akkoord ook voor belang voor Nederland. *Het Parool*.
- Schulte, Addie (1 september 1998) Kaarten uit LiRo-archief betroffen kansloze claims. *Het Parool*.
- Suurmond (8 oktober 1998) Joodse ondernemers kregen na oorlog veel te weinig compensatie. *ANP*
- Suurmond (9 oktober 1998) Nazi's stalen minstens een miljard van Nederlandse Joden. *ANP*
- Redactie (9 oktober 1998) Rapport van het RIOD: Compensatie Joods bedrijf veel te gering. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (9 oktober 1998) Te weinig vergoed aan Joden/Riod beziet lot bedrijven WO II. *Het Parool*.
- Aalders, Gerard (25 november 1998) Rechtsherstel Joden heeft niet gefaald. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (25 november 1998) 'Rechtsherstel van Joden faalde niet'. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (28 november 1998) Rapport Joodse tegoeden verlaat. *NRC Handelsblad*.
- Vanlierop, H., Grutterink (9 december 1998) Joodse tegoeden. Commissie-Kordes beveelt collectieve uitkeringen aan. *ANP*
- Redactie (9 december 1998) Joodse nazaten krijgen vijftig miljoen. *Het Parool*.
- Berkhout, Karel (10 december 1998) Overheid onthield Joden vele miljoenen. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (10 december 1998) 'Staat moet Joodse gemeenschap 48,4 mln betalen'. *De Volkskrant*
- Redactie (10 december 1998) Collectief smartengeld voor Joden. *Eindhovens Dagblad*.
- Kurzbauer, Heather (15 december 1998) Rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (16 december 1998) Nederlandse banken correct met Joods geld. *ANP*.
- Grutterink (16 december 1998) Nederlandse banken correct tegenover Joodse oorlogsslachtoffers. *ANP*
- Redactie (16 december 1998) Banken hebben zich niet verrijkt; Commissie-Scholten. *NRC Handelsblad*.
- Berkhout, Karel (17 december 1998) Onderzoek naar Joodse tegoeden niet erg gedegen. *NRC Handelsblad*.

- Rottenberg, Hella (17 december 1998) Onderzoek naar tegoeden beperkt. *De Volkskrant*.
- Redactie (17 december 1998) Banken stalen niet van Joden ; Commissie: Teruggave na de oorlog was redelijk volledig. *Algemeen Dagblad*.

1999

- Walvisch, Simone (18 januari 1999) Onteigend door de Duitsers, onteigend door de staat. *De Volkskrant*.
- Borsboom, H.J. (27 februari 1999) Oorlogsuitkering. *Rijn en Gouwe*.
- Grutterink (2 maart 1999) Indische Nederlanders stellen eisen. *ANP*.
- Koelewijn, Rinskje (10 mei 1999) Oorlogsweskind Van Huiden strijdt 56 jaar voor rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Arnoldussen, Paul (10 mei 1999) Publiciteit rond 'Roof' liep weer gesmeerd. *Het Parool*.
- Heijmans, Toine (11 mei 1999) Bank-archieven onbeperkt open voor onderzoek. *De Volkskrant*.
- Gunnink (12 mei 1999) Twist Joods bezit neemt toe. *Het Financiële Dagblad*.
- Redactie (14 mei 1999) Tapporten over roof van Joods bezit komen later. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (14 mei 1999) Roof. *De Volkskrant*.
- Borg, Lucette ter, en Waard, Peter de (14 mei 1999) De nazi-roof van Joods bezit ; Gerard Aalders is onnauwkeurig en onvolledig. *De Volkskrant*
- Redactie (14 mei 1999) Joods wereldcongres meldt 1 mrd roofgoed. *Het Financiële Dagblad*.
- Pauw, J.L. van der (19 mei 1999) Kritiek op commissie Scholten schiet zijn doel voorbij. *De Volkskrant*.
- Redactie (27 mei 1999) Commissie-Scholten is doof ; Onderzoek naar roof van Joodse tegoeden wordt door banken en verzekeraars gefinancierd. *De Volkskrant*.
- Redactie (28 mei 1999) Tweede Kamer haalt uit naar commissie roof Joods kapitaal. *De Volkskrant*.
- Knoop, Hans (7 juli 1999) CIDI heeft geen recht op geroofde Joodse tegoeden. *NRC Handelsblad*.
- Naftaniel, Ronny (8 juli 1999) Joodse tegoeden eerlijk verdeeld. *NRC Handelsblad*.
- Rottenberg, Hella (10 november 1999) Akkoord over Joodse tegoeden noopt Zalm tot royaal gebaar. *De Volkskrant*.
- Redactie (10 november 1999) Ruzie over Joods geld ; Kort geding over verdeling miljoenen van kampslachtoffers. *Trouw*.
- Berkhout, Karel (10 november 1999) Akkoord tegoeden nog wankel evenwicht. *NRC Handelsblad*.
- Grutterink (14 december 1999) 'Beurs, banken en verzekeraars moeten Joden tegemoet komen'. *ANP*.

- Redactie (15 december 1999) Beurs fout in met Joodse tegoeden ; Naftaniel: uitslag is verbijsterend. *Het Parool*.
- Redactie (16 december 1999) Helft Joodse ambtenaren kreeg niets. *Het Parool*.
- Redactie (16 december 1999) Beurs moet spijt betuigen voor roof. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (16 december 1999) Beurs, banken en verzekeraars moeten Joden tegemoet komen. *De Volkskrant*.
- Redactie (16 december 1999) De Goede: het is alleen maar oud zeer. *Het Parool*.
- Redactie (16 december 1999) 'Beurs staat in het krijt bij Joden'. *Brabants Dagblad*.
- Redactie (16 december 1999) 'Beurs was fout in de oorlog' ; Voorloper AEX werkte mee aan roof Joodse aandelen. *Algemeen Dagblad*.
- Berkhout, Karel (16 december 1999) Zwarte bladzijde over de beurs. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (16 december 1999) Kabinet-Den Uyl misleidde Kamer. *De Volkskrant*.
- Redactie (16 december 1999) Gebaar in geld naar Joods gemeenschap. Commissie-Scholten doet banken, overheid en effectenhandel oproep. *De Telegraaf*.
- Redactie (16 december 1999) Beurs moet Joden tegemoet komen. *Dagblad voor Zuid-west Nederland*.
- Redactie (16 december 1999) Oordeel over beurs wordt steeds harder. *Het Financiële Dagblad*.
- Redactie (16 december 1999) Oorlogsgedrag van beurshandel. *Het Financiële Dagblad*.
- Dijkstra (16 december 1999) Hard oordeel oorlogsgedrag beurshandel. *Het Financiële Dagblad*.
- Redactie (17 december 1999) Spijtbetuigingen. *De Telegraaf*.
- Gunnink, F. (18 december 1999) 'Heilige' verontwaardiging. *Het Financiële Dagblad*.
- Lipschits, I., (22 december 1999) Teruggave van geld is recht Joden; Commissie-Scholten. *Trouw*.
- Redactie (24 december 1999) Vereffening. *NRC Handelsblad*.

2000

- Redactie (18 januari 2000) Oorlogsgeld ook naar onderduik. *Trouw*.
- Aalders, Gerard (25 januari 2000) Overheid aan ellende Holocaust. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (25 januari 2000) Commissie: geef Joden 250 miljoen als genoegdoening. *De Volkskrant*.
- Redactie (25 januari 2000) 'Joden vergoeden met 250 miljoen'. *Het Parool*.
- Dijk, van (25 januari 2000) Commissie: ongeveer 250 miljoen voor Joodse gemeenschap. *ANP*.
- Redactie (25 januari 2000) Staat inde te veel geld na Holocaust. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (25 januari 2000) Van Kemenade wil 250 miljoen voor Joden in Nederland. *Dagblad van het Noorden*.
- Koning, Petra de (26 januari 2000) Joodse erfenissen onvoldoende vergoed ; Duidelijkheid over roof en restitutie blijft uit. *NRC Handelsblad*.

- Redactie (26 januari 2000) Joods organisaties eisen meer vergoeding. *De Telegraaf*.
- Redactie (26 januari 2000) 'Schuld niet precies 250 miljoen'. *Trouw*.
- Redactie (26 januari 2000) Joodse gemeenschap: Kwart miljard is te weinig. *Dagblad voor Zuidwest-Nederland*.
- Meijers, Joop (26 januari 2000) 'Commissie-Van Kemenade berooft de Joodse gemeenschap'. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (26 januari 2000) Joodse gemeenschap sceptisch over vergoeding 250 miljoen. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (26 januari 2000) Joden: 250 miljoen is te weinig. *Brabants Dagblad*.
- Renout, Frank (26 januari 2000) Tegoed slag in de lucht ; Conclusies commissie voor Joodse genoegdoening onbevredigd. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (26 januari 2000) Vergoeding aan Joden 'een belediging' *Het Parool*.
- Bergsma (26 januari 2000) Kok erkent tekortschieten in behandeling Joden na WO II. *ANP*
- Redactie (27 januari 2000) Rijk schoot tekort, betaling aan Joden ; Rapport Roof en Rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (27 januari 2000) Van Kemenade: geen harde cijfers. *Het Parool*.
- Palm, Jos (27 januari 2000) Alleen maar spijt betuigen over 'kleine shoah' kan niet meer ; Negeren advies Van Kemenade is onverkoopbaar. *De Volkskrant*.
- Redactie (27 januari 2000) Reactie op Holocaust inadequaar ; 'Omvang roof onduidelijk'. *Het Parool*.
- Redactie (27 januari 2000) Kok erkent: Joden uit kamp kil ontvangen. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (27 januari 2000) Kok erkent fouten bij opvang ; Premier: Nederlandse overheid na Tweede Wereldoorlog tekortgeschoten. *Algemeen Dagblad*.
- Renout, Frank (27 januari 2000) Financiële kant van oorlogsleed uit taboesfeer. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (27 januari 2000) Fouten bij Jodenhulp na oorlog. *Brabants Dagblad*.
- Redactie (27 januari 2000) Kok: opvang na de oorlog schoot tekort. *NRC Handelsblad*.
- Wiggers, Horde, de (27 januari 2000) Joodse gemeenschap vindt 250 miljoen te weinig. *ANP*
- Redactie (27 januari 2000) Kok erkent te kille ontvangst van Joden na de oorlog. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (27 januari 2000) 'Nederland ving Joden na de oorlog slecht op' *Eindhovens Dagblad*.
- Koning, Petra de (27 januari 2000) 'Spijtbetuiging zou passend zijn'. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Rechtsherstel. *De Volkskrant*.
- Redactie (28 januari 2000) Commissie-Van Kemenade oordeelt vernietigend over rechtsherstel. *Het Financiële Dagblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Joodse organisaties vinden 250 miljoen te weinig. *De Volkskrant*.

- Vellekoop, Cees (28 januari 2000) Rechtsherstel. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (28 januari 2000) Punten rapport-Van Kemenade. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Minister Zalm wil excuus aan Joden. *Eindhovens Dagblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Uitblijven excuses van Kok leidt tot boosheid. *De Volkskrant*.
- Redactie (28 januari 2000) Excuses Kok aan Joodse gemeenschap. *NRC Handelsblad*.
- Haastrecht, Ruud van (28 januari 2000) De Joodse gemeenschap neemt eindelijk haar plaats weer in. *Trouw*.
- Redactie (28 januari 2000) Joodse gemeenschap wil eigen onderzoek. *Dagblad voor Zuidwest-Nederland*
- Renout, Frank (28 januari 2000) Tevreden over erkenning, nu nog genoegdoening. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Organisaties Joden willen meer geld ; Tegoeden uit de oorlog. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Van Kemenade: Nederland is zich te laat bewust geworden van het leed van Joden in WO II. *De Gelderlander*.
- Redactie (28 januari 2000) Kok maakt toch excuses voor 'kille opvang' Joden. *Het Parool*.
- Berkhout, Karel (28 januari 2000) Doos van Pandora geopend. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (28 januari 2000) Grootste deel geroofd Joods bezit teruggegeven. *Dagblad van het Noorden*.
- Burgers, Louis (28 januari 2000) Een excuus van de regering is op zijn plaats. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (28 januari 2000) Joodse gemeenschap vindt 250 miljoen te weinig. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (28 januari 2000) Zalm: Joods leed verdient excuus. *Brabants Dagblad*.
- Redactie (28 januari 2000) 'Overheid was onrechtvaardig', Joodse tegoeden. *Trouw*.
- Redactie (28 januari 2000) 'De 250 miljoen is te weinig'. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (28 januari 2000) Joods gemeenschap wijst bod kabinet af. *De Telegraaf*.
- Rottenberg, Hella (28 januari 2000) 'De Nederlandse overheid heeft niet geprofiteerd'. *De Volkskrant*.
- Rottenberg, Hella en Wansink, Hans (29 januari 2000) Onbeantwoorde vragen ; Minister Liefstinck maakte na de oorlog een fundamentele fout. *De Volkskrant*.
- Redactie (29 januari 2000) Roof en rechtsherstel. *Trouw*.
- Redactie (29 januari 2000) Pijnlijke momenten. *Het Parool*.
- Redactie (29 januari 2000) Commentaar: Morele rekenschap.... *Eindhovens Dagblad*.
- Rottenberg, Hella (29 januari 2000) NIOD-medewerker krenkt commissie. *De Volkskrant*.
- Thijn, Ed. van (31 januari 2000) Herdenken moet, ook al is het met lood in de schoenen. *Het Parool*.
- Kooy (31 januari 2000) Sinti en Roma willen rechtsherstel en genoegdoening. *ANP*.
- Redactie (31 januari 2000) Zigeuners willen ook genoegdoening. *Leeuwarder Courant*.

- Redactie (31 januari 2000) Sinti en Roma voele zich door rapport tekortgedaan ; Joodse tegoeden. *Trouw*.
- Redactie (31 januari 2000) Ook zigeuners verlangen nu rechtsherstel. *De Volkskrant*.
- Redactie (31 januari 2000) Zigeuners willen genoegdoening. *NRC Handelsblad*.
- Bruin, de (1 februari 2000) Pleidooi voor onderzoek naar behandeling Joden door gemeenten. *ANP*.
- Heuvel, Eelco van der, en Visser, Dick (1 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: 'De zuinigheid en de kilte overheersen'. *De Gelderlander*.
- Rijpma (1 februari 2000) Onenigheid binnen NIOD over Joodse tegoeden. *ANP*.
- Baeten, Paul (1 februari 2000) Hoogte claims lijkt belangrijker dan de betekenis. *De Gelderlander*.
- Heldring, J.L. (februari 2000) Meer waard dan duizend excuses. *NRC Handelsblad*.
- Koelewijn, Rinskje (1 februari 2000) Conflict NIOD en Aalders om Joodse successierechten. *NRC Handelsblad*.
- Heuvel, Eelco van den en Visser, Dick (1 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: 'De zuinigheid en kilte overheersen'. *De Gelderlander*.
- Redactie (1 februari 2000) Achtergrond Joodse claims: bedrag belangrijker dan betekenis. *Dagblad voor Zuidwest-Nederland*.
- Redactie (1 februari 2000) Zigeuners willen ook eerherstel. *Brabants Dagblad*.
- Redactie (1 februari 2000) Zigeuners in Nederland willen ook genoegdoening en rechtsherstel. *De Gelderlander*.
- Redactie (1 februari 2000) Sinti en Roma willen deel Joodse claim. *De Telegraaf*.
- Gerstenfeld, Manfred (1 februari 2000) Van Kemenade is veel te zuinig; Kabinet moet Joodse oorlogsslachtoffers meer dan een miljard geven. *Algemeen Dagblad*.
- Renout, Frank (1 februari 2000) Leed van zigeuners in Tweede Wereld-oorlog is onschatbaar. *Algemeen Dagblad*.
- Wijnen, Harry van (1 februari 2000) Eeuwigdurende excuses. *NRC Handelsblad*.
- Hoek, F. en Klein, P.W. (1 februari 2000) Misleidende visie op rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (2 februari 2000) Excuses. *De Gelderlander*.
- Aalders, Gerard (2 februari 2000) Kabinet schond principes rechtsherstel. *NRC Handelsblad*.
- Heijningen, L. van (3 februari 2000) Excuses 1. *NRC Handelsblad*.
- Rottenberg, Hella (5 februari 2000) Met mooi gebaar is nog geen onrecht hersteld. *De Volkskrant*.
- Redactie (5 februari 2000) Grotere claim bij Duitsers was mogelijk. *Het Parool*.
- Redactie (5 februari 2000) Gratis verontschuldigen. *Het Parool*.
- Hen, Paul de (5 februari 2000) Commissie-Van Kemenade: geen afkoop. *Elsevier*.
- Heijmans, Toine (8 januari 2000) Kabinet praat met zigeuners over oorlog. *De Volkskrant*.
- Vuijsje, Hans (11 februari 2000) Overheid moet ruimhartig zijn jegens Joden. *NRC Handelsblad*.

- Redactie (11 februari 2000) Zigeuners krijgen genoegdoening oorlogsleed, *De Volkskrant*.
- Redactie (17 februari 2000) Weinig schot in overleg over Joodse tegoeden. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (19 februari 2000) 'Joodse tegoeden ten minste 746 miljoen', *Het Parool*.
- Redactie (19 februari 2000) Rapport : Joods tegoed ruim fl 2 miljard. WIE?
- Heijningen, L. (22 februari 2000) Rechtsherstel 1. *NRC Handelsblad*.
- Hoffmann, H. Th., (22 februari 2000) Rechtsherstel 2. *NRC Handelsblad*.
- Kop-Frieling, H., (22 februari 2000) rechtsherstel 3. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (21 maart 2000) Compensatie Joden zou hoger uitvallen. *Het Parool*.
- Redactie (21 maart 2000) Compensatie gedupeerden oorlog hoger. *Het Parool*.
- Grutterink (21 maart 2000) Kabinet geeft 680 miljoen aan oorlogsslachtoffers. *ANP*.
- Redactie (21 maart 2000) Genoegdoening Joodse gemeenschap. *Trouw*.
- Veekman, (21 maart 2000) Kabinet overlegt over genoegdoening oorlogsslachtoffers. *ANP*.
- Redactie (21 maart 2000) Akkoord Joodse tegoeden: 400mln ; Ook geld Indische gemeenschap. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (21 maart 2000) Voor slachtoffers van oorlog 700 miljoen. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (22 maart 2000) Kabinet betaalt 680 miljoen aan oorlogsslachtoffers. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (22 maart 2000) Joden krijgen van kabinet meer dan was geadviseerd. *De Volkskrant*.
- Redactie (22 maart 2000) Slachtoffers WO II krijgen 680 miljoen. *De Telegraaf*.
- Redactie (22 maart 2000) Geld voor 'morele aanspraak' ; Indisch Platform zwaar teleurgesteld over 250 miljoen. *Trouw*.
- Berkhout, Karel (22 maart 2000) Tevredenheid over uitkomst tegoed Joden. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (22 maart 2000) Kabinet biedt f 680 mln aan vervolgden in wereldoorlog. *Het Financiële Dagblad*.
- Redactie (22 maart 2000) Joden blij met 400 miljoen; Kabinet geeft 680 miljoen aan oorlogsslachtoffers. *Algemeen Dagblad*.
- Heijmans, Toine (23 maart 2000) Bij Sal Meijer zeggen ze: geld is geen aflat. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (3 april 2000) Nederlands-Joodse organisaties Israël tevreden over gesprek Kok. *ANP*.
- Redactie (5 april 2000) Beurs en Joodse organisaties mijlenver uiteen. *ANP*.
- Redactie (6 april 2000) Aanbod AEX 'verbijstert' Joods Overleg. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (6 april 2000) Joden vinden bod beurs van acht miljoen verbijsterend. *De Volkskrant*.
- Hoogers, Michiel (6 april 2000) Beroering Indische gemeenschap over kwart miljard-geste. *De Telegraaf*.
- Grutterink (6 april 2000) Joden praten verder met beurs. *ANP*.

- Redactie (6 april 2000) Patstelling beurs en Joodse gemeenschap. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (6 april 2000) CJO wijst bod AEX van de hand. *Trouw*.
- Redactie (6 april 2000) Joden vinden bod beurs van acht miljoen verbijsterend. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (7 april 2000) Joods Overleg eist van AEX en VvdE schadevergoeding. *Het Financieel Dagblad*.
- Cohn, Michael (8 april 2000) Over mijn geld beschik ik graag zelf ; Joodse tegoeden ; Erkenning onrecht moet overgaan op de kinderen. *Trouw*.
- Redactie (18 april 2000) Tweede Kamer. Kabinet belooft nader onderzoek Indische tegoeden. *ANP*.
- Redactie (19 april 2000) Onderzoek Indische tegoeden. *Trouw*.
- Redactie (19 april 2000) Akkoord vergoeding Joden, Sinti en Roma. *NRC Handelsblad*.
- Koelewijn, Rinske (28 april 2000) Schadevergoeding oorlogsvolkskind. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (29 april 2000) CJO dreigt beurs met Amerikaanse boycot. *Trouw*.
- Redactie (4 mei 2000) Na de oorlog. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (4 mei 2000) Afspraken. *NRC Handelsblad*.
- Blokker, Bas (4 mei 2000) 'Een kille en bureaucratische ontvangst'. *NRC Handelsblad*.
- Pinedo, Danielle (4 mei 2000) Imago. *NRC Handelsblad*.
- Berkhout, Karel (4 mei 2000) Een vonk slaat over na jaren van kilte. *NRC Handelsblad*.
- Bekkers, Angela (4 mei 2000) De oorlog die nog steeds pijn doet. *Algemeen Dagblad*.
- Schulte, Addie en Soetenhorst, Bas (10 mei 2000) Naftaniel-Belinfante ; Over rechtsherstel en Joods slachtofferschap. *Het Parool*.
- Gunzeln, G., (24 mei 2000) Kille rekenaar. *Het Parool*.
- Elshout, Pieter (30 mei 2000) Joods Werlcongres zet effectenwereld voor het blok. *Het Financieel Dagblad*.
- Redactie (6 juni 2000) Banken willen af van patstelling tussen beurs en Joods Overleg. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (6 juni 2000) Joods overleg weigert arbitragevoorstel banken. *Het Financieel Dagblad*.
- York, (7 juni 2000) Waarschuwing banken: 30 dagen voor regeling omtrent Joodse effecten. *De Telegraaf*.
- Redactie (13 juni 2000) AEX pleit voor bemiddelaar bij Joods Overleg. *Het Financieel Dagblad*.
- Burgers, Louis (15 juni 2000) Om het laatste restje rechtsherstel. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (16 juni 2000) Banken en beurs vergoeden Joden 314 miljoen. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (16 juni 2000) Banken en beurzen vergoeden Joden 314 miljoen. *De Volkskrant*.

- Heijmans, Toine (17 juni 2000) 'Bod' ING aan Holocaust-comite liet banken weinig keus. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (17 juni 2000) 'Ik hoop niet dat het over een tijdje weer begint'. *Algemeen Dagblad*.
- Heijmans, Toine (17 juni 2000) Naftaniel gaat nu bij Joods overleg in de luwte werken. *De Volkskrant*.
- Hagers, Jos (17 juni 2000) Opluchting over vergoeding Joden. *De Telegraaf*.
- Renout, Frank en Wit, Philip de (17 juni 2000) De strijd om de honderden miljoenen. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (21 juni 2000) Onderhandelingen Joodse tegoeden voltooid. *Trouw*.
- Assen, Mark van (24 juni 2000) Ronny Naftaniel: 'Ik kom op voor waar ik in geloof'. *De Gelderlander*.
- Bessems, Kustaw en Butijn, Helene (1 juli 2000) Meneer Naftaniel, wat krijg ik straks? ; Oorlogstegoeden. *Trouw*.
- Redactie (4 juli 2000) Joodse tegoeden gelijkelijk verdeeld over holocaustslachtoffers. *ANP*.
- Lebesque, Victor (6 juli 2000) Dries van Agt roept op tot ethisch reveil. *De Volkskrant*.
- Redactie (18 juli 2000) Joodse miljoenen nog dit jaar verdeeld. *De Volkskrant*.
- Haan, Ido de (25 juli 2000) Welke Holocaust-industrie bedoelt Norman Finkelstein? *De Volkskrant*
- Redactie (27 juli 2000) Joodse tegoeden. *De Volkskrant*.
- Haverhoek, Cees (31 juli 2000) Gemengdgetrouwden hebben ook recht op restitutie. *NRC Handelsblad*.
- Naftaniel, R.M., (31 juli 2000) CJO. *De Volkskrant*.
- Grutterink (11 augustus 2000) Speurtocht naar Indisch archief. *ANP*.
- Joosten, Carla (12 augustus 2000) Joods? Meldt u bij de helpdesk. *Elsevier*.
- Wansink, Hans (12 augustus 2000) 'Het gaat om geld dat van Joden is'. *De Volkskrant*.
- Redactie (14 augustus 2000) IP verlangt 1,5 miljard van kabinet ; Indische gemeenschap was 250 miljoen toegezegd. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (29 augustus 2000) Nederlandse ex-dwangarbeiders eisen 300 miljoen van regering. *ANP*.
- Redactie (30 augustus 2000) SBO vraagt 300 miljoen vergoeding. *Eindhovens Dagblad*.
- Grutterink (12 september 2000) 'WUV en 400 miljoen voor Joden onvergelijkbaar'. *ANP*.
- Redactie (13 september 2000) Staat verdedigt verdeling compensatie voor Joden. *Het Parool*.
- Redactie (13 september 2000) Kort geding tegen te 'ruime' verdeling ; Joodse tegoeden. *Trouw*.
- Grutterink (20 september 2000) Rechter wijst eisen in Joods-geld kwestie af. *ANP*

- Redactie (21 september 2000) Ruimere criteria mogen bij verdeling Joodse tegoeden. *Trouw*.
- Redactie (21 september 2000) Joodse tegoeden kunnen worden verdeeld. *Algemeen Dagblad*.
- Grutterink (2 oktober 2000) Minstens 25.000 Joden krijgen uitkering. *ANP*.
- Redactie (3 oktober 2000) Zeker 25 duizend Joden krijgen uitkering rijk. *De Volkskrant*.
- Redactie (3 oktober 2000) Uitkering voor 25.000 Joden. *Dagblad van het Noorden*.
- Klaassen, Jos (5 oktober 2000) Met de beurs in de hand door het hele land. *De Volkskrant*.
- Redactie (25 oktober 2000) Stichting Rechtsherstel verdeelt geld onder zigeuners. *ANP*
- Redactie (30 november 2000) Zandvoortse burgemeester ziet toe op Joodse tegoeden. Verdeling gelden volgende week van start. *De Telegraaf*.
- Redactie (1 december 2000) Vd Heijden voorzitter verdeling uitkeringen ; Joodse tegoeden. *Trouw*.
- Grutterink (4 december 2000) Joodse oorlogsgetroffenen krijgen ieder 14.000 gulden. *ANP*
- Redactie (5 december 2000) Voor de overlevende Holocaust 14.000 gulden. *Het Parool*.
- Redactie (5 december 2000) Akkoord over snelle uitbetaling tegoeden ; Alle belanghebbenden Joden krijgen 14.000 gulden belastingvrij. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (5 december 2000) Geld voor Joodse slachtoffers. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (5 december 2000) Joodse oorlogs-slachtoffers krijgen 14.000 gulden. *Rotterdams Dagblad*.
- Redactie (5 december 2000) Snelle uitbetaling Joodse tegoeden. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (5 december 2000) Beroofde Joden krijgen 14.000 belastingvrij. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (6 december 2000) Na de oorlog benadeelde Joden krijgen ieder 14 mille. *De Volkskrant*.
- Redactie (6 december 2000) Gratis info0telefoon Joodse tegoeden overbelast. *ANP*
- Mater (12 december 2000) Bijna 400 miljoen voor Indische gemeenschap. *ANP*.
- Redactie (13 december 2000) Bijna 400 miljoen. *Dagblad van het Noorden*.

2001

- Redactie (4 januari 2001) Eerste uitkeringen aan Joden. *Het Parool*.
- Renout, Frank (4 januari 2001) Uitkering aan Joden begonnen ; Tot nu toe bijna 8000 aanvragen voor 14 mille. *Algemeen Dagblad*.

- Renout, Frank (4 januari 2001) ‘Knap m’n Toyotaatje er maar van op’. *Algemeen Dagblad*.
- Klooster, Van t (12 januari 2001) Indische Nederlanders Israël willen uitkering voor oorlogsleed. *ANP*.
- Linden, Kees van der (Het bittere kruid van Rob van der Heijden. *Dagblad van het Noorden*.
- Pinedo, Danielle (18 januari 2001) Dachau vs de Pacific Holocaust. *NRC Handelsblad*
- Kaa, vd (23 januari 2001) Bijna 12.000 aanvragen voor Joodse tegoeden. *ANP*.
- Redactie (24 januari 2001) 12.000 aanvragen Joodse tegoeden. *Dagblad van het Noorden*.
- Redactie (6 maart 2001) Zalm toegevoegd aan Israëls eregalerij. *Algemeen Dagblad*.
- Grutterink (24 maart 2001) Rechtsherstel niet zo belabberd als imago. *ANP*
- Heijmans, Toine (24 maart 2001) Overheid verdiende aan Holocaust ; Adviseur moest bezien hoe de kassa voor erfrechten het vaakst kon rinkelen. *De Volkskrant*.
- Heijmans, Toine (24 maart 2001) Bang voor angsthazen. *De Volkskrant*.
- Arnoldussen, Paul (26 maart 2001) Lieftinck wilde na de oorlog de Joden onterven. *Het Parool*.
- Redactie (26 maart 2001) ‘Rechtsherstel Joden faalde niet’; Teruggave bezit; Er werden oplossingen gevonden, al komt daarbij eer toe aan de rechterlijke macht. *Trouw*.
- Redactie (26 maart 2001) Rechtsherstel duurde lang, maar kwam er wel. *Het Parool*.
- Renout, Frank (26 maart 2001) Naoorlogs rechtsherstel duurde ‘verdomd lang’. *Algemeen Dagblad*.
- Berkhout, Karel (26 maart 2001) ‘Overheid soepel als loden deur’’G. Aalders over Joodse tegoeden. *NRC Handelsblad*.
- Heijmans, Toine (26 maart 2001) ‘Lot Joden jarenlang ondergeschikt’; Aalders ziet rechters als lichtpuntje. *De Volkskrant*.
- Redactie (26 maart 2001) ‘Rechtsherstel van Joden viel mee’. *Leeuwarder Courant*.
- Redactie (26 maart 2001) Beurs betaalde 24 miljoen ‘te veel’ aan Joodse gemeenschap. *Algemeen Dagblad*.
- Verdoner, Ineke (27 maart 2001) Joden wordt opnieuw de Davidster uitgereikt; Joodse tegoeden; Overheid hoeft niet te vragen wie tot Joodse gemeenschap horen. *Trouw*.
- Kuitenbrouwer, F., (30 maart 2001) Het ging, maar zeker niet van harte; Het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog. *NRC Handelsblad*.
- Bleich, Anet (30 maart 2001) Het drama achter het woord rechtsherstel ; Lipschits hekelt naoorlogse botheid van Nederlandse overheid. *De Volkskrant*.
- Friedman, Carl (7 april 2001) Sterilisatie: 50pt. Vergassing: 100 pt. 1 punt: 31 gulden 50 ; Rechtsherstel heeft ‘niet gefaald’, geslaagd is anders. *Trouw*.
- Rees, Florian van (7 april 2001) Gordijnen, tickets of Kamp Westerbork ; Overlevenden en nabestaanden zoeken naar een bestemming voor hun Maror-geld. *Rotterdams Dagblad*.
- Schulte, Addie (19 april 2001) Omzien op drie manieren. *Het Parool*.

- Pinedo, Danielle (24 april 2001) Bloedgeld met een fout karma. *NRC Handelsblad*.
- Redactie (7 mei 2001) Directeur 'Joodse tegoeden' stapt op. *Algemeen Dagblad*.
- Redactie (11 juli 2001) Meeste aanvragen Joodse tegoeden uit Nederland. *Trouw*.
- Grutterink (4 oktober 2001) Geld voor Molukkers. *ANP*
- Butijn, Helene (2 november 2001) Kilte maar ook warmte na WO II ;Terugkeer. *Trouw*.
- Schuyf, Judith (10 november 2001) Opvang oorlogsslachtoffers was per definitie ontoereikend. *De Volkskrant*.
- Donker (13 december 2001) Waarschijnlijk vervolguitering voor Joodse oorlogsgetroffenen. *ANP*.
- Grutterink (19 december 2001) Tweede Kamer wil gebaar voor ex-dwangarbeiders. *ANP*.

Rapporten van de overheidscommissies

- Rapport commissie-Kordes

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties?keyword=commissie+van+kemenade&period-from=&period-to=&department=&informationtype=&page=4>

- Rapport commissie-Scholten

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/1999/12/16/eindrapport-van-de-commissie-scholten.html>

- Rapport van commissie-Van Kemenade

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties?keyword=commissie+van+kemenade&period-from=&period-to=&department=&informationtype=&page=4>

- Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93)

http://resources21.kb.nl/gvn/EVDO02/pdf/EVDO02_NIOD05_8578.pdf

- Besluit herstel Rechtsverkeer (E100).

http://resources21.kb.nl/gvn/EVDO02/pdf/EVDO02_NIOD05_8578.pdf

Bijlage

			1992	1996	1997	1998	1999	jan-00	feb-00	mrt-00	apr-00	mei-00	jun-00	jul-00	aug-00	sep-00	okt-00	nov-00	dec-00	jan-01	feb-01	mrt-01	apr-01	rest 2001	totaal	
kranten																										
Het Parool			1	1	1	4	4	7	3	2		2				1			1	1		2	1			31
Trouw			1				2	6		2	4		1	1		2			1			2	1	2		25
Brabants Dagblad				1	1		1	2	1																	6
NRC Handelsblad					4	8	8	12	10	2	3	5		1					1	1		2	1			58
De Volkskrant					2	2	10	9	3	2	1		2	5	1		2		1			4		1		45
De Groene Amsterdammer					2				1																	3
Algemeen Dagblad				1	1	1	5	3	2	2	1	5		1	1					2		3		1		29
ANP				2	4	4	4	4	2	2	4			1	2	2	2		3	2		1		3		38
Het Financieel Dagblad				1		6	1		1	1	1	1	2													13
Leeuwarder Courant						2		4		1			1						1			1				10
Eindhovens Dagblad						1		3							1											5
Rijn en Gouwe							1																			1
De Telegraaf							2	2	2	1	1		2					1								11
Dagblad van Het Noorden							6		1								1		2	2						12
Dagblad voor Zuidwest-Nederland							2	1																		3
De Gelderlander							1	5					1													7
Elsevier								1							1											2
Rotterdams Dagblad																			1				1	1		3
Totaal			2	2	14	22	39	64	32	16	16	9	14	8	6	6	5	1	11	8	0	15	4			
Totaal over het jaar			2	2	14	22	39	188												35						302
			1992	1996	1997	1998	1999	2000												2001						